

САИДВАФО БОБОЕВ

АРМОНЛИ ДУНЁ

Қиссалар, ҳикоялар

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти

Тошкент – 2007

84(5У)6-44
Б 79

Б 79 Бобоев, Саидвафо.
Армонли Дунё: Қиссалар, ҳикоялар/
Саидвафо Бобоев.—Т.: Алишер Навоий
номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси
нашриёти, 2007. — 192 б.

ББК 84(5У)6

Йилдирим йиллар, тезоб кунлар ўтаверади. Инсоннинг ганимат умри, ёшлиги, бебошлиги, орзу-армонлари эса ана шу йиллар аро талошдир. ВАҚТ ана шу тақдир қаршисида ҳар неки бор мағлуб этади. Ибтидо-ю интиқонинг эгаси вақтдир. Бироқ бу даҳри дунда вақтни-да мағлуб этадиган бир куч бор: бу — эзгулик! Эзгулик ва яхшликни енгиб бўлмайди!

Ҳурматли китобхон! Қўлингиздаги муъжаз китобнинг саҳифаларига диққат қилинг: унда сиз эзгулик ва разолат ўртасидаги курашнинг ҳаётий аксини кўрасиз. Бу "акс"да турли хил инсонларнинг тақдир ва ҳаёт йўли мужассамланган.

Уйлаймизки, бу тақдирлар кечмиши сизни бефарқ қолдирмайди.

ISBN - 978-9943-06-028-9

№ 99-2007 Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси

©Саидвафо БОБОЕВ.

© Алишер Навоий номидаги

Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007.

НОМУС ТУТҚУНИ

Табиат бизни киришда ҳам, чиқишда ҳам тинтув қилади. Ялонғоч келгандик, ялонғоч кетамиз. У ердан олиб келгандан ортиқ нарсани олиб кетолмайсан.

СЕНЕКА.

Роппа-роса икки йил аввал бир туп ёш-яланг билан мардикорчилик қилиш илинжида пойтахтга кетган Ҳайдар ниҳоят қишлоғига қайтди. Устида нархи хийла чақиб оладиган кўйлак-шим, оёғида тоза чарм туфли. Ишқилиб, кўрган киши бу йигирма уч яшар бузболанинг икки йил бировлар эшигида ишлаб ийиғи чиқмаганини дарров пайқайди. Сафар олдидан тоза шампун билан обдон ювилган жингилтоб сочлари кўпириб, қорамағиз юзлари йилтиллаб турибди.

Ҳайдар автобусдан катта йўл ёқасида тушиб қолди. Беш-олти соат тиқилинч, ҳар хил ачимсиқ ҳидларга тўла салонда ўтириб, туйқус тоза ҳавога чиққаниданми бирқур боши айланиб, кўзлари тиниб кетди.

Май ойи адоқлаб қолганига қарамай, ҳали бу ерлардан баҳорнинг сўлим таровати кетмаган эди. Қирлар, ялангликлар кўм-кўк. Қийғоч, қуюқ баргларга бурканган дарахтлар енгил эпкиндан оҳиста чайқалади. Одатда, бу теваарак саврнинг урталаридаёқ сап-сарик, тақир даладаштга айланиб қолар эди. Йўқ, бу йилги кўклам хийла

серёгин келгани учунми ҳарнечук бу сафар баҳор ҳали авжида, сержилва сепини йиғиштириб олгани йўқ.

Ҳайдар совга-саломга тула сафар тўрвасини елкасига олифталарча осиб қадрдон қишлоғи Чангак томон кўз ташлади. Қишлоқ ўсиқ – дов-дарахтлар, кенг пайкаллар ортидан гира-шира кўзга ташланиб турар эди. Катта йўлдан хийла узоқ, ҳечқурса, беш-олти чақирим келади. Шаҳарнинг тайёр кўликларига ўрганиб қолган Ҳайдар эриниб йўл бўйида пича туриб қолди. Шояд бирор улов Чангак томон бурилса-ю, шаҳар кўрган йигит бир амаллаб унга илашиб олса! Аммо атроф жим-жит, олис-олисларда зўр бериб ишлаётган тракторнинг кучаниб тариллашигина қулоққа чалинади. Аҳён-аҳён катта йўлдан “Нексия”, “Опел”, “Лада” каби узоқни кўзлаган машиналар ўқдай учиб ўтиб, ҳаш-паш дегунча кўздан йўқолиб кетади. Ҳайдар бу сержозиба, бежирим автолар ортидан тамшаниб-тамшаниб, орзуманд-орзуманд тикилиб қолади. “Бирорта шунақасидан қачон менга ҳам насиб этаркан?” – хаёлидан ўтади унинг. Йигитнинг қўллари мушт бўлиб тугилиб, юз пайлари асабий уйноқлайди. Одатда, у ич-ичидан ишонч, қатъият қайнаб чиққандан шундай аҳволга тушади.

Ҳа, Ҳайдар ўз-ўзига ишонадиган, сергайрат, тадбиркор йигит. Бўлар бола бошидан билинади деганларидек, бу хислат ўспиринлик чоғларидаёқ ниш кўрсатган. Ҳайдар мактабда ҳартугул аъло ўқимаган бўлса-да, тиришқоқ, зийрак, ўзига етарли мутомбир-пишиқ эди. У синфдошлари билан туман марказига кинога, ё шунчаки томошага чиқишганда, усталик билан ўз харажатларини ўртоқлари бўйнига қўйиб қўярди. Устига-устак иззат-икромга, ташаккуру олқишларга кўмилиб юрарди. Чунки у барча тадбирларнинг кайвониси, тўп-тўп анқайган мишиқиларга йўлчи-йўлбошчи бўларди-да. Бироқ афсуски Ҳайдар бирор бир

олий ўқув юртининг тупроғини ялай олмади. Бу масалада шундай учар йигитчанинг омади чопмади, Ҳайдар кетмакет икки йил уннаса-да, олий мақом ўқишларга илаша олмади. Сунг ҳарбийга кетди. Аскарликдан баттар устомон, баттар айёр бўлиб қайтди. Ундаги бундай қувлик, тадбиркорлик мардикорчилик пайида пойтахтга боришганда ҳуб қул келди. У қора ишда қора терга ботиш ўзининг қисмати эмаслигини шаҳар бўсағасидаёқ пайқади. Ҳамқишлоқларидан ажралиб ўзига алоҳида ҳужра топди. Аввалига ул бозордан бул бозорга нарса келтириб, сотиш билан кун кечирди. Ўшанда ҳам ҳар нечук ёмон топмади, бироқ Ҳайдар яна-да кўпроқ даромад қилиш пайида эди. Пул топишнинг бошқа йўл-йўриғларини излай бошлади. Шундай серташвиш кунлардан бирида Гулом номли “валютчик” билан танишди. Гулом шаҳарнинг қоқ марказидаги бозор ёнида туриб эртадан кечгача “доллар олавуз, доллар сотавуз” дея гоҳ бўкириб, гоҳ минғирлаб турар эди. Лекин топиштутиши тузуккина экани афтидан шундоққина билинарди. Ҳайдар янги акахонига шогирдликка тушди. Аввал бошида анча қийналди, ҳатто, бир-икки “валютчик”ларни овлаб юрган орган ходимларининг қўлига тушиб, бор-будидан ажралиб, аранг қутилиб чиқди. Аммо Ҳайдар бўш келмади. Шу соҳада ошиги олчи тушишини негадир ич-ичидан сезарди. Тишини тишига қўйиб ишлади. Ҳатто, йўлини қилиб ўша орган ходимлари билан кейинчалик ош-қатиқ бўлиб кетди. Адашмаган экан, Ҳайдар олти ой ичида бозорнинг энг учар, энг доғули “валютчик”ларидан бирига айланди. Ҳаш-паш дегунча хийла пул жамғарди. Ҳар эрталаб ҳужрасидан чиқиб, киракаш ёллаб қадрдон бозорига йўл оларкан, йўл бўйларида уймалашиб, бирор бир мижозни саргайиб кутаётган кир-чир, иприсқи мардикорлар ичида аҳён-аҳён ҳамқишлоқларига кўзи тушиб ўз-ўзича мағрур

илжайиб қўядиган бўлди.

Чангаклик "валютчик" кўп ўтмай тиллафурушликка ўтди. Бу соҳа ҳам доллар, рубл олди-сотдидан ўтса ўтардики, асло қолишмасди. Ҳайдар ҳаш-паш дегунча ҳар қандай тилла буюмни қўлида бир зум тутиб туриб, унинг салмоғию сифатини адашмай айта оладиган авлиёга айланди. Унда-мунда учраб турадиган ишкаликларни айтмаганда, деярли унинг ошиғи олчи эди. Аммо Ҳайдар пойтахтта келгандан бери бирор марта ҳам Чангакка бормади. Аҳён-аҳён у-бу ҳамқишлоқлари орқали чолу кампирга оз-моз пул жўнатиб турди. У бозорни бир кунга бўлса-да, ташлаб кетишга кўзи қиймасди. Қўлдан-қўлга ўтиб, сотилаётган тилла буюмларнинг жилваси буткул кўз ўнгини эгаллаб олган эди.

Шундай сержилва, сержозиба кунлардан бирида ҳужра эшиги устма-уст тақиллаб қолди. Ўша куни бозордан андак эртачи қайтган Ҳайдар эндигина ювиниб-чайиниб бўлганди.

– Ким? – сўранди у эшикка юзланиб.

– Бу мен, Хушбоқман.

Хушбоқ Ҳайдарнинг синфдоши, йўл бўйида мижоз пойлаб, ризқини териб юрадиган қавмдан эди. Ҳайдар ҳамқишлоғини хушнуд кутиб олди. Умуман, шу кун тиллафурушнинг хийла димоғи чоғ, вақти хуш эди. Чунки тушдан кейинги бир олди-сотдида у мўмайгина ўлжа орттирди. Шу сабаб ҳам бутун яхши бир дам олиш учун ижара уйига эртароқ қайтган эди.

Қора ишдан баттар қорайиб, озиб-тузиб кетган Хушбоқ дўстининг икки хонали уйига кириб оғзи очилди қолди.

– Вой-бўй, шийшка бўп кетибсан-ку, Ҳайдар? Манави мебеллар, телевизор ўзингникими?

Ҳайдар нописанд илжайган куйи бош ирғади.

– Кимники бўларди эсам? Уй эгаси қип-яланғоч

квартирасини қолдирган, холос. Ҳаммаси ўзимники. Манови чўгдай гиламларни кўряпсанми, туркларники, шунинг узидан беш-олтита оп қўйдим.

Ҳайдар беихтиёр мақтанишга тушди. Одатда у сир бой бермай, писмиқланиб юришни ёқтирар эди. Йўқ, негадир ҳозир Хушбоқни тукин дастурхон ёнига ўтқазар экан ўз-ўзидан мақтанишга тушиб кетди.

– Қойил, – дея олди зўрга Хушбоқ, ҳануз теварагига анграяр экан. – Шунча пулинг кўп бўлса, бирорта уй сотиб ол-да.

Ҳайдар совитгичдан ароқ олиб пиёлаларга қўйди.

– Уй дейсанми? Савил пропискам йўт-да. Уйни қандай расмийлаштираман. Шошилмайлик-чи. Бўп қолар. Қани... буни ол, Хушбоқ, овқатнинг тагида қолсин.

Хушбоқ бироз қаршилиқ кўрсатиб турган бўлдию, бироқ оппоқ ароқ қалқиб турган пиёлани қўлига олди. сўнг бир “куҳ” деб ичидагини сипқориб юборди.

– Узингнинг ишларинг қалай? – ҳол-аҳвол сўраган бўлди Ҳайдар, бир бўлак помидорни огзига тиқиб газак қиларкан, – қайлардан сўраймиз энди.

– Э, жура, журиппиз-да мардикорчилик қилиб. Лекин тўғриси айтсам силлам қуриган. Шу қишлоққа буткул кетиб, бир-икки ҳафта донг қотиб ухласамми, деб юрибман.

Синфдошлар ҳиринглаб кулишди.

– Ухлаганинг билан сени биров боқармиди? – дея ўзича донолик қилди Ҳайдар, иккинчи бор пиёлаларни тўлгазиб ароқ қуяркан. – Чидайсан-да энди, илож қанча. Масалан, мента ҳам осон эмас. Нима топган бўлсам, катта машаққат эвазига топганман. Лекин нолисам ношукурчилик бўлади, жура. Қани, ол, бош омон бўлсин.

Икковлон яна пиёлаларни бўшатиб, газакка ташланишди. Кўп ўтмай Ҳайдар қозондаги димламани сузиб келтирди.

– Икки кун аввал қишлоқдан келдим, – деди Хушбоқ овқатдан бош кутармай. – Уйингдагилар салом айтиб юборишди.

– Саломат бўлишсин.

– Нега ҳеч келмайди, ишқилиб, тинч-омонми, деб кўп сўрашди.

– Иш кўп-да.

– Лекин энди бормасанг бўлмайди.

– Нега? – сўради Ҳайдар сергакланиб.

Хушбоқ илжайди.

– Хушхабар. Умар аканг уйланияпти. Бир ҳафтадан кейин, келаси якшанба тўй.

– Тўй?! Дарров-а?!

Хушбоқ жавоб бермай, бу сафар пишиллаган кўйи пиёлаларга ўзи ароқ қўйди.

– Борасанми?

– Албатта-да. Эртагаёқ жўнайман. Тўй олди хизматларига қарашай-да.

Ҳайдар чин айтганди. Ростданам, у бугун эрталаб кўнгилдагидай бозор-учар қилиб, совға-салом тайёрлагач, автобусга утирдию, қайдасан Чангак, дея жўнаб юборди.

Ҳайдар шуларни хаёлидан ўтказаркан, қишлоқ томон юрадиган бошқа уловдан умид қилмай, ўйдим-чуқур, тупроқ йўл бўйлаб яёв жўнади.

Кун пешиндан оққан. Ҳавонинг тафти баланд. Нақ тепада тўрғай муаллақ қотганича, бетиним чуғурлайди. Олис-олисда Чангакнинг лойсувоқ уйлари писта пўчоғидек сочилиб ётибди.

Ҳайдарлар оилада уч қиз, уч ўғил. Барчалари иноқ-иттифоқ. Айниқса, Умар ва Ҳайдарнинг бир-бирига меҳрибонлиги, ўзаро сирдошлиги жуда ғалати эди. Улар ака-укадан кўра бир-бирига суянч-таянч, қиёматлиг дуствларга ўхшашарди. Шу сабабдан ҳам Ҳайдар акасининг уйланаётганини, тўй яқинлигини эшитиб

чидаб туролмади. Бусиз ҳам икки йилдан бери соғинчдан, интиқликдан ҳилвираб турган юраги ортиқ тоқат қилолмай зудлик билан йўлга чорлади.

Бир умр колхознинг кетмонини чопган Давлатқул ака ва хотини Бибитош янгалар болаларининг қобилгина, бир-бирига меҳрибонгина эканидан бошлари осмонга етарди. «Камбағаллигимиз эвазига худо бизга шундай яхши фарзандлар ато қилди» дея шукроналар айтишарди. Тўғри, Ҳайдарнинг кичик опаси Ойгул эрга чиқишдан андак аввал хийла машмаша кўтарди. У ҳақда қишлоқдаги ҳар хил сассиқ миш-мишлар пайдо бўлди. Бунинг ҳаммасига аслида Ойгулнинг гўзал, қувноқ ва очиқ кўнгил эканлиги сабаб бўлган. Ойгул вилоят марказидаги педколлежда ўқир эди ўшанда. Кимдир биров уни алақандай пўрим йигит билан қўлтиқлашиб юрганини кўрибди.

Кейинчалик алаким Ойгулнинг туман раҳбарларидан бири билан шакаргуфторлик қилиб турганига гувоҳ бўлганмиш. Тагин бир нусха бу сулув қизни колхоз ферма мудирини – Карим пачоқнинг машинасида ял-ял яшнаб дала кезиб юрганини гапириб хийла сасиди. Оилада бесаранжомлик бошланди. Айниқса, Карим пачоқ билан боғлиқ шивир-шивир Давлатқул аканинг жон-жонидан ўтиб кетди. Чунки Карим пачоқ ферма мудирини, бой-бойвачча киши бўлса-да, Чангақда уни ҳамма ёмон кўрарди. Тиканак соч, юзлари ялпоқ, бурни танқай бу нусханинг дум-думалоқ, митти кўзлари одамларда алақандай жирканч ҳис уйғотарди. Айниқса, Карим пачоқнинг насл-насаби, уруғ-аймоғи ҳақида шундай нафратли гаплар юрардики, тузуккина амалига қарамай ҳамма ундан ўзини олиб қочишга уринарди. Охири миш-мишлардан сўнг аввал Давлатқул ака, сўнг Умар ва Ҳайдар Ойгулни қийин-қистовга олиб сўроқ қилишди, тергайди. Аммо бу шўх-шаддод, қувноқ қиз одатдаги

ҳазил-ҳузуллари билан сўров-терговдан осонгина қутилиб кетди. Ушанда Ҳайдар опасининг тозалигига ич-ичидан ишонган эди. Шунинг учун ҳам уни ортиқча қистамади, отаси ва акасини ҳам юпатиб, кўндирди. Аммо – шундай кунлардан бирида яқин қариндошларидан Ойгулга совчи келди. Давлатқул ва Бибитош бир-бирига маъноли термулишди, афт-ангорларидан мамнунликлари, совчиларга розичилик беришга тайёр эканликлари сезилиб турарди. Бироқ одатта кўра, номигагина бўлса-да, “бизлар би-ир ўйлаб, маслаҳатлашиб кўрайлик”, дейишиб, қариндошларидан муҳлат олишди. Афсуски, ҳамма машмаша ўша куни бошланди. Совчилар ҳақида эшитган Ойгул ҳангу манг қотиб, маъюс-маъюс ўйларга чўмди, одатдаги қувноқлигу уқтамликдан асар ҳам қолмади. Сўнг туйқус вилоят марказига қочиб кетди. Онаси соч юлиб қарғанди, отаси уҳ тортиб, сўқинди. Ойгул ўша кетганидан уч-тўрт кун утгач, тагин ҳеч нарса кўрмагандай уйга қайтди. Болаларини ҳеч калтаклаб ўрганмаган Давлатқул ака қўлига узун бир таёқни олди. Бироқ дарровгина шашти сусайиб, қизига уч-тўрт оғиз ўшқирришдан нарига ўтмади, қўлидаги таёқни жаҳл билан бир чеккага улоқтирди.

“Мен қариндошимизга тегмайман”, деганди ўшанда Ойгул, эшитилар-эшитилмас товушда.

“Нега?!” – ўшқирди отаси. – “Ё, топганинг борми, ярамас?” Гапир! Миш-мишлар чин экан-да!”

Ойгул индамай онасига қаради. Отаси тушунди, шекилли индамай чиқиб кетди. Уша кеча Ойгул онасига ёрилди. Чиндан ҳам топгани бор экан. Ойгул фақатгина ушанга тегаркан. Ҳатто... ҳатто қорнида ушандан бир ойлик ҳомиласи бор экан. Давлатқул бу хабарни хотинидан эшитгач дами чиқмай қолди. “Наҳотки... миш-мишлар чин экан-да” – изтироб билан ўйланди у кўкрагини чангаллаб.

Йўқ, барибир Ойгул вилоят марказига қочиб бориб,

дангалига гаплашиб келган бўлса-да, мушטיפар қиз умид қилганидек, ўша суюкли йигитидан совчи келмади. Ойгул қаттиқ ўксинди. Зор-зор йиглади. Охири... қариндошига тегишга кўнди. Тўй ўтди. Аммо тўй ўтиб, ҳаммаси кўнгилдагидек жойлашгунча Давлатқул ака хонадони безовталаниб, юрак ҳовучлаб турди.

Ҳайдар шундай хаёллар билан тепалиқдан ошиб ўтганини ҳам сезмай қолди. Тагин ўтгиз-қирқ дақиқа қичаб юрса уйига етади қўяди.

Шу пайт тупроқ йўлдан анчагина наридаги зовур ёнида ғира-шира кўзга ташланиб турган машина Ҳайдарнинг диққатини тортди. Машина атай буталар орасига яширинтириб қўйилганини Ҳайдар зийраклик билан пайқади:

“Қизиқ, кимники экан? “Жигули”га ўхшайди».

Ҳайдар бир ажабсиниб, бир қизиқсиниб ўша ёққа юрди. Теварақда зог учрамайди. Фақат осмону фалақда аллақандай бўзтўрғай зор-зор бўзламоқда эди.

. . .

Ҳайдар эҳтиёткорлик билан зовурга яқин борди. Секин буталар панасидан машина томон мўралади. “Ия, Карим пачоқнинг “Жигули”си-ку?! Нега яшириб қўйибди?” хаёлидан лип этиб ўтди йигитнинг.

Кўз ўнгида колхоз фермасини хусусийлаштириб олиб, баттар бойигандан бойиб, тараллабеод қилиб юрган юзлари тобоқдай, бурни япасқи, қалин лаблари осилган нусха жонланди. Жонландию ҳалигина йўл-йўлакай худди шу Карим пачоқни эслагани, у билан боғлиқ нохуш хотираларни ўйлагани ёдига тушди.

“Тавба, бурини йўқласанг қулоғи кўринади. Қизиқ, келиб-келиб шу тасқарани учратадиганга ўхшайман-а... Ишқилиб, яхшиликка бўлсин-да...” – хаёлидан ўтди Ҳайдарнинг.

Панадаги машинанинг икки ён эшиги очиқ эди. Аммо теварагида жон нуқси кўринмайди. Ҳайдар оҳиста, хушёр қадамлар билан “Жигули”га яқинлашди. Теваракка қўрқа-пуса аланглади. “Карим ака-а!” дея товуш чиқармоқчи бўлдию бироқ ҳам чанқовдан, ҳам ваҳимадан қуруқшаб қолган томоғидан ҳеч бир овоз чиқмади. Ён-веридаги буталар барги енгил эпкиндан шитирлаб кетди. Шу чоғ зовур томондан Ҳайдарнинг қулоғига ҳиринг-ҳиринг кулгу, нозу қийқириқ саслари чалинди. Йигит шоша-пиша тоғдек тупроқ уюмига тирмашиб, зовур томон мўралади. Мўраладию тагин ўзини панага урди. Юз-кўзлари мисдай қизиб, юраги гурс-гурс ура кетди.

“Наҳотки...” ўйлади у кўрган манзарасини тагин бир бор хаёлида жонлантириб. Сўнг яна қўрқа-пуса ўша ёққа мўралади. Қамишу юлғунлар қуюқ ўсган зовурнинг бир четида ярим яланғоч бир эркагу бир аёл бир-бирига бақадек ёпишиб, ялашиб-юлқашиб ўтиришарди.. Бу сафар Ҳайдар аёлнинг юз-кўзини қоплаган тўзгин сочларини, оппоқ сонларини гира-шира кўрди. Унинг ёнидаги эркак Карим пачоқ эканлигига шубҳа йўқ эди. Уларнинг теварагида кийимлари тўзгин сочилиб ётибди.

Ҳайдар яна ўзини панага олди. Сўнг андак гандираклаган кўйи қишлоқ томон йўргалади.

– Об-бо, укам-е, роса соғинтириб юбординг-ку, – дея нақ ўнинчи бор такрорлади Умар, Ҳайдарга илжайиб тикилган кўйи.

– Узиям икки йил қорасини кўрсатмади-я, – ўпкалаган бўлди Давлатқул ака. – Илгари армияга кетган шунча пайт кетарди. Ҳозирги мардикорлар аскарлардан қолишмайдиган бўп кетишган.

Улар қанд-қурс, нон бўлаклари сочилган дастурхон теграсида ўтиришарди. Давлатқул ака, Бибитош янга гарчанд ўгилларидан ўпка-гина қилаётган бўлишса-да,

биноқ юз-кўзларида мамнуният, қувонч балқиб турарди. Ахир, ёнгиналарида шаҳар нуқси урган, тўлишиб, ўктамлашган ўгли соғ-омон ўтирарди-да. Устига-устак анча-мунча топармон-тутармон бўлиб кетгани, узига пухталиги кўриниб турибди.

Умар озгин, қоп-қора юзларини бетиним силар, илжаяр, укасини кўпроқ гапга солишга тиришар эди. Бироқ Ҳайдар негадир паришон кўринади. Чойдан хўр-хўр ҳўплаганича узоқ-узоқ хаёлга чўмиб қолар эди.

– Шундай қилиб Умарбойни ҳам унаштириб қўйдик. Бу ёғига тўй ҳам тезлашиб кетди, – деб салмоқ билан гап ташлади Давлатқул ака ёстиқни бағрига тортиб, оёқларини узатиб юбораркан.

Умар хохолаб кулди.

– Отам алдаяпти, ҳаммасини ўзим тезлаштирдим, Ҳайдар, сенга яхшиликча йўл бушатай дедим-да.

– Раҳмат, раҳмат, – деб артистларча қўлини кўксига қўйиб таъзим қилди ука. – Бундай ҳимматингни ҳеч унутмагаймен.

Ҳайдар акасини ёшлигидан “сен”сираб ўрганган. Умарга ҳам шунақаси ёқади. Гоҳ-гоҳо “сиз-сиз”лаб қолса, хафа бўлади, “мени бегона қиялсанми?” дейди.

– Сал мундай қудалар ҳақида суриштирмайсан-а, – деб гина қилган бўлди Бибитош янга.

– Энди-да, эна, энди, – деб илжайди Ҳайдар. – Ҳаммасини бирдан билиб олсам тикилиб ўламан.

Умар хохолаб кулди. Давлатқул ака ҳиринглади.

– Зўр янгалик бўлялсан, галварс, – дея Ҳайдарнинг тиззасига қувноқ шапатилади Умар, – гўзаллигини қўявер, кимлардан эканлигини эшитсанг, оғзинг очилиб қолади.

Ҳайдар чинданам қизиқсиниб акасига тикилди.

– Кимлардан экан?

– Қизилсойлик Ҳотам аканинг қизи, ҳув, Хуррам чавандознинг синглиси.

– Уҳ-у-у, – деди Ҳайдар ҳайратланиб, бир акасига, бир отасига кўз ташларкан, – юлдузни бенарвон урибсизлар-ку?!

Давлатқул ака мағрур бош ирғаб, такаббуруна илжайиб қўйди.

Қизилсойлик Ҳотам, гарчанд Умар эҳтиром билан “ака” деётган эса-да, одамлар орасида “ўпқон” лақаби билан машҳур эди. Ҳотам ўпқон бир пайтлар вилоятнинг кўзга кўринган амалдорларидан бўлган. Кейинчалик имижимида отамакон – Қизилсой қишлоғига кўчиб келиб, тарқаб кетган совхознинг серсув, ҳосилдор еридан анчагинасини эгаллаб олган, катта, серқатнов йўл ёқасига ёқилги қуйиш шахобчасини қурдирган, хуллас, янги замон бойларидан саналади. Ҳотам ўпқон катта амалларнинг, юқори доираларнинг ҳавосидан нафас олиб ўрганганиданми, унча-мунча одам билан очилиб-сочилиб гаплашмас, анчайин тўнг ва баджаҳл киши эди. Унинг тўнгич ўғли Хуррам чавандоз ҳам ўзининг урушқоқлиги, зўравонлиги билан хийла машҳур. Айтишларича, вилоятнинг машҳур бир жинойий тўдасига Хуррам ҳам аъзо эмиш. Шундай бой-бадавлат, димоғдор хонадоннинг Давлатқулдек эски чориг, фақир-пасткаш одам билан қудандачилик қилаётгани ҳам қизилсойлик, ҳам чангаклик аҳолини роса ажаблантирди. Ҳатто баъзи бир оғзига кучи етмаган гийбатчилар, курақда турмайдиган ажойибу гаройиб миш-мишларни тўқиб-бичиб чиқаришди. Аммо ҳаммаси бекор. Ҳотам ва Давлатқул хонадони қудачилиқда собит. Худо хоҳласа, яқинда тўй.

– Э-э, укам, ҳали гаплар кўп, – дея кўз қисди Умар, тагин Ҳайдарнинг тиззасига шапатилаб, – ҳали гаплашамиз.

Шу пайт кўча дарвозаси енгил-енгил тақиллади. Дастурхон теваарагида ўтирганлар сергакланиб, кўз уриштириб олишди.

– Ким бўлдийкан, шом пайти, – деб мингирлади Давлатқул ака, ёстиқдан бағрини ростлаб.

– Ҳозир.

Умар чаққонлик билан ўрнидан туриб ташқарига отилди. Ланг очилиб қолган эшиқдан гира-шира шом қоронгулигига бурканаётган ҳовли чала-ярим кўриниб турарди.

Кўп ўтмай дарвоза ёқдан аёл кишининг қувноқ, шўх-шодон кулгуси эшитилди.

– Ия, Ойгул-ку?!

Бибитош янга ҳам қувониб, ҳам ажабсиниб ўрнидан кўзголда-да, қизнинг истиқболига ошиқди. Давлатқул ака бир-икки томоқ қириб, эшик томон кўз ташлаб тураверди.

Ҳайдар донг қотиб қолган эди. Негадир лоп этиб унинг кўз ўнгида яна ўша зовур лабидаги манзара жонланди. Жонландию ўз хаёлидан ўзи уялиб, ижирганди. Сўнг ўрнидан оғир кўзгалиб, опаси билан кўришишга ҳозирланди.

. . .

Ойгул одатдагидек шўх-шаддо, бир гапириб ўн кулар эди. Эрга теккандан бери андак тўлишиб, чиройига чирой қўшилган. Таннозларча бошига қўндирган дуррачаси, энги калта, кенг-мўл тикилган қизгиш кўйлаги ўзига ҳўб ярашиб турибди. Бармоқларида қўша-қўша узук, бўйнида тилла занжир.

Ойгул Ҳайдар билан қуюқ кўришди. Ҳатто соғинчдан, қувончдан кўзларига ёш қалқиб, тили бир зум калимага айланмай қолди. Аммо бир оздан сўнг суҳбат тагин ўз ўзанига тушиб қизиб кетди.

– Қандай шамол учирди, бундай бемаҳалда?– деб сўради отаси унга саволмуз тикилиб. Онасининг андак меҳр, андак ташвиш билан термулиб турган нигоҳларида ҳам худди шу савол кезиниб юарди.

– Ҳлси-ин, – дея тантигланди Ойгул, Умар қуйиб узатган чойдан бир-икки ҳуплаб. – Куёвингиз билан марказга молга кетаётгандик, қургур, мошинамиз йулда бузилиб қолди. Чангак яқин булгани учун у киши мени бир йўловчи машинасига солиб юборди, бир амаллаб етиб келдим. Ҳзлари ҳали бузуқ араваси билан овора эдилар. Ким билади.

Давлатқул ака ва Бибитош янга кўнгиллари жойига тушиб, узаро маъноли кўз уриштириб олдилар: “Хайрият”.

– Вой, Ҳайдарбек, қачон келдинг? – Ойгул энди укасини устма-уст саволга тута кетди. – Вуй, роса ўзгариб, нақ шаҳарликларга ўхшаб қолибсан. Тошкент қалай? Бозорлар ободми? Ҳлсин, биз ҳам энди ўшаёқдан товар ташишакми, деб ўйлаб юрибмиз.

Ойгул эри билан Ургутдан майда-чуйда келтириб, ўзларининг у-бу кўчма бозорчаларида сотиб, тирикчилик қилишарди. Эру хотин қўш ҳўкиз деганлари чин-да, мана, икковлашиб рўзгорга чопганларидан топиш-тутишлари чакки эмас: рўзгор бут, уй-жой, машина бор.

– Кичкинтойингни кимга қолдирдинг? – сўради Бибитош янга.

– Қайнонамга. Нурбек шу момосига жуда ўрганиб қолган, мен керак эмас унга.

Дастурхон атрофида енгил кулгу кўтарилди.

Опасини бош-оёқ кузатиб ўтирган Умар ярим ҳазил, ярим ҳавас билан гап қотди.

– Жуда бойиб кетяпсан-а, Ойгул. Бўйнингдаги анови занжирни қачон олдинг.

– Фу-у, – менсимагандай лаб жийириб, қўл силтади Ойгул, – буни олганимга олти ойдан ошди-ю, сен мана буни кўр, ўтган ҳафта Ургутдан олдим.

Ойгул гоҳ чапга, гоҳ ўнгга бурилиб, таманно билан

қулоғидаги қизғиш зиракни кўз-кўз қилди.

– Вой-бу-уй!

– Куз тегмасин, туф-туф, – деди Бибитош янга.

Давлатқул ака ҳам бош ирғади.

– Ўзингга буюрсин, бундан ҳам зиёда бўл.

– Эй, сен, – Умар Ҳайдарга юзланди, – тилланинг пириман деб мақтанасан қани буни бир баҳолаб бери-чи?

Ойгулнинг қулоғидан зирак унчалик қимматбаҳо эмасди. Ҳайдар уни алақачон пайқаган. Бироқ опасининг кўнглига қараб, ўзича мақтаб қўйди.

– Зўр-ку?! Бунақаси Тошкентда осонликча топилмайди.

Ойгул гул-гул яшнаб, укасига ҳавойи упич юборди.

– Дидингга балли, ука!

. . .

Йўл юриб чарчаган бўлишига қарамай ўша тун Ҳайдар ухлаёлмай, тўлғониб чиқди. Кўз унгида ўша зовур чеккасидаги манзара, гоҳ, тилла тақинчоқларга кўмилган опаси бот-бот жонланар, минг бир хаёл исканжасида кўнгли алгов-далгов бўлар эди. Худди шу ўй, ҳислар сира тинчлик бермаганидан, Ҳайдар дастурхон ёнида ҳам хийла бесаранжом, паришон ўтирди. Оила аъзолари ундаги бу аҳволни йўл азобидан толиққанлигига йўйишди, шекилли, ортиқ қийин-қистовга олиб сўроққа тутишмади.

Умарнинг эса оғзи қулоғида. У бўлажак тўй, висол ҳавосидан маст, димоғи чоғ, вақти хуш эди. Устига-устак жигарбандининг, энг яқин, энг сирдош қадрдонининг пойтахтдан етиб келганини айтмайсизми?

Умар мактабда аъло баҳоларга ўқиган эди. Шу боис вилоят марказидаги инженерлар институтига осонгина кириб олди. Институтни битирдию бироқ ўзига муносиб

иш тополмади. Аввалига ўша Қизилсой совхозида мироблик қилди, сўнг, совхозлар тугатилгач, анча гарангсиб не бир иш машгул бўлишини билмай довдиради. Кейин ўз қишлоқлари ёнидаги подстанцияга қоровул бўлиб ишга жойлашди. Иши тинч, уч сменали Умар навбатчиликдан бўш пайтлари эски, шалоқ "Москвич"ида киракашлик қилади.

Ҳайдар турли-туман палаклар осилган, аллақандай ўт-ўланлар ҳидига бўккан меҳмонхонага кириб, тайёр ўрин-тушакка кириб ётгач Умар ёнига кириб келди.

– Ётдингми?

– Ҳа.

– Шошилмасанг-чи, бироз гаплашайлик. Ичим тўлиб кетган.

Умар қаллиги, Ҳайдарнинг бўлажак янгаси-Гулбиби билан қандай танишиб, қандай севишганларию, қандай саргузаштлар кечирганлари ҳақида тўлиб-тошиб ҳикоя бошлади. Ҳайдар ора-чора, истар-истамас саволлар бериб, изоҳлар талаб қилиб ўзича суҳбатлашган бўлди. Бироқ тез-тез чалғиб, ўз хаёллари огушида хомуш тортиб қоларди.

– Ҳа, майли, – деди ниҳоят Умар узун бир ҳомуза тортиб, – қарасам, ҳеч чиройинг очилмаяпти. Қани, ётиб дам ол-чи. Эртага гурунг қиламиз.

Ҳайдар ҳайҳотдай меҳмонхонада ёлғиз қолди. Деразадан айвондаги электр лампа чиройининг ёруғи ичкарини гира-шира ёритиб турарди.

Ҳайдар нохуш хаёллардан чалғиб, тезроқ ухлаб қолиш илинжида меҳмонхона васса жуфтларини санаган бўлди, девордаги палак кашталаридан ўзича ҳар хил тасвирлар ясади. Бироқ уни барибир оғир, шилимшиқ хаёллар тарк этмади. Кўз ўнгида тагин ўша зовур, ўша ўсиқ қамишзор, юлгунзор, ялаб-юлқашаётган ўйнашлар...

Ҳайдар ич-ичидан илондай гимирлаб турган аччиқ

ҳақиқатни тан олишга мажбур бўлди. У Ойгулдан шубҳаланмоқда эди! Бу шубҳа негадир уша манзарага гувоҳ бўлган лаҳзадаёқ тутилганди. Ким билсин, ушанда йул-йулакай Ойгулнинг маш-машалари, Карим пачоқ ва Ойгул ҳақидаги гийбатлар ҳақида уйлагани ва ногоҳ Карим пачоқни кўриб қолгани учун туйқус шундай шубҳага боргандир? Устига-устак, опасининг тўсатдан, бемаҳал ота уйида пайдо бўлиши-чи?! Худди шу ҳол Ҳайдарнинг гумонларини баттар алангалатди. Назарида опаси зовурда балчиққа беланиб, сўнг ҳеч нима кўрмагандай ота уйига кириб келгандек туюлди.

Ҳайдар у ёқдан бу ёқ адарилиб ётди. Кўзларини қаттиқ юмди: “Йўқ, бу нарсанинг тагига етишим керак. Карим пачоқнинг қучоғидаги уша аёл ким?”

Ҳайдар барибир ўз опаси ҳақидаги шубҳалардан қутулолмади. Чунки Ойгулнинг озгина уйноқи феъли, машмашали ўтмиши бунга халақит берарди. Ушанда, бундан беш-олти йил аввал ҳам, Ойгул ҳақидаги мишмишларга ишонишмаганди. Оқибати нима булиб чиқди. Барибир бу гийбатларда оқ бўлса-да ҳақиқат бор экан-ку? Шамол бўлмаса дарахт барги бекорга қимирламайди, деб беҳуда айтишмаган-да. Ойгул ала-оқибат “оппоқ” чиқмади-ку?! Ҳар бало кутиш мумкин бу замоннинг қиз-жувонларидан!

Тонгга яқин йигитнинг кўзи илинди.

. . .

Ҳайдар эртаси куни чошгоҳга яқин қўшни боланинг велосипедини олиб минди-да, зовур томон кетди. “Барибир бу бошоғриқни бир ёқли қиламан. Балки... уша ерда бирор белги қолгандир” хаёлидан ўтказди Ҳайдар, уйдим-чуқур йўл бўйлаб авайлай-авайлай велосипед ҳайдаркан.

Кун иссиқ эди. Чанқаган дарахтларнинг барглари алланечук қоп-қорайиб кўзга ташланади. Пайкалларда

эртаги бугдой майсалари хийла буй чўзиб бошоққа кирган, яшил денгиздай чайқалиб ётибди.

Ҳайдар унда-мунда учраб қолган таниш-билишлар билан кўриша-кўриша, сўраша-сўраша ниҳоят зовурга, ўша куни кеча “Жигули” паналатиб қўйилган буталар ёнига етиб келди. Атроф жим-жит. Анча олисдаги катта трасса йўл қора тасмадек гира-шира кўринади. Аммо трасса бўйлаб аҳён-аҳён ўқдек учиб ўтиб қолган машинанинг гувуллаган, шувуллаган товуши бемалол эшитилади.

Зовурнинг нариги тарафи катта-кичик пайкаллар. Ҳув, қишлоқ биқинида ишлаб ётган трактор элас-элас кўзга ташланади.

Ҳайдар тоғдек тупроқ уюмларидан ошиб ўтди-да кечаги саҳнага яқин борди. Худди тажрибали изқуварлардек теваракни синчков-синчков, зийраклик билан кузатди.

Буталар чайладек ҳурпайиб ўсган сойликка уч-тўрт қучоқ ўт-ўлан тўшашиб тузуккина жой қилишган экан. Юмалаб ётган ароқ шишаси, ҳар хил ширин ичимликлардан бўшаган идишлар, овқат қолдиқлари бу ерда бемалол базми жамшид уюштирилганидан далолат берарди.

“Демак, Карим пачоқ бу ерга ҳеч кимни мажбурлаб, судраклаб келмаган, ҳар иккови аввалдан келишишган” – дея хаёлидан ўтказди Ҳайдар, ўзича илк хулосани ясаб.

Ҳайдар қалин кўрпадек тўшалиб ётган сўлгин ўт-ўланларни титкилашга тушди. Шу пайт хас-хуслар орасидан нимадир кўзга ярқираб кўринди. Ҳайдар шартта энгашиб ялтироқ нарсани қўлига олди. Олдию ҳам ҳайратдан, ҳам қувончдан қичқириб юборишига сал қолди. Унинг қўлида бир дона олтин гардишли, ёқут кўзли зирак товланиб турар эди. Ҳайдар ҳаяжон билан зиракни қуёш нурида бир-икки жилвалантириб кўрди.

Курдию тажрибали тиллафуруш ўз қўлларида гоят қимматбаҳо нарсани ушлаб турганига амин бўлди.

Ҳайдарнинг юраги қувончдан ҳаққирарди. Ноёб топилма уни аввало нохуш қийноқлардан, ифлос шубҳалардан халос этди. Бу зирак Ойгулники эмас! Ҳайдар кеча шомда опасининг қулоғидаги зиракни ўз кўзи билан курди-ку?! Демак, Ойгул покиза, у бу ерда бўлмаган.

Ҳайдар сўлгин ут-ўланларни титкилаб зиракнинг иккинчисини излашга тушди. У қувончига қувонч қўшилишини, биратўла бир дунё бойликка эга бўлишни истарди. Бироқ қўлидаги зиракнинг жуфти топилмади.

Ҳайдар ҳаммаёғни титкилаб, синчковлик билан текшириб чиқди. Йўқ. Иккинчиси, ҳойнаҳой, ўша аёлнинг қулоғида қолган. Бунисини бехосдан тушириб қўйгану, лекин сезмаган.

Ҳайдар ҳафсаласи пир бўлиб изига қайтди. Қайтдию йўл-йўлакай миясига урилган фикрдан кўзлари биллур зиракдек чақнаб, лаб-лунжи кулгидан ёйилиб кетди: "Шилиш керак! Анави, аблаҳ Карим пачоқни бошлаб шантаж қиламан..."

Ҳайдар бутун далани тўлдириб қаҳ-қаҳ отиб кулди.

. . .

Қуёш қип-қизариб уфққа бош қўйди. Подадан қайтаётган молларнинг мўраши, қўй-қўзиларнинг маъраши теварак-атрофни тутди. Чангакка шом инмоқда эди. Ҳайдар қишлоқ марказида, ўзига хос чорраҳа вазифасини ўтовчи муюлишда Карим пачоқнинг йўлини пойлаб юриниб турарди. У бутун кун бўйи бу фермадор корчалонни қармоққа илинтириб, бор будини шилиб олиш режасини тузган эди. Умуман айтганда, Ҳайдарнинг бунақа ишларга суюғи йўқ. Пойтахтда кўпларнинг шўрини қистирган. Айниқса, тилла буюм ўғирлаб

сотадиган, сохта долларлар билан шугумланадиганларнинг роса утакасини ёриб, обдон «соғиб ичган». Аммо ҳеч бирида Ҳайдар ўзини айбдор санаб, виждони қийналган эмас. «Буни ҳаёт дейдилар» – дея ўз-ўзини юпатган у, ҳар гал одамларни чув туширганда, – ҳар ким орқа-олдини тозалаб, ҳушёр юриши керак. Озгина сирғалдингми, энди бу ёгига чида...»

Кўп ўтмай таниш «Жигули» кўринди. Ҳайдар атай йўлни кесиб ўта бошлади. Шитоб елиб келаётган машина секинлашди.

– Ўв, намунча имиллайсан йул ўртасида? – деб ўшқирди Карим пачоқ хумдек бошини машина деразасидан чиқариб, – тезроқ ўт!

Ҳайдар у томон юзланди.

– Ассалому алайкум, Карим ака.

– Ия, Ҳайдармисан? Қара-я, танимабман.

Карим пачоқ «Жигули»ни йул чеккасига тўхтатиб, лапанглаганча машинадан тушди. Сўнг ўзи томон йўналган йигитга қучоқ очди. Аммо Ҳайдар атай совуққонлик билан узалиб, қўл учида кўришди.

– Қачон келдинг, йигит? – деди Карим пачоқ иззат-нафси топталганини яширмай. – Шаҳарда журиб, тоза тумшугинг кўтарилиб кетибди-ёв, одам билан нописанд кўришасан.

Ҳайдар илжайди.

– Қучоғлашаман, дейсиз... қучоғингиз тозами ўзи, ишқилиб, зовурнинг сувида чайиниб олганмисиз?

Карим пачоқ бирдан ҳушёр тортди. Хазон тус митти кўзларида саросима пайдо бўлди.

– Бу нима деганинг, ошна? Ҳеч... тушунмадим.

– Айтдим қўйдим-да, – Ҳайдар ўзича бепарво бир чеккага «чирт» эттириб тупуринди. – Мен кеча келдим, пешиндан сўнг.

– Таксида келдингми?

– Йу-у... сизга ухшаган бойваччалар таксида юради. Биз бечораларга автобус ҳам булаверади. Катта йул ёқасига тушиб қоламизу... буёги қишлоққача яёв. Жуда зериксак, зовур атрофини томоша қили-иб... бир амаллаб уйгача етиб оламиз.

Карим пачоқ беухшов илжайиб туксиз иякларини қашлаган булди.

– Қани, машинага утир. Сенинг гапинг кўпга ухшайди.

– Бажону дил.

Улар ёнидан икки бола бир сурув қуй-қўзиларни ҳайдаб ўтди. Димоғларга чанг аралаш, мол сийдигининг қўлансаси урилди.

– Ҳим-м... кўрибсан-да... – деб гудранди Карим пачоқ машина ичида ёнма-ён ўтиришгач.

Ҳайдар унинг товушидаги титроқни, юз-кўзидаги кўрқув ва саросимани дарров илғаб олди.

– Ҳа, кўрдим, -деди сўнг,овози темирдай жаранглаб.

– Ука, буям бир эркакчилик-да.

– Жуда яхши. Қаддингизни уринг, даврингизни суринг.

– Кесатма. Сен ҳам шаҳарда тоза юрмагандирсан?

– Ҳа, бизларда ҳам бўп туради, ака. Лекин гувоҳларга кўз ҳақи бериб турамиз. Ортиқча гап-сўзга урин қолдирмаймиз.

– Шунақами?.. – Карим пачоқ Ҳайдарга синовчан кўз ташлаб, иржайди. – Жуда соз.

Сўнг бир интилиб машина қутисини очди. Қутича даста-даста пулга лиммо-лим эди.

– Мана сенга кўз ҳақи, ука. Ол, керагича ол.

Ҳайдар пул дасталарини кўриб бир шошган булса, ишнинг бу қадар жўнлашишидан минг шошиб қолди.

– Э-э, менга пулингиз керакмас, – дея йигит қул силтаб, юзини четга бурди. – Ўзингизга буюрсин. Мен... мен шунчаки ҳазиллашдим.

Карим пачоқ дадиллашди.

– Ҳазилингни жўраларингга қиласан. Сени хўб тушундим... манави пулдан истаганингча ол, олу мени тинч қўй. Билдик... шаҳарга бориб зўр хўнар урганибсан.

Ҳайдар ортиқча тихирлик қилишга ҳожат қолмаганини англади.

– Ўзингиз... атаганингизни узатинг, – деди тиржайиб.

– Сўнг... туя кўрдингми, йўқ. Мен бошқа дамимни чиқармайман, тавба қилдим.

– Шундай бўлсин. Йигитча гап.

Карим пачоқ икки даста пулни Ҳайдарнинг тиззасига ташлади.

. . .

Тўй ўтди. Ҳайдар янғалик бўлди. Умар виқор билан чимилдиққа кирди. Тўгриси, Чангакликлар яқин орада бундай дангиллама, серчиқим тўй кўришмаган эди. Ичкилик дарё бўлиб оқди. Маст-аласт қийқириб тентираган нечов, йўл бўйларида, томорқа чеккаларида юмалаб ётган нечов. Никоҳ базмига пойтахти азимдан таниқли бир хонанда таклиф этилган экан. Фонограммаларнинг чинқириги етти қир ошиб, уйқудаги жониворларни ҳам уйғотиб юборган бўлса ажабмас. Қошкўзлари обдон бўяб-бежалган, лорсиллаган кўкраклари ярим очик, раққоса қиз катгаю кичик эркакларнинг эҳтиросларини жуштириб, кўзларини ўйнатди. Ҳатто Раим тракторчи пул қистириш баҳонасида раққосанинг дудоқларидан икки марта ўпиб олди. Теварақда қий-чув кутарилди. Бу савил бўсалар нақ уч ойлик жамгармасини совурган бўлса-да, Раим тракторчи мағрур-мағрур кўкрак кериб, ароқ сипқорди. Тўй адоқлаб қолган бир маҳал қайгўрдандир Карим пачоқ пайдо бўлди. Фирт маст. Гандираклаб оёқда зўрга турибди. У шу пайтгача тўйхонада йўқ эди. Тўғрироғи, уни таклиф этишмаганди.

Аммо базмнинг сўнгги нагмалари авжланиб турган чоғ кутилмаганда даврага суқилиб кирди. Шу пайт Ойгул дугоналари билан уртада эшилиб-эшилиб рақс тушмоқда эди. Карим пачоқ елка учириб, қўл сермаб ўзича куй оҳангига мос йўргалай кетди. Йўргалай-йўргалай Ойгул томон тиржайиб юрди. Жувон ҳам кулимсираб у томон юзланди. Афтидан оломон бу икковлон ўртасида кечмиш миш-мишларни туйқус эслаб қолганди.

– Буш келманг, Карим ака!

– Ойгул, олға!

– Бир-бирига хуб ярашганини-чи бўларнинг!

Даврадан шундай луқмалар пайдар-пай эшитила бошлади

Бир пайт Карим пачоқ чўнтагидан бир даста пул чиқариб Ойгулнинг устига сочиб юборди. Ойгул шўхлик билан кўз қисиб, ҳув, танноз раққосага тақлидан бўлиқ кўкракларини диркиллашиб бойваччага бақамти келди. Даврада қий-чув баттар авжланди. Шу орада гирт маст Тиркаш, Ойгулнинг эри гандираклаганча ўртага чиқди-да, Карим пачоқнинг гарданига мушт сермади. Аммо Карим пачоқ чап бериб қолдию, рашкчи эр машшоқустига қулади. Тагин бир амаллаб ўрнидан қўзгалди. Пайдан фойдаланиб Карим пачоқ унга ташланди. Аммо андак хушёрроқ икки кимса уни судраклаб даврадан чиқариб кетди. Тиркаш эса Ойгулга ташланди. Бироқ шапалоқ учун узалган қўлини хотини ҳаводаёқ илиб олди-да, эрини силтаб тортди. Тиркаш худди кучукваччадек Ойгулнинг қучоғига кириб кетди. Жувон унинг бўйнидан маҳкам қисганича даврадан судраб чиқди. Давра кучли қаҳ-қаҳадан ларзага келди.

Ҳайдар бу воқеаларни нафас олмай, тек қотиб кузатиб турди. Карим пачоқнинг туйқус тўйхонада пайдо бўлиши йигитни буткул лол қолдирганди. Ҳайдарнинг наздида ўша шомдаги хуфёна келишувдан сўнг Карим пачоқ

унинг кўзига буткул кўринмаслиги, пана-пасқамда биқиниб юриши, шаҳарлик тиллафурушни учратиб қолса, етти букилиб ялтоқланиши керак эди. Ушанда хуб ажойиб суҳбат бўлганди-да ўзиям! Ҳайдар фермачи бойваччанинг нақ бугзидан олди-я?! Тўгриси, ишнинг бу қадар жўн ва осон битишини йигит сираям ўйламаганди. Карим пачоқ обдон тихирлик қилади деган хаёлда эди. Аммо иш хамирдан қил сугургандай битди. Ҳайдарнинг чўнтаги қаппайди. Ҳайдар ҳар гал Карим пачоқнинг қўрқув ва ваҳимадан бўзариб кетган афтини, дир-дир қалтираётган қўлларини эсларкан, бу довдир бойваччани ҳали кўп бора «соғиб ичишига» ишончи комил эди. Аммо...

Карим пачоқнинг тўйқус тўйхонада пайдо бўлиши, устига-устак Ойгулга тирғалиб, пул сочиши уни хийла таажжублантириб қўйди. Ҳатто, ич-ичида алақандай хавотир ва ташвиш уйғотди. Эски шубҳаларни яна кўзгаб юборди. Айниқса, Тиркаш поччасининг лапашанг, бўш-баёвлиги бир кулгусини қистаса, бир гашини келтирарди. «Бир хотинни йиғиштириб ололмасанг, баттар бўл», деб хаёлан жеркиди у. Тиркашни жаҳл билан сўкарди.

Мана, тўй-томоша ўтганига уч кун бўлди. Уч кунки Ҳайдарда ором йўқ. Кундузлари тўй асоратларини бартараф этиш, рўзғор юмушлари билан югуриб-елса, тунлари ташвишли ўйлар исканжасида тўлғониб чиқади. Чала ярим ухлаганиданми тез-тез боши оғриб, аъзойи бадани зирқирайдиган бўлиб қолди.

Бугун ҳаво эрталабдан қизиб кетди. Кўзларини уқалаб ҳовлига чиққан Ҳайдар эринган куйи ҳовли этагига ҳожатта бориб қайтди. Сўнг обдастадаги сувга енгил-елпи юз-қўлларини чайиб меҳмонхонага кирди-да, сочиққа артиниб, сочиларини тараган бўлди. Шу пайт эшик енгилгина тақиллади.

– Мумкинми, ҳазрат?

Эшик қия очилиб Умарнинг, уч кунлик куёвнинг хушхандон чеҳраси кўринди.

– Кир, киравер, – деди Ҳайдар акаси томон пешвоз юриб.

Умар илжайди.

– Кўрманани тайёрла. Янганг сенга салом бермоқчи.

Худди шуни кутиб тургандай ичкарига қимтинибгина келин кирди. Меҳмонхона ўткир атир-упа исига букиб кетди. Келиннинг эгнидаги қизгиш кўйлак, бошидаги ҳошиялари зарҳал, оппоқ рўмоли ўзига ғоят ярашган эди. У бармоқлари қўш-қўш узукларга тўла оппоқ, лўппи қўлини кўксига босиб уч карра таъзим қилди.

– Раҳмат, янга, кўп яшанг, – деди Ҳайдар алланечук ҳаяжон ва тотли ҳисларга чўлганиб. – Бахтли бўлингизлар.

Умарнинг оғзи қулоғида эди.

– Янгангнинг юзини кўришни истайсанми?

Ҳайдар аввалдан ҳозирлаб қўйгани, гардишига тилла суви юритилган жажжи соатни чунтагидан чиқариб келин томон юрди.

– Арзимас бўлсаям, шу мендан эсдалик.

– Ў-ҳу-у, – деди Умар ҳануз илжайган кўйи, – кўрманачаккимас, -сўнг келинга мурожаат қилди. – Гулбиби, қани юзингни кўрсат, қайнингга.

Гулбиби қимтинибгина рўмолини қия суриб юз кўрсатган бўлди. Унинг куюққина пардоз-андоз берилган чеҳрасида, андак қалин, қимтилган лабларида келинларга хос табассум ўйноқлар эди. Узун-узун киприкли кўзлари хумор-хумор боқади. Ҳайдар янгасининг кўҳликкина эканини пайқади. Ичу ташини ажиб бир ҳислар чулғади.

– Ана, танишиб ҳам олдик, янга, энди бундан буёғи мендан қочмасангиз ҳам бўлади.

Гулбиби енгилгина таъзим қилди. Умар илжайди.

Бу хонадонда бахт, шодлик шарпалари кезиб юрарди. Давлатқул ака ҳам, Бибитош янга ҳам мамнун. Келинлари одобли, тарбия кўрган, маданиятли заифага ўхшайди. Тутри, уй-рўзгор юмушларига ҳали қовушиб кетгани йўқ, ҳарнечук уч-тўрт кунлик келин-да, аста-секин янги хонадоннинг пасту баландини англаб-тушуниб кейинчалик ўз вазифасига тузуккина киришиб кетса ажабмас. Бир келин бўлса шунчалик бўлар! Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр, деганлари ҳақ рост экан. Гулбибининг сепи Умар икки йил қора терга ботиб кўрган икки хужрали кулбага сигмай кетди. Қишлоқ аҳлига ҳали урф бўлмаган алақандай мебеллар, диван, курсилар, қимматбаҳо матолардан тикилган кўрпа-ёстиқлар, турли-туман кийим-кечаклар кўрган кўзни куйдирарди. Ҳарнечук, Чангакнинг не-не ичиқора, ҳасадгўйлари юрак чангаллаб қолишган бўлса ажабмас.

Айниқса, овозаси етмиш маҳаллага етган тўйни айтмайсиэми? Чангакликлар кўпдан бери бундай дабдабали базмга гувоҳ бўлишмаган эди. Тутри, тўйнинг асосий харажати келин тарафдан бўлди. Дастурхоннинг тўри ҳам ўшаларники бўлди. Давлатқул ака даврада кўр тўкиб ўтирган не-не казо-казоларнинг, янги замон бойларининг кўписини танигани йўқ. Бироқ барибир кўнгли кундай чарақлаб турди. Ахир, тўй уникида, унинг хонадонида кечмоқда эди-да! Ишқилиб худо унга бундай тўйлардан беҳисоб кўришни насиб этсин. Ишқилиб, иккинчи ўгли Ҳайдаржоннинг ҳам бахт-иқболи худи шундай кулиб боқсин!

Ҳайдар эса ўша тўй кунидан бери яна безовталаниб қолган эди. Хаёлида гоҳ кўрқувдан қалт-қалт титраб турган, гоҳ тўй даврасига маст-аласт, нописанд чиқиб келган Карим пачоқ, гоҳ шўх-шадод Ойгул, гоҳ ўша зовур лабидаги топилган бир дона гавҳар зирак лип-лип этиб

утарди. Ҳайдар ҳеч бир қарорга, бир тўхтамга келолмай гаранг эди. Ҳй-фикридаги шубҳа-гумонни ҳайдаб сололмай азобланмоқда. Чин-да шубҳаланмасликнинг ҳеч иложи йўқ. Ҳша зовур лабидаги шармандали манзара, Ойгулнинг туйқус кечки пайт ота уйида пайдо бўлиши, ниҳоят, туйдаги икковининг қилиқлари алланечук бири-бирига боғлиқдай туюларди. Ҳша чошгоҳ топиб олинган зирак ҳам гумонларини тарқатиб юборолмади. “Ойгулнинг қулогидан тушмаган бўлса, Карим пачоқнинг чўнтагидан тушиб қолгандир” деган бир Ҳй йигитнинг юрак-бағрига ханжардай ботар, опасининг жирканчли йўлда эканига очиқ-ойдин ишона бошлар эди.

Мана, ҳозир ҳам Ҳша топилдиқ бир дона бебаҳо зиракни яшириб қуйган жойидан чиқариб, зимдан томоша қиларкан Ҳайдарнинг кўнгли огир, ифлос шубҳаларга тўлиб тошди. Лаблари аламдан қимтиниб, қўлари мушт бўлиб тугилди.

Шу пайт айвон томондан гурс-гурс қадам товушлари эшитилди. Ҳайдар зирак донасини шоша-пиша тўрвасининг ичига яшириб қуйди.

– Мумкинми, кирсак майлими? – эшик қия очилиб Умарнинг бахт, қувонч балққан чеҳраси кўринди.

– Салом бермасанг, бир ямлаб ютаман, – деб ҳазиллашган бўлди Ҳайдар, акасига пешвоз юраркан.

– Эй, тилафуруш, сенга бир нозик савол бор.

– Сўйла, қулогим сенда.

– Манави матоҳ неча пул туради?

– Ия, – беихтиёр қичқириб юборди Ҳайдар. – буни қаёқдан олдинг?

– Нега бўкирасан. Ҳзимники.

Ҳайдар юраги гурс-гурс уриб, кўзи тинган куйи ерга ўтириб қолди.

– Ҳазиллашма.

– Ҳазили йўқ, – дея ҳануз илжаярди Умар. – Янганг

бир донасини йўқотиб қўйган экан. Бошимиз қотди, бир донани тақиб бўлмаса, сотмоқчимиз. Қанчаларга кетар экан-а?

– Билмадим, – дея аранг мингирлади Ҳайдар акасининг қўлидагига қўрқа-писа кўз ташлаб оларкан.

Умар илжайган кўйи у томон ўша топилдиқ зиракнинг бир донасини тантанавор узатиб турарди.

Зирак Гулбибиники! Демак, ўша Карим пачоқнинг қўйнидаги танноз шу экан-да! Суюкли акажонисининг хотини, унинг таъзим устига таъзимни қотираётган янғаси. Қандай шармандалик, қандай ифлосгарчилик?!

Ҳайдар тўлғониб ётган жойидан ух тортиб туриб кетди. Ёнидаги чойнақдан ютоқиб-ютоқиб яхна чой сипқорди.

Тун. Ланг очиқ деразадан қоп-қора осмон мўралайди. Қайлардадир тун ҳашоратлари зор-зор чирқиллайди. Енгил эсган эпкиндан дераза тагидаги дарахт барглари маҳзун шитирлайди. Тонгта ҳали узоқ.

Ҳайдар туйқус йўлиққан шармандагарчиликдан қутулиш йўлларини хаёлан изламоқда эди. Нима қилсин? Бор аччиқ ҳақиқатни ота-онасига, акасига айтиб берсинми? Хуш, қандай исботлайди? Ана, исботлади ҳам дейлик, сунг-чи? Сунг, Умар уриб-тепиб хотинини ҳайдайди, катта жанжалга айланади. Шусиз ҳам бу хонадонга ҳасадгўйларча қараб юрган не бир маҳалладошлар бети қолиб, кети билан кулишади. Бу машмашалар Карим пачоқнинг қулогига етиб борса-чи? “Ҳақини берганмиз, Ҳайдарбой билан келишганмиз”, деб қаҳ-қаҳ отиб келмайдими?! Ушанда тегирмон тоши кимнинг бошида айланади, ахир?!

Ҳайдар ўзи қўйган тузоққа ўзи тушганини англаб, гужанак тортган кўйи бош чангаллаб қолди. Панжалари билан қуюқ сочларини асабий тароқлади. Чуқур-чуқур уф тортди.

Хуш, бу мудҳиш сир ҳақида ҳеч кимга огиз очмасачи? Ёпиғлик қозон ёпиғлигича қолса-чи? Йу-уқ! Карим пачоқ ич-ичида кулиб ўтади, бир кунмас бир кун бирор даврада, “Гулбиби мендан қолган сарқит” деб гап тарқатади. Мана шу маймун башара махлуқнинг олдида Умарнинг, Давлатқул ака хонадонининг тили қисик, боши эгик бўлиб ўтади. Йу-уқ, бундай бўлиши мумкин эмас! Оила шаъни учун, ака номус-ори учун ҳали туриб берадиган укалар бор!

Ҳайдар шашт билан қад ростлади. Тишларини гижирлатиб, қўларини мушт қилиб тугди: “Ўлдираман! Ўша махлуқни ўлдираман... Қолгани бир гап бўлар...”

Ҳайдар қоп-қора тун қўйнига телбавор тикилди.

. . .

Мана, неча кундирки, Ҳайдар пайт пойлайди. У Карим пачоқни гумдон қилишнинг минг бир режасини тузатуза, ниҳоят, уни бирор бир овлоқ жойда пичоқлаб кетишга қасд қилган. Шу сабаб кун иссиқ бўлишига қарамай, кийиб олган пиджагининг ичига обдон чархланган, ўткир, узун тигли пичоқни яшириб олган. Аммо Карим пачоқни ёлғиз, овлоқ жойда учратишнинг ҳеч имкони бўлмапти. Лекин Ҳайдар кузата-кузата, пойлай-пойлай шу нарсага амин бўлдики, Карим пачоқ ичкиликка қаттиқ ружу қўйибди. Куну тун маст. Унинг бу қилиғига ҳатто ҳамқишлоқлар ҳам ҳайрон. Чунки Карим пачоқ илгарилари у-бу давраларда, тўй-ҳашамларда оз-моз ичкилик ичар, кўча-кўйда гандираклаб юрганини биров кўрган эмас эди. Несабабдандир у туйқус ароқхўрга айланди қолди. Янги замон бойваччасининг бу аҳволдан Ҳайдар хурсанд бўлди. “Худонинг ўзи ишимни ўнглапти” – дея хаёлидан ўтказди.

Бир пайтлар давлат ширкат хўжалиғига тегишли бўлган, кейинчалик Карим пачоқнинг мулкига айланган

ферма қишлоқнинг кун чиқар томонида, катта-кичик экинзорлар тугаб, қир-адирлар бошланиб кетган ялангликда жойлашган эди. Уч-тўрт узун, пастқам бинолардан иборат ферма тевараги баланд девор билан ўралган. Ҳовлидаги пичан-сомон гарамлари, шифер билан қопланган молхона томлари ғира-шира кўзга ташланди. Ичкарига олиб кирадиган баланд ва кенг темир дарвоза аҳён-аҳён очилиб, ёпилиб кимлардир кириб, кимлардир чиқиб турибди. Пода-пода молларнинг буқириши, чўпонларнинг асабий қичқириви баралла эшитилади. Буларнинг бариси янги замон бойваччаси – Карим пачоқнинг ишлари авж, ошиғи олчи эканлигини исботлаб турарди.

Фермахонадан анча олисда, дов-дарахтлар қуюқ ўсган йўл бўйида Ҳайдар чошгоҳдан бери пойлаб ётибди. У режани бугун амалга оширишга қатъий қарор қилган. Шу сабаб ҳам эрталаб фермага отланган Карим пачоққа қорама-қора шу ерга келган эди. Карим пачоқ дарвозадан кириб кетди. Ҳайдар эса уни пойлаб туриш учун айнан шу ерни танлади. Чунки бу ер кузатувга жуда қулай. Иккинчидан, Карим пачоқ йўлнинг шу қисмидан утаркан машинасини албатта секинлатади. Йўл ёмон, уйдим-чуқур, устига-устак, кескин бурилишли. Ҳайдар ўз режасига кўра, Карим пачоқ фермахонадан чиқиб қишлоққа қайтаркан, бутазорга анча яқинлашган пайт, у тасодифий йўловчи каби йўл ўртасига чиқади. Ферма хўжайини уни кўриб тўхтайди. Ҳайдар, у билан қучоқлашиб кўришган бўлади ва... пичоқ сўнги сўзни айтади. Мабодо, Карим пачоқ эски "ошно"сига безътибор утиб кетмоқчи бўлса... Ҳайдар бу ёғини ҳам уйлаб қўйибди. Ишқилиб, Худо хоҳласа, ниятини амалга оширади. Энг муҳими, Карим пачоқ ёлғиз қайтсин! Агар бирортаси ёнида бўлса, иш пачава. Шунча кутганлари бугун ҳам бекор кетади.

Ҳайдар ичикиб тевааракни синчков-синчков кузата бошлади. Кун иссиқ. Олис-олислардан сарғая бошлаган адирлар ола-қуроқ, жимирлаб-жимирлаб кўзга ташланади. Йўлнинг ўнг тарафи бўйлаб ўтиб каттаю кичик экинзорлар оралаб кетган ариқдан лойқа сув чайқалатўлгона оқмоқда. Дов-дарахтлар, ўт-ўланлар узра чумчуқлар чирқиллашиб учиб-қунишади. Экинзорлар ўртасида аллақандай дала шийпони гира-шира куринади. Сувоқлари кўчиб, деворлари нураб, томлари қўпорилиб ётганига қараганда, кимсасиз, ташландиқ. Йигит яшириниб ётган жойдан бир чақиримча наридаги сертупроқ, тор йўл ўша томон элтади.

Ҳайдар бетоқат бўла бошлади. Мана, кун пешиндан оғаяптики, анавидан дарак йўқ. Ишқилиб, қайтармикан? Қайтар, чўпонлар билан тунаб қолмас...

Ҳайдар қўйнидаги ўткир, узун тигли пичоқни тагин бир сидра куздан кечириб чиқди. Чаккимас, бир зарбада ҳар қаңдай полвонни иккита бўлиб ташлайди. Йигит пичоқнинг зарур пайти осонгина қинидан сугирилишини бир-икки синаб кўрган, ўзича у ёқ-бу ёққа сермаб кўрган бўлди.

Теварак тандирдай қизиб кетди. Ҳайдар елим идишдаги сувнинг сўнгги қултумларини ичиб тутатиб, идишни бир чеккага улоқтирди. Шу пайт фермахона дарвозаси ланг очилиб, Карим пачоқнинг “Жигули”си ташқарига чиқиб тўхтади. Машина эшигидан ферма хўжайини ивирсиб тушди. Ҳайдар жон-жаҳди билан ўша ёққа тикилган эди. Тикиларкан, таажжубдан пешоналари тиришиб кетди. Карим пачоқ гўё узоқ сафарга отлангандай, гўё, энди ҳеч қайтмайдигандай дарвоза олдида уймаланиб, хўжайинини кузатиб қўйишга чоғланган хизматчилар билан бир-бир қучоқлашиб, ялашиб-юлқашгандай бўлди. Сўнг Карим пачоқ қучоғини кенг ёйиб бир-икки чарх уриб айланди.

“Гирт маст, шекилли”, хаёлидан ўтди Ҳайдарнинг,

ҳануз фермаҳона томон пусиб, синчков-синчков тикиларкан.

Ниҳоят, “Жигули” қўзғалди. Орқасидан қуюқ чанг-тўзон кутарилди. Кузатувчилар машина ортидан тагин пича термулиб туришгач, кун тигидан қочиб узларини ичкарига уришди. Дарвоза оғир ёпилди.

Ҳайдарнинг юраги гурс-гурс ура бошалди. “Жигули” тобора яқинлашиб келмоқда. Йигит шоша-пиша теваракни кузатди. Жим-жит. Яқин атрофда ҳеч бир қора кўринмайди.

“Айни пайт”... уйлади Ҳайдар, ҳаяжондан энтикиб.

Бир пайт анча яқин келиб қолган “Жигули” чайқала-чайқала секинлашди, сўнг ташландиқ дала шийпони томон элтувчи тор, сертупроқ йўлга шитоб билан бурилди. Бурилдию қуруқ чанг тўзонга бурканиб тўхтади. Ўсиқ ўт-ўланлар, буталар орасида машина деярли кўринмай қолди. Бироздан кейин Карим пачоқ уловидан тушиб, гўё эндигина кўраётгандай теваракка термулганича туриб қолди. Сўнг ариқ лабига келди. Чўнқайиб юз-қўлларини лойқа сувда чайган бўлди.

Ҳайдар атрофга аланглай-аланглай ўсиқ ўт-ўланлар оралаб ўша томон юринди.

Бир пайт Карим пачоқ қўлларини юзига босган кўйи, беўхшов бир товушда ўжириб йиглаб юборди. Сўнг чўнқайган ўрнидан даст туриб қулоч ёйди. Унинг қулида узун тигли пичоқ кун нурида ялтираб кетди.

Ҳайдар эҳтиёткорликни ҳам унутиб, тик турган кўйи бақадек қотиб қолди.

. . .

Ҳайдар қандай қилиб қишлоққа, ўз уйига етиб келганини билмай қолди. Юраги қинидан чиққудек тепар, куйлаги шўр тердан ивиб кетган эди. Йигит ошхонага кириб челақдаги сувдан ютоқиб-ютоқиб ичди. Сўнг

теваракка олазарак кўз ташлаганича ичкари кириб кетди. Хайрият, оғилхона тарафда куймаланиб юрган онаси унга эътибор бермади.

Ҳайдар қўлтиқлаб олган пиджагини хонанинг бир чеккасига улоқтирдию кўрпача устига ўзини ташлади. Беҳол чўзилди. Ўз-ўзига устма-уст пичоқ санчиб, ихраганича қулаган Карим пачоқ ҳануз кўз унгида лоплоп жонланиб турарди. Ҳайдар қандай, қачон орқасига ўтирилиб қочганию, қай бир пана-пастқамлардан чопиб уйигача етиб келганини эслаёлмасди. Фақат кўз унгида ихраб, қалтираб қулаган Карим пачоқ, машина кузовига сачраб кетган қон.

Қалин пардалари туширилиб, нимқоронғу қилиб қуйилган хона салқин эди. Анча чўзилиб ётгач, Ҳайдар аста-секин ўзига кела бошлади. Аммо юрагини алақандай қўрқув, таҳлика қоплаб олган эди. Ўзини қандайдир шилимшиқ, исқирт нарсани ушлаб олгандек ҳис этарди.

Ҳайдар судракланиб бурчақдаги эски, ойналарига дарз кетган сервант ёнига борди. У ерда “тўй муборак”дан омон қолган, Ҳайдар дадиллик учун ҳар кеч қиттак-қиттак ичиб яримлатиб қўйган ароқ бор эди. Йигит шишани даст кўтариб тахир, илиқ суюқликдан икки-уч ҳўлади. Ароқ томоқларини куйдириб ўтди. Ҳайдар ёстиқни юзига босиб ҳидлади. Шундан сўнг ваҳима чекиниб, йигитнинг фикр-хаёли тиниқлаша бошлади.

Қизиқ, Карим пачоқ нега ўз жонига қасд қилди экан? Ишида ишкали бормикан ё? Наҳотки, шунча бойликни ташлаб кетишга кўзи қийган бўлса?

Ҳайдар ароқдан тагин уч-тўрт қултум ичди. Газак ўрнида ачимсиқ тер иси анқиб турган куйлагини оғиз-бурнига босиб ҳидлади.

“Уни Худонинг ўзи жазолади” – уйлади Ҳайдар ёстиққа ёнбошлаб чўзиларкан.

Карим пачоқнинг ўлими ўша куниёқ Чангакда дув-дув гап бўлди. Кимдир уни бугизлаб кетибди, дея ваҳима кўзгаса, кимдир ферма хўжайини ўз жонига қасд қилгани ҳақида шов-шув кўтарарди.

– Охири ит ўлимини топибди, – деди Давлатқул ака кечки овқат устида. У илгаритдан Карим пачоқни ёмон кўрарди. Шу сабаб марҳумлигига қарамай, бойваччага нисбатан нафратини яшириб ўтирмади.

Бибитопи янга эрини инсофга чақирди.

– Утган одамнинг орқасидан унақа гапирманг-е, гуноҳ бўлади. Худо охиратини обод қилсин.

– Э-э, охират борми унда! Гирт бузуқи, товламачи нусха эди.

– Бечорани қачон чиқаришаркан?

– Э, ким билади, ҳали унинг ўлигини органга олиб кетишган.

– Вой, нега?

– “Нега” эмиш... текширишади-да, ўзи ўлганми ё... биров қасд қилганми...

Ҳайдар узаро гап-сузларга узича бепарво овқат ичиб ўтирарди. Суҳбатта аралашмади. Аралашса, гўё ота-онаси унинг сиру синоатини билиб оладигандай туюлди.

Чангак тун чодрасига бурканди. Қоп-қора осмонга юлдузлар чўгдек сачраб кетди. Олис-олисларда енгил, салқин эпкин эсиб қовжироқ беда ҳидини димоғларга келтириб урди.

Ҳайдар уйга сизмади. Аммо кўчага чиқишга ҳам негадир юраги бетламас, аллақандай таҳликадан аъзойи бадани бушашарди. Шу сабаб ҳовли этагида, оғилхоналар ёнида бемақсад тентиб юрди. Томорқага ариқдан жиждирав оқаётган сувни кузатган бўлди. Аҳён-аҳён уҳ тортиб, узоқ-узоқ хаёл суриб қолади.

Шу пайт кўча деворидан аллаким тап этиб ошиб

тушгандай бўлди. Ҳайдар дарҳол узини дарахт панасига олиб ўша ёққа муралади. Уй айвоиндаги электр чироқнинг сим-сим нурлари томорқа томонни олачалоқ ёритиб турарди. Ҳайдар гира-шира ёругида девордан ошиб, ариқ лабида саросималаниб турган шарпа, ун икки-ун тўрт ёшлар чамасидаги ўспирин эканини пайқади.

– Тўхта, кимсан? – деб овоз берди у, дарахт панасидан важоҳат билан чиқиб.

Ўспирин уни кўриб тахтадай қотиб қолди. Сўнг чангалида маҳкам сиқимлаган нарсасини шоша-пиша чўнтагига тикдию девор томонга тисарилди. Ҳайдар бир хатлаб унинг ёнида пайдо бўлди.

– Тўхта, барибир қочиб қутулолмайсан.

У қўрқиб кетган ўспириннинг билагидан маҳкам тутди.

– Қўйворинг... – аранг сас берди бола пичирлаб. — Қўлимни огритдингиз.

– Кимсан?

– Салимман... Қўлдош чўпоннинг ўғли.

– Нега ярим кечаси бировларнинг деворидан ошиб юрибсан? Угримисан?

– Йў-ууқ, – жон ҳолатда бош чайқади Салим. Мен... мен адашиб...

– Бекорларни айтибсан. Чўнтагингга нима тикдинг?

Ўспирин чўнтақларини бир-бир титишга тушгач Ҳайдарга жовдираб тикилди.

– Жо-он ака, қўйворинг, бошқа келмайман...

– Бу нима? – Ҳайдар боланинг ёлворишларига ортиқ эътибор бермай, унинг чўнтагидан топиб олган қоғоз тахламини ёйиб ёруққа тутган бўлди. – Нима бу хатми?

– Билмадим...

– Ия, галча экансан-ку, чўнтагингдаги нарсани қандай билмайсан?

– Рост, билмайман... Эрталаб буни менга Карим акам берган эдилар.

– Карим? – дарров ҳушёр тортди Ҳайдар, – қайси Карим, пачоқми?!

– Ҳа, хужайинимиз. Уни бугун биров ўлдириб кетибди.

– Нима учун берганди?

Салим пишиллаб жавобдан тайсалланди.

– Ўв, -Ҳайдар унинг биқинига туртди, – гапир, нега чайналасан?

– Кечқурун Гулбиби келинга киритиб бер, ҳеч ким кўрмасия дегандилар.

Ҳайданинг аъзойи баданига галати бир титроқ инди.

– Сен... буни очиб кўрдингми? Ўқидингми?

– Улай агар, очганим йўқ, мен... мен бировларнинг хатини ўқимайман.

Ҳайдар боланинг гарданига енгил шапатилади.

– Йўқол энди! Бу қоғоз ҳақида бировга оғиз очсанг сени ўлдираман. Йўқол. Қандай келган бўлсанг, шундай даф бўл.

. . .

“Гулим, Гулбим! Мени кечир, сени охирги марта безовта қиляпман. Бу-видо хати. Сени икки дунёда ҳам алқаб утаман. Сен менинг севгимга севги билан жавоб бердинг. Бу мен учун тенги йўқ бахт, чексиз қувонч. Гулбиби, мендан ҳамқишлоқларим, таниш-билишларим бир умр нафратланиб ўтди, мени итдан ҳам ёмон кўришди. Билмадим, нега? Кимнинг арпасини хом ўрибман! Мен ҳеч кимга ёмонлик раво кўрган эмасман аслида. Тугри, бой бўлиб, ялло қилиб яшадим. Лекин бировнинг ҳисобидан эмас. Ҳечқачон ҳеч кимнинг товоғига қўл чўзганим йўқ. Нимаики топган бўлсам, ўз меҳнатим билан, ўз пешона терим билан топдим. Югурдим-елдим,

тадбиркорлик қилдим, ниҳоят, тўкин дастурхонли, фаровон турмушли бўлдим. Гулим, лекин ҳузур-ҳаловат топмадим. Одамлар мени аввалгидан баттар ёмон кўришди. Тўғри, жуда хунукман, Худо шундай яратган бўлса, мен нима қилай? Лекин юрагим тоза, покиза. Аммо юракни сугуриб олиб бировга кўрсатиб бўлмас экан, Гулим. Мен севги истадим, Муҳаббат изладим. Бундай бахтни фақат сендан топдим, Гулбиби. Сени менга йулиқтирган Худойимга минг шукр. Аммо Тақдир ўз билганидан қолмади. Мен, ёши бир ерга бориб қолган бир тасқара, ниҳоят, севги топдим. Гулбиби, лекин йўлларимиз айри-айри эди. Буни икковимиз ҳам яхши билардик. Шу сабаб мен чеккага чиқдим. Сенга, сенинг бахтингга халақит беришни асло истамайман. Лекин сенсиз ҳам яшашни хоҳламайман. Бойлик, мансаб, молу мулк мен учун бир чақа. Барча-барчаси муҳаббатсиз бир чақага арзимайди. Менга сенсиз ҳеч нарса керак эмас, ҳеч нарсанинг қизиги йўқ. Ҳаёт мен учун тутади. Тўғрироғи, тутатишни ўзим хоҳлаб қолдим. Мени кечир, Гулбиби. Лекин армоним йўқ, ахир, чин муҳаббат меъвасини татиб кўрдим-ку! Алвидо, Гулим.

Карим

Ҳайдар сирли хатни, эгасига етиб бормаган мактубни ўқиб тугалларкан, газаб ва аламдан ўзини қўярга жой тополмай, хона бўйлаб у ён-бу ён юрина бошлади. У худди қафасга тушган оч-қашқирга ўхшарди.

Аниқ! Демак, ҳаммаси кундай равшан! Гулбибининг бузуқлигига, ўша кунги танноз ана шу ўзича маъсума келинчак эканига бундан ортиқ исбот керакмас! Ҳайдар ўлдиради бу қанжиқни! Ўша тасқара ўйнашининг ортидан асфаласофинга жунатади! Йўқ, оила шаъни, ака номуси учун ҳеч нарсадан қайтмайди!

Ҳайдар ҳануз хона бўйлаб асабий юринаркан, туйқус

акасининг кулгусини эшитиб чўчиб тушди. Секин деразага яқин бориб ҳовлига муралади. Умар қудуқ ёнида Гулбиби билан сув сепишиб, ёш болалардек уйнашарди. Айвондаги электр чироги ёғдусидан келинчак устидаги қип-қизил, зар-зар ҳошияли халати худди оловдек жилоланарди.

– Эй, Ҳайдар! – деди Умар, ногоҳ укасига кўзи тушиб, – қарама, уят бўлади. Ҳозир олдингга кираман.

Ҳайдарнинг гаши келди. Димогида истеҳзоли иржайди. Кўп ўтмай афт-ангорига сув сачраган Умар эшиқдан ҳовлиқиб кирди.

– Суюнчини чўзавер, ука!

– Нима? – тўнгилади Ҳайдар. – Тинчликми?

– Зўр янгилик!

Умар бугун кун бўйи қайнотаси билан казо-казоларнинг идорасида бўлганини ютоқиб ҳикоя қилишга тушди.

– Насиб бўлса, бу ҳафтадан бошлаб Нурафшондаги ёғ-мой зовўдида ишлайман. Аканг қарагай, бош инженер!

– Зўр... буюрсин...

Умар укасининг тумтайган башарасига қараб таажжубланди.

– Намунча қовоғингдан қор ёғаяпти? Мазанг йўқми?

– Э, сал-пал... бош оғрияпти.

– Юз грамм, юз грамм қиламизми?

– Йу-уг-е... ухламоқчиман.

– Ихтиёринг. Лекин са-ал қовоғингни оч, уйқуни ҳам чўчитиб қочириб юборасан. Умар ажабланиб елка қисганича чиқиб кетди.

• • •

Ҳайдар узича экинларни суғорган бўлиб чошгоҳга довур томорқада ивирсиб юрди. Зимдан янгасининг ёлғиз қолишини пойлади. Давлатқул ака саҳармардондан далага

чиқиб кетган. Умар ҳалигина тагин туман марказига йўл олди. Ёг-мой заводига ишга кириш учун айрим ҳужжатларини тўғрилаш керак эмиш. Юз-кўзида мамнуният, ҳаяжон. Ана, онаси ҳам Гаффор ҳисобчининг касалманд хотинидан хабарлашиш учун кичкина бир тугунни қўлтиқлаб дарвоза томон юринди.

– Келинжон, катта қозонда сув иситворинг. Мен дарров қайтаман, биргаллашиб кир ювамиз. – Йўт-э, хола, – тантигланди Гулбиби, – бемалол гурунглашиб утираверинг, кирни ўзим ювиб ташлайман, озгина экан-у...

Бибитош янга келинидан хурсанд, уни алқаган бўлди.

– Ўлай сизга, болам. Ишқилиб, кўп уриниб қолманг-да.

Қайнонаси чиқиб кетгач, Гулбиби ошхона ёнидаги учоққа ўт қалаб, қозонда сув иситишга киришди. Унинг эғнида ҳаворанг, парча-парча гулли кўйлак, бошида елвагай ташланган рўмол. Кийимлари ўзига хўб ярашгани учунми, ҳарқалай, келинчакнинг ўзи учоқ бошига ярашмай турарди.

Ҳайдар янгасига яқин келиб томоқ қирди.

– Ву-уй, ассалум... – ўзича қимтинибгина салом берган бўлди Гулбиби.

Ҳайдар алик ўрнида беўхшов тиржайиб, учоқ яқинидаги тўнкага кет қўйиб ўтирди.

– Энди би-ир ўйнаб берадиган бўлдингиз, келин пошшо.

– Вуй, нега?

– Сизга хат бор, – Ҳайдар тунда қўлига келтирилган варақни Гулбибига намойишкорона узатди. – Ишқилиб, ўқиб хурсанд бўласиз.

Гулбиби қайнисининг истехзо, нафрат қалққан юзига қўрқа-писа кўз ташлади. Сўнг ботинмайгина варақни қўлига олди. Ҳайдар келинчакни синчковлик билан кўзларини тигдай қадаб кузатиб турарди.

– Овоз чиқариб ўқисангиз ҳам қарши эмасмиз. Сиз оймтилланинг кимлигингизни бутун дунё билиб қўйсин.

Гулбиби вараққа енгилгина бир кўз ташлаб чиқдию, учоқда чирсиллаб ёнаётган оловга ташлади.

– Нима қилдинг, қанжиқ!

Ҳайдар ўрнидан ирғиб туриб кетди. Турдию хатни янгасининг қўлига бериб катта хато қилганини англади. Бузуқини фош этувчи далилдан айрилди қолди!

Гулбиби қайнисининг ўшқиришини эшитмагандай, челақдаги сувни қозонга ағдариб, бепарво ўз ишида давом этди.

– Шу билан қутуламан, деб уйлаяпсанми, ифлос, – дея Ҳайдар истеҳзоли тиржайди, – ундан зўр исботларим бор, сени фош қиладиган.

Ҳайдар Гулбибинини ҳақорат қилиш учун бисотидаги энг жирканч сўзларни териб-териб айтаркан, янгасининг бепарволигидан, ўзи кутганидек, йиглаб оёғига бош урмаганидан баттар жаҳли чиқди.

– Мен сен қанжиқни уйимиздан итдек ҳайдайман! Йўқолган зирагингнинг бир донаси менда. Зовур ёқасидан топиб олганман. Карим пачоқнинг қўйнида ётганингни ҳам кўрганман. Хўш, бу ёғига не дейдилар, келин пошшо?

Гулбиби қайнисига енгил бир кўз ташлаб олди

– Ҳақорат қилманг, бешигимни тебратиб қўйганингиз йўқ. Ниятингиз нима ўзи? Нима истайсиз мендан?

– Йўқол! Йўқол, уйимиздан! Акамнинг кўзига чўп суқиб юрма. Эсам сени ўлдираман.

– Менинг жавобимни акангиз берадилар. Мен у кишининг хотиниман.

Ҳайдар янгасининг бепарво туриб, бемалол гапиришини кузатаркан, бадани худди чумоли юргандек жимирашиб кетди. “Наҳотки, акам ҳаммасидан хабардорми? Наҳотки, асло бўлиши мумкинмас...”

– Йуқ, сендай бузуқига номусимизни топтатиб қўймайман.

– Номус?! – деди Гулбиби Ҳайдарга тик қараб . -Оти чиққан опангизни юмалоқ-ёстиқ қилиб узатганда ҳам номус ҳақида ўйлагансизларми? Бу тўғрисида бошқа гапирса ҳам, сизлар гапирманг.

Ҳайдар бошига калтак теккан тентақдай гангиб қолди. У осмонга тупиргани ўз юзига келиб тушишини сира кутмаган эди.

– Кўрамиз ҳали, – деб йигит, беихтиёр томорқа томон буриларкан, – мен ҳаммангни ўлдираман.

. . .

Тун. Ака-ука ароқ ичиб, совуб қолган картошка қовурдоқ еб ўтиришибди. Ҳайдар икки-уч пиёла ароқни босиб-борсиб ичса-да, негадир маст бўлмади. Умар бугун туман марказида кўрган-кечирганларини, не бир амалдорлар қайноғасининг отини эшитиши билан тиззаси қалтирашини айтиб, бетиним мақтанарди.

– Энди бундан кейин ишларим беш, ука, – деди у пиёладаги ароқни сипқориб юбораркан.

Ҳайдар аччиқ ҳақиқатни акасига қандай айтишни билмай, Умарга ўқтин-ўқтин хомуш тикилиб утирарди.

– Ака, – деди у, ниҳоят юрак ютиб, галдаги бир пиёла ароқни ичиб юборгач, – хотинингни ҳайда, у бузуқ.

Умарнинг ичкиликдан қизарган кўзлари укасига ўқдек қадалди.

– Нима?! Нима деб валдираяпсан? Тилингни кесиб оламан-а?!

– Аввал гапимни эшит, – кейин хоҳласанг мени чиқариб, суй.

Ҳайдар шундай дедию чўнтагидан ҳув, зовур ёқасида топилган зирак донасини чиқариб хонтахта устига қўйди.

– Бу нима? – деб суради анчагина ширакайф Умар.

– Бу янгам йўқотган ўша зиракнинг донаси. Буни қаердан, қандай топганимни биласанми?

– Хуш-ш...

Ҳайдар кўрган-билганларини шоша-пиша, алам ва газабдан ҳансираб, ҳаяжонланиб айтиб берди. Гап охирида тунги хат можаросини ҳам қистириб ўтди.

Умар ияк-даҳанини қашлаганига, ичкиликдан қизарган кўзларини қоп-қора дерезага тикиб, хомуш эшитди.

– Гулбиби Карим пачоқнинг уйнаши бўлган, – дея изтиробли ҳикоясини тугатди Ҳайдар.

Умар пишиллаганча пиёлаларга ароқ қуйди.

– Бу мингир-мингирларингга ишонмайман, ука. Қани, пиёлани кутар, ич. Босиб-босиб ич!

– Ака...

– Ич деяпман сенга.

Улар бир-бир кутариб пиёлаларни бушатишди.

– Ака, оиламизнинг, сенинг ор-номусинг пок бўлиши керак, – деб эҳтиёткорона мингирлади Ҳайдар. – Ҳайда, анови исқиртни.

– Ука, янгангни ҳақорат қилма, у аввало бировнинг боласи, кейин менинг хотиним. Хуш-ш... Сенинг гапларинг умуман асоссиз. Гулбиби... янганг чимиддиққа кирганда фариштадай тоза эди. Ўзим гувоҳман-ку?! Яна қанақа исбот керак сенга.

– Ака, – истеҳзоли илжайди Ҳайдар, – Ҳозирги тиббиёт керак бўлса ўликни қайта тирилтиради. Унақа... унақа майда-чуйда йиртиқларни тикиб қуйиш...

– Ҳайдар, учир овозингни!

– Бупти... ўзингиз биласиз.

Умар шашт билан пиёласидаги ароқни сипқориб юборди-да, гандираклаганича ўнидан турди.

– Ҳайдар, – деди у кўрдек пайпасланиб. Эшик

тутқичидан тутаркан, орқасига утирилиб. – Агар... агар мени десанг... мени ўйласанг, иккинчи бунақа иплос гапларни қўзгама!

– Бутги... Қўзгамайман. Эртагаёқ бу ердан йўқоламан.

– Оқ йул, сенга, ука, – Умарнинг кўзларида жиққа-жиққа ёш айларди. – Лекин унутма, сенинг гапларингга ишонмадим, ишонмайман.

– Тўғри... сен айтганларимга ишнолмайсан. Бунга... бунга ҳаққинг йўқ.

Умар хўрсиниб, ёшланган кўзларини ерга қадади.

. . .

У олис-олисларга бош олиб кетади. Энди ҳеч қачон Чангакка қайтиб келмайди. Бундай шармандалиқдан ё улиб, ё дарбадар йўқолиб қутилиши мумкин. Энди у бу бешаън оилага бегона, энди у бундай беномус акага ёт!

Ҳайдар нарсаларини йиғиштираркан, беихтиёр упкаси тўлиб, кўзларига ёш қалқиб чиқди. У ўзининг бу қадар тез ва осон мағлуб бўлишини кутмаган эди.

Шу пайт дарвоза томондан гала-говур эшитилди. Кимдир уни чақиргандай бўлди. Онаси экан.

– Ҳайдаржон, дарвозага чиқ, сени сўрашяпти.

Ҳайдар истамайгина ташқарига чиқди. Чиндан ҳам дарвоза ёнида баланд бўйли, бақувват, жинси шим, енгги калта, ҳаворанг кўйлак кийган икки нотаниш йигит турарди.

– Норов Ҳайдар сизми? – деб сўради улардан бири, Ҳайдар билан тезгина саломлашгач.

– Ҳа.

Нотаниш кимса чўнтагидан қип-қизил гувоҳномасини чиқариб пеш қилди.

– Жиноят қидирув бўлиmidанмиз. Биз билан ҳозироқ идорага борасиз.

– Тинчликми? – ҳангу-манг сўради Ҳайдар.

– Борганда биласиз.

Шу орада ичкари уйдан чиққан Умар, куйлаги тутмаларини қадай-қадай етиб келди.

– Нима гап? Нима... – дея ҳовлиққанча гудранди у, нотаниш кимсалар билан қўшқўлаб кўришиб чиқаркан.

Йигитлардан бири тагин қип-қизил гувоҳномасини чиқариб, истамайгина ўзини таништирган бўлди.

– Сабабини билсак бўладими? – деб сўради Умар товушига бир қадар виқор бериб. – Мен Ҳотам аканинг куёвлари бўламан, Хуррам чавандоз бизга қайноға.

Изқуварлар андак саросималаниб бир-бирига тикилишди.

– Укангиз са-ал шубҳа остида, – деди улардан бири Умарга юзланиб. – Ҳамқишлогингиз Бердиев Каримнинг ўлими юзасидан... Текшириб, гаплашиб кўрамизу... ҳаммаси жойида бўлса қайтариб юборамиз.

– Карим пачоқнинг ўлимидами? – беихтиёр қичқириб юборди Умар. Қичқирдию ранги ўзгариб укасига юзланди. Ҳайдар четга қаради.

– Тезроқ бўлинг, Ҳайдар, – дея қистаган бўлди изқуварлардан бири, – вақт зиқ.

Умар укасининг елкасига қўл ташлади.

– Бўпти, бориб кела қол. Мен... мен ҳозир Хуррам акага бориб хабар бераман. Кўнглинг тўқ бўлсин.

. . .

Дунёда ҳамма нарса ҳимояга, эътиборга муҳтож. Ҳатто, номус ҳам. Номус ўз вақтида қўриқланмай, хорликка ташлаб қўйиларкан, у бир куни қаттиқ қасос олади. Қасоски, унинг ўлчови бир инсон умрига тенг. Вақтида қадрланмаган, ўз вақтида ҳимоя этилмаган номус учун у ҳам энди ўз ҳаёти билан товон тўлаши

керак. Токи, теварак-атрофдагилар билсин, кўрсин, ор-
номус учун ҳар нарсага тайёр инсонлар бор бу дунёда...

Ҳайдар шундай жўшқин хаёллар оғушида жаҳлдор
терговчи ҳузурида ўтирар эди.

– Норов, ҳазиллашмай гапиринг, – деди терговчи
Ҳайдарга тик қараб. – Охирги марта сўраяпман, ўт билан
ўйнашмай, ростини айтинг, Бердиев Каримнинг жонига
сиз қасд қилдингизми?

– Ҳа, мен...

– Нима учун?

– Номус учун!

– Нима, тушунмадим?

– Балки, сиз ҳам тушунмасиз, номус учун деяпман...

ИЛОН ИШҚИ

Будданинг ҳузурига бир телба келиб:

— Муъжиза кўрсатганингиздан кейингина сизга ишонишим мумкин, — деди.

Будда ғамгин жилмайди-да, унга ғаройиб муъжиза кўрсатди. Талаба ўзини тутолмай ҳайқириб юборди:

— О, Будда! Энди мен сенинг раҳнамолигингда илм олишга розиман.

Бироқ Будда унга эшикни кўрсатиб, деди:

— Энди менга сенинг керагинг йўқ!

БУДДА ШАКЪЯ МУНИ

Саёҳат қилишни ёқтираман. Чунки саёҳат чогида ёлғиз қолишга имкон бор. Ёлғизлик эса кишига кўп нарсаларни ўргатади. Билмадим, менга шундай туюлади. Ростдан ҳам ёлғиз қолган пайтларим мазза қиламан. Ҳикмат аҳли ҳам бекорга “ўзинг билан ўзинг қолишни ўрган”, деб панд этмайдилар.

Одамлар бор, бир оромижон суҳбатдош ахтариб юрадилар. Топиб олгач, соатлаб валақлашиб ўтиради. Бу эса вақтни беҳудага ўлдиришдир. Муборак манбаларда айтилишича, охиратда инсон тўрт хислатидан сўралмагунича бир қадам ҳам олдинга силжий олмас экан. Бу саволлардан биринчиси – умрини нима билан ўтказгани, иккинчиси – ёшлик даврида нима билан машгул бўлгани, учинчиси – мол-дунёни қай йўсинда топгани ва нималарга сарфлагани, тўртинчиси – ўрганган илмига қандай амал қилгани ҳақидадир.

Хуллас, табиатан одамовиман. Лекин бу галги хизмат

сафарим бироз бошқачароқ кечди.

Ўша куни энди- уйга кетай деб турсам, телефон жиринглаб қолди.

– Алло, ўртоқ Йўлдошев, хонамга кириг!

Юрагим ниманидир сезгандай бўлди. Чунки Бош муҳарриримизнинг одати шундай: бирор жиддийроқ топшириқ чиқсалар “ўртоқ Йўлдошев”га айланиб қоламиз. Бошқа пайтларда эса Ақромжонмиз. Лекин нима десалар ҳам “катта”нинг одамгарчилигига гап йўқ. Одамни тушунади. Энг асосийси, чўнтагингизда пулингиз бор-йўқлигини бир қарашда билади. Тунов куни қизиқ бўлди: тушликка чиқолмай деразадан термулиб ўтирсам, хонага Жўраев кириб келди.

– Ҳа, Ақромжон, ижод қияптиларми дейман?

– Бир нарса ёзмоқчи эдим, нимадан бошлашни билмайроқ турибман, – дедим сир бой бермай.

– Ёзишни нимадан бошлаш кераклигини айтайми? – деди Жўраев кулиб.

– Айтиг?

– Тушликдан!

Иккаламиз ҳам кулиб юбордик.

Ана шунақа, бизнинг бошлиқ ходимларининг кўзига қараб кўнглидагини ўқийдиганлар хилидан. Лекин нега энди бутун кеч бўлганда “ўртоқ Йўлдошев” бўлиб қолдик экан. Ҳозир биламиз.

– Ўртоқ Йўлдошев, Вахшиворга бориб келишингиз керак, – деди Жўраев хонасига киришим билан. – Султон Сафаров номидаги хўжалик ҳақида эшитган-мисиз?

– Эшитганман, – дедим жиддий оҳангда. Ичимда эса хурсандлигимдан ёрилай-ёрилай деб турардим. Чунки Бош муҳаррир тилга олаётган хўжалик Вахшиворнинг тоғли ҳудудида жойлашган бўлиб, анча вақтдан бери шу томонларга боришни орзу қилиб юрардим.

Вахшивор тоғларининг икки хил жозибаси бор: аввало, бу тоғлар бағрида улуг валий Сўфи Аллоҳёр раҳматуллоҳи алайҳнинг хоки барқарор бўлган. Қолаверса, Вахшивор тоғлари билан боғлиқ бир қанча ривоятлар борки, уларни эшитган ҳар қандай кишида ана шу муаззам тоғларни бир кўриш орзуси уйғонади.

Хуллас, Бош муҳаррирнинг ўша кунги топшириғига биноан Вахшивордаги Султон Сафаров номли хўжаликнинг бу йилги пахта етиштириш борасидаги ютуқларини қоғозга туширишим керак эди. Сезиб турганингиздек, бу топшириққа жон-жон деб рози бўлдим.

...

... Кетаяпман. Йўлнинг ҳар икки томонига қатор қилиб тут дарахти экиб ташланган. Пахтаси териб олинган далаларда эса ҳамон иш қизгин. Одамлар энди қиш тараддудида. Хотин-халаж, бола-чақа ҳамма бараварига гўзапоя тўплашга киришган. Чунки ҳадемай бу ерлар яна шудгор қилиниб келгуси йил ташвиши бошланади. Демак, шудгорлаш бошлангунича улгуриш керак.

Кенг дала узра чумолидай сочилиб кетган одамлар ҳақида уйлайман. Ўзбекнинг деҳқонига дам олиш мавсуми йўқ. Кечагина бу далаларда пахта терилаётган эди. Бугун гўзапоя йиғилмоқда. Эрта-индин ер яна шудгорланиб, жўяклар тортилади. Сўнгра чигит қадаш, қатқалоқдан асраш, ягана қилиш, бегона ўтлардан тозалаш, ҳашоратларга қарши кураш... хуллас, тиним йўқ.

Автобус ойнасидан бу серташвиш ҳаёт манзарасини кузатиб борарканман, беихтиёр раҳматли Акмал ака ёдимга тушади. Кўримсизгина лойсупада узун ёстиқни қучоқлаб ўтирган Ойхон момо кўз олдимга келади. Бу нохуш хотирани эслаш қанчалик оғир бўлмасин, ундан қочиб қутулолмайман.

Дунёнинг кўп билгичларидан бири айтган экан, агар инсонда узининг хотирасини учириб ташлаш имкони булганида эди, у ҳаётидаги яхши кунларининг қадрига етолмасди. Рост гап. Инсон ўз хотираларини таҳрир қилолмайди. Агар шундай имкони булганида айна пайтда кўз олдимдан ўтаётган ўша машъум воқеани бутунлай учириб ташлардим.

...

Ўшанда ҳам айна куз эди. Қишлоқ одамлари учун бу мавсум жуда серташвиш келади. Мол-қол учун қишки ем-ҳашак, ўчоқ-тандирга ўтин ғамлаш, бир томонда қорин ғами... Хуллас, бош қашлашга вақт йўқ.

Биз акам иккаламиз ҳам мактабдан келдик дегунча далага йўл оламиз. Чунки ўтган қишда ўтин етмасдан жуда қийналиб қолдик. Онамнинг айтишча, келгуси қиш жуда қаттиқ бўлармиш.

– Мезонни қара, қишнинг қаттиқ келишидан дарак бераяпти, – дейди онам.

– Мезонга нима қипти?

– Мезон қалин бўлса, қиш қаттиқ келади. Бу йилги мезоннинг ўртаси йўгон, демак, қишнинг ўртаси қисади.

– Она, мезон қаердан пайдо бўлади? – қизиқиб сўрайман.

– Оллонинг иши болам, Оллонинг иши, – дейди онам.

Ака-ука йўл-йўлакай тепамизда учиб юрган оппоқ мезонларга тикилиб қараймиз. Онам айтганидек "Оллонинг иши" бизга қишнинг қаттиқ келишидан хабар бераётгандек туюлади. Лекин биз бу йил қишдан қўрқмаймиз. Чунки ака-ука анча-мунча гузапоя гарамлаб кўйдик.

– Адҳам!

Ака-ука "ялт" этиб овоз чиққан тарафга қарадик. Қаршимизда Акмал ака кулиб турарди.

Акмал ака бизнинг қушнимиз. Колхознинг тракторини ҳайдайди. Трактор ҳайдайверганидан қўллари ҳам темирга ўхшаб кетган. Ёнига яқинлашсанг керосин ҳиди келади. Ёши уттиздан ошиб қолган бўлса ҳам ҳали уйланмаган. Ёлғиз онаси билан туради. Ойхон момо эса бу гап уқмас боланинг дастидан Худонинг берган куни онамга кўз ёши қилиб ўтиради.

– Етимнинг шўри қурсин, етимнинг кўрган куни қурсин, келин, – деб дийдиё қилади Ойхон момо. – Отаси булмаганига яраша ёнида эш буладиган бирорта жигари бўлса-чи! Отаси ўлганида эндигина уч ёшга тўлган эди. Шундан бери шугинанинг оғзига қарайман. Емай-едирдим, ичмай-ичирдим. Энди нима эмиш, уйланмасмиш... Саодатсиз ҳаётнинг қизиқчилиги йўқ эмиш. Саодатни отаси бермаган бўлса мен нима қилай? Бу қизгина ўлгур, отасининг феълени билар экан, нега бу бола бечорага қош-кўзини сузади, а, келин? Шу эскиларнинг билгани-билган экан. Ота-она нима деса, шу бўларди. Энди...

– Ҳали ҳаммаси яхши бўлади. Қуша-қуша неваралар кўрасиз, – дейди онам Ойхон момони юпатиб.

– Айтганингиз келсин келин, айтгангинангиз келсин! Қани энди шугинанинг боласига ҳам алла айти-иб ўтирсам.

Акмал ака биз билан қўл бериб кўришар экан, нимадандир хурсандчилигидан кўзлари ёниб турарди.

– Қалайсилар? Э, қойилман! Далада гўзапоя қолмади-я икковингнинг дастингдан. Менга қара, Адҳам, уйингта борганингдан кейин манови пояларингни эшагингдан туширгинда, фирр этиб бизникига чиққин. Момонгта айт, бугун Акмал акам уйга келолмас экан, далада иши купайиб қолибди, де. Тушундингми? Айтасанми?

– Айтаман, – деди акам.

– Сен-чи, митгича, – деди Акмал ака менга юзланиб,

– ҳадеб оғир ишларни қилаверма, бўйинг ўсмай қолади. Холмат паканага ўхшаб қоласан. Тушундингми?

Биз Акмал акани айни лаҳзаларда охирги марта кўриб турганимизни ҳали билмасдик. Ўша куни уйига бормаган Акмал ака, эртасига, индинига ҳам бормади. Унинг дабдурустдан йўқолиб қолганидан хавотирланган Ойхон момо энди колхознинг идорасига бормоқчи бўлиб турганида, ранги-рўйи гезарганича раиснинг ўзи келиб қолди.

– Момо яхшимисиз? Бу... Акмал қани? Одам дегани ҳам шу пайтда уйда ётадимми? Бунинг устига тракторни ора-йўлда қолдириб келган. Ана энди тракторнинг аккумулятори йўқ! Кимдир ўғирлаб кетибди!

Ойхон момо астагина деворга суяниб ўтириб қолди. Онам югуриб бориб момонинг елкасидан тутди.

– Ўзингизни қўлга олинг, момо. Ҳозир укангизни чақирамиз далага бориб топиб келади, – онам менга ўтирилиб, – югур, отангни чақириб кел, – деди.

– Тушунмадим, нима гап ўзи? – деди раис қангу-мангу бўлиб.

Хуллас, Акмал акани икки кун излашди. Учинчи куни кенг дала бўйлаб оқиб ўтадиган каналдан унинг жасадини топиб чиқдилар. Ўша кунни сира унутолмайман. Шўрлик Ойхон момо ақлдан озганга ўхшаб қолди. У нуқул жанозага келганлардан ўғлини суриштирар, топиб бермасанг момонг бўлмайман, деб бўзларди.

– Райимқул, сен ҳам Акмалимни кўрмадингми? Акмалжонимни кўрмадингми?

Ойхон момонинг фарёди тошларни эритди. Лекин энди фойдаси йўқ эди. Одамлар ҳам бу мудҳиш фожеа қаршисида қарахт бўлиб қолишганди. Бу иш қандай содир булди? Акмал ўз жонига қасд қилиши мумкинми? Нима учун? Кимдир уни Саодатга етишолмагани учун ўзини-ўзи каналга ташлаган деса, бошқа биров фалокатда кимнингдир қўли бор, деб гумон қиларди. Нима бўлганда

ҳам биров у деди, биров бу деди, ўртада бир муштипар онанинг ёлғиз боласи изсиз ғойиб бўлди.

Орадан бир ойча вақт ўтди. Бир куни кечқурун отам онамга нималарнидир шивирлабгина айтаётганини эшитиб қолдим.

– Ойниса, шубҳаларим тўғри чиқди, – деди отам оғир тин олиб.

– Нима бўлди?

– Саодат эридан ажрашиб келибди.

– Йўғ-е!

– Бугун Қосим қалдан анигини эшитдим. Қосимнинг айтишича, Саодат ўтган куни кечаси уйдагилари билан қаттиқ жанжаллашибди. Гап орасида “ҳамманг қотилсан” деб бақрибди.

– Отаси, ҳеч кимга билдирмай Саодат билан гаплашиш керак, – деди онам ҳовлиқиб. – У жуда ақлли келин, бирор гапни билса тўғриси айтиди.

– Билмадим. Агар шубҳаларимиз рост бўлса, Саодат ота уйида узоқ ўтиролмайди, – деди отам.

Отамнинг гаплари бу сафар ҳам тўғри чиқди. Саодат опа эридан ажрашганидан кейин кўп ўтмай қўшни туманда яшовчи қариндошларидан бирининг ўглига турмушга чиқиб кетди.

Мен ҳамон Акмал аканинг фожеаси ҳақида кўп уйлайман. Уйлаганим сари унинг ўшанда хурсандчиликдан чақнаб турган кўзлари намоён бўлади. Ким билсин, ўшанда бу чақноқ кўзларни охирги марта кўриб турганимни...

...

Хаёл билан туман марказига етиб келганимизни ҳам сезмай қолибман. Энди бу ёғига йўловчи машинага ўтириш керак эди.

Ўша куни кечгача бир амаллаб Султон Сафаров

хўжалигига етиб олдим. Табиийки, колхоз идорасида қоровулдан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Кийинишидан унча қоровулга ҳам ўхшамайдиган бир киши саломлашгач, истамайгина "келинг", деб қўйди.

– Раис керак эди, – дедим.

– Раис йўқ, энди эртага бўлади, – деди қоровул узун ҳомуза тортиб.

Қоровулнинг бу муомаласидан бироз жаҳлим чиқди. Тавба, ҳамиша шундай: бирор раҳбар билан гаплашишдан кўра, унинг югурдаклари билан тил топишиш қийин бўлади.

– Менга раисни ҳозир топасан, – дедим овозимни бироз кўтариб. – Мухбирман, шикоят билан келдим.

Қоровулнинг чеҳраси ёришгандай бўлди. Худди ҳозиргина уйқудан уйғонгандек кўзларини катта-катта очиб яқинлашиб келди.

– Ака, узр! "Танимасни сийламас" дейдилар-ку. Мен сизни танимабман, – деди у табассум қилиб. – Ҳозир раисга қўнғироқ қиламан.

Қоровул югуриб идорага кириб кетди. Бироздан сўнг деразадан бошини чиқариб:

– Ака, қаердан келди дейин, – деб сўради.

– Газетадан.

Дарҳақиқат, орадан бирон соат ўтар-ўтмас оппоқ "Волга" машинаси келиб тўхтади. Машинадан ёши қирқлардан ўтиб қолган, буғдой ранг, балаңд бўйли киши тушиб келди.

– Газетадан сиз келдингизми?

– Ҳа, – дедим.

– Хуш келибсиз, қани, марҳамат!

Биргаллашиб раиснинг хонасига кирдик. Бурчақда турган чарм креслога бориб ўтирар эканман, хонанинг дид билан безатилгани диққатимни тортди. Одатда колхоз идоралари андак "камтар" бўларди.

– Носир Аҳмедовман, шу колхозда ун йилдан бери раисман, – раис бува расмий оҳангда гап бошлади. – Ун йилдан бери ҳар йили давлат планини тула-тукис бажариб келаяпмиз. Мана, бу йил ҳам пахта планини туманда энг биринчи бўлиб уддаладик.

– Раис бува, биз ҳам ана шу муваффақиятларингизнинг сирини билгани келдик-да, – дедим кулиб.

– Раҳмат! Лекин... кимдир... шикоят қаердан?

– Қанақа шикоят?

– Қоровулга шикоят бор, дебсиз-ку!

– Ҳа, дарвоқе, шикоят сизнинг устингиздан эмас, қоровулнинг устидан, – дедим.

Раис бува гап нимадалигини билгач, бироз ўзига келди. Хонанинг бурчагида турган музлатгичдан минерал сув олди-да, иккита стаканга қўйди. Биз бироз гаплашиб ўтирдик. Бу орада яхшигина танишиб ҳам олдик. Сўнгра колхознинг икки йиллик ҳисоботини олдимга ташлади. Тўғрисини айтсам, мен бу қоғозларнинг қайси бири муҳимлигини билмасдим. Шунинг учун раис бувага ҳисоботларнинг ҳар биридан биттадан нусха беришни илтимос қилдим. Раис бажонидил рози бўлди.

– Ақромжон, бугун кеч бўлди, – деди у. – Эртага ҳаммасига улгурамиз.

Биз идорадан чиққанımızда, қуёш алақачон ботган, атрофни тун зулмати қоплаган эди. Тоғнинг оқшомлари ҳам файзли бўлади. Самодаги саноқсиз юлдузлар бошингизга тўкилаётгандек туюлади. Чигирткаларнинг чириллаши, бойқушнинг ҳувв-ҳувви, онда-сонда ҳураётган итларнинг овози... буларнинг бари уйғунлашиб тунга айрича бир сирлилик бағишлайди. Айниқса, тунда тоғлар яна-да салобатлироқ бўлиб кўринади. Қуюқ дарахтлар билан қопланган Вахшивор тоғларига тикилар эканман, кўнглимда ажиб бир ҳислар

уйғонади. Нима учундир азадан тоғларни яхши кўраман. Назаримда тоғлар сирлар маконидек туюлаверади. Айниқса, Вахшивор тоғлари ҳақида отамдан кўп эшитганман.

Отамнинг айтишича, Вахшивор тоғлари бир пайтлар илонлар макони бўлиб, бирон бир тирик жон бу тоғларга қадам босолмас экан. Бир куни Сўфи Аллоҳёр раҳматуллоҳи алайҳнинг пири у кишига бир мактуб бериб, уни Вахшивор тоғидаги фалон жойга олиб борасан деб, бир манзилни тайин этибди.

Пири комил айтибдики:

– Сен бу мактубни мен айтган ўша това тошга олиб борасан. Ўша тошнинг устида кичкинагина бир оқ илон ётибди. Бу илон тоғдаги илонларнинг шоҳидир. Мактубни шоҳнинг олдига қўйиб орқанга қайтиб келаверасан. Йўлда ҳеч нарсадан қўрқма. Агар бирорта илон ҳамла қилмоқчи бўлса, унга мактубни кўрсат!

Сўфи Аллоҳёр раҳматуллоҳи алайҳ пири айтган манзилга борар экан, йўлда баҳайбат илонларга дуч келибди. Бироқ уларнинг ҳеч бири Аллоҳёрнинг қўлидаги мактубни куриб, унга зиён етказолмабди. Ниҳоят, Сўфи Аллоҳёр пири айтган това тошни топибди. Айтганидек, тошнинг устида кичкинагина бир оқ илон ётган эмиш. Сўфи Аллоҳёр секингина мактубни илончанинг олдига қўйибди-да, ортига қайтибди.

Айтишларича, мактубда илонларнинг бу тоғдан кетиши лозимлиги битилган экан. Шундан кейин тоғдаги ҳамма илонлар йиғилиб, ўша оппоқ шоҳ илон бошчилигида Вахшивор тоғларини тарк этибди. Улар энди Бобо тоғни манзил қилибдилар. Вахшивор тоғи эса Сўфи Аллоҳёрнинг ўзига манзил бўлибди.

Отам айтиб берган бу ривоятда ҳақиқатнинг синиқлари бордек. Чунки ростдан ҳам Сўфи Аллоҳёр раҳматуллоҳи алайҳ мана шу тоғларда яшаган ва шу

ерда вафот этган. Ҳозирда ҳам у зотнинг масжидлари, чиллахоналари мавжуд.

– Ақромжон, нима бўлди, уйланиб қолдингиз?

Раис буванинг овозини эшитиб ҳаёлим бўлинди.

– Носир ака, битта илтимос бор, – дедим жиддий туриб. – Эртага энг биринчи ишни зиёратдан бошласак, нима дейсиз?

– Қанақа зиёратдан?

– Суфи Аллоҳёр раҳматуллоҳи алайҳнинг қабрини зиёрат қилмоқчи эдим.

– Бемалол.

Колхоз идорасидан икки-уч чақирим нарида муъжазгина бир боғ бор экан. Раис буванинг машинасида боққа бордик. Кутилганидек чорпояга дастурхон тузатиб қўйшибди. Мени кутиб олган ўша "меҳмондўст" қоровул хизматда. Раис бувадан яхшигина гап эшитиб олган шекилли, узоқдан гинали-гинали қараб қўяди.

Зиёфат жуда қуюқ бўлди. Носир ака озгина ичиб олганидан кейин ҳеч кимга гап бермас, уни тинглаб утирган киши ҳам зерикмас ҳам экан.

– Афғонистонда икки йил ҳарбий хизматда бўлдим, – дейди раис бува. – Бу хизмат менга ҳаётимдаги энг қайгули ва энг қувончли воқеаларни тухфа қилди. Қайгулисиди шуки, мен бегуноҳ одамларни ўлдирдим. Қувончлисиди эса ана шу қиргинбаротдан тирик чиқдим.

– Бунга сиз айбдор эмассиз, – дедим унинг кўнглини кўтармоқчи бўлиб. – Сиз ва сиз кабилар мажбурлангансизлар.

– Шундай. Лекин... барибир одамнинг виждони қийналади. Биз ўшандаёқ бу урушнинг бемантиқлигини англаган эдик.

– Аммо ҳеч кимга айтолмагансизлар, шундайми?

– Ротамизда Жасур деган бир бола бор эди. Уқимаган

китоби йуқ эди. Ўша бола ҳаммамизнинг “кўзимизни очган”. Бир куни командиримизнинг ҳам “кўзини очмоқчи” бўлди. Командир унинг гапларига маҳлиё бўлиб ўтирди ўтирди-да, сўнгра ортидан эргаштириб кетди. Биз Жасурни қайтиб кўрмадик.

– Қамадими?

– Йуқ, бошқа қисмга ўтказиб юборди, – деди Носир ака.

– Кейинчалик уни кўрмадингизми? – дедим қизиқиб.

– Афсуски, кўрмадим. Уйга қайтаётганимизда унинг ҳалок бўлганини тасодифан эшитиб қолдим.

Бейхтиёр бир қалқиб тушдим. Кўз олдимга қорачадан келган, бир сўзли, исми жисмига монан жасур бир йигит келди. Унга нима бўлди экан?

– Балки ўлдиришгандир, – дедим Носир акага тикилиб.

– Худо қози бўлсин! Ўлдиришса ўлдиришгандир, буни сиз билан мендан сўраб ўтиришармиди... Нима бўлганда ҳам бунақа болалар жуда кўп эди. Қанчасини темир тобутга ўзимиз жойладик.

Жиззахлик Одилжон исмли бир йигит бор эди. Мактабнинг дарвозасидан чиқиб, тўғри Афғонистонга борган. Ёши ўн саккизга тўлган-у бўйи ўн икки-ўн уч ёшларни айтарди. Одилжон ажойиб шоир эди. Йигитлар севган қизининг исмига шеър ёздириб олишарди. Шу йигит саккиз ой хизмат қилгач, ҳалок бўлди. Уйига тўртта аскар билан тобутини олиб борганмиз. Одилжон ота-онасининг тўртта қиздан кейин туғилган ягона ўғли экан. Дунё ўша кундагидай қайғуни кўрмаган булса керак.

Раис буванинг изтиробга тўла гапларини тинглар эканман, Одилжоннинг ота-онаси ҳақида ўйлайман. Ахир бир болани ўстириб вояга етказишнинг ўзи бўладими? Шунча машаққатлардан сўнг, энди кўзга кўринганда у билан мангу видолашиб ўтирса! Шўрлик ота-она ҳозир ҳаётмикин? Яралари битиб кетдимикин?

Вақт алламаҳал бўлиб қолган эди. Кузнинг салқин ҳавоси танимизни жунжиқтираётган бўлса-да, суҳбатнинг маромини бузгимиз келмасди. Раис бува ҳам эгатма-эгат юравериб бир хил ҳаёт тарзидан зериккан шекилли, ўтмиш хотираларини завқ билан ҳикоя қиларди.

– Акромжон, кўп гапириб зериктириб қўймадимми, – деди Носир ака кулиб. – Лекин сизга ўхшаган ёзувчиларга атаб қўйган қизиқ бир воқеам бор. Балки келажақда шу ҳақда бирон нарсa ёзишингиз ҳам мумкин. Мен буни бир-икки кишига айтдим, аммо ишонтиролмадим.

Раис бува иссиқ чойдан бир ҳўплади-да, бизга ўхшаганларга атаб қўйган уша қизиқ воқеасини ҳикоя қила кетди. Носир аканинг гаплари ҳақиқатдан ҳам ҳайратланарли эди.

. . .

Ротамизда Артур исмли арман бола бор эди. Биз у билан кунора постда навбатчилик қилардик. Мен тонгдан тушликкача, Артур эса тушликдан кечки овқат маҳалигача қоровулликда турарди. Артур ниҳоятда хушбичим ва хушчақчақ йигит эди. Энг муҳими, у мусулмонликни қабул қилганди.

– Ҳамма нарсанинг энг охиргиси яхши, – дерди Артур. – Мусулмонларнинг дини ҳам илоҳий динлар ичида энг охиргисидир. Биз оила аъзоларимиз билан мана шу охиргисини танладик. Дадам фалакиётшунос олим. Бизга ҳаммасини тушунтириб берганлар.

Артур билан бир марта гаплашган одам ростдан ҳам зиёли оилада тарбия топганини англаб олиши қийин эмасди. У ниҳоятда ҳаёли йигит эди. Кечқурунлари солдатларнинг шармсиз ишқий саргузаштлар ҳақидаги ҳикоялари бошланса, Артур чидаб ўтиролмасди.

Ниманидир баҳона қилиб баракдан чиқиб кетарди. Ана шундай одатий кунларнинг бирида гаройиб бир воқеа содир бўлди.

Уша кунни постни Артурга топшириб дам олишга кетдим. Биласиз, ёзнинг оқшомлари қисқагина бўлади. Бунинг устига кунлар ниҳоятда иссиқ. Ҳаммаёқ қумлиги боис ҳарорат ёндираман дейди. Бироз чарчадим шекилли, баракка бориб, тушлик ҳам қилмасдан пинакка кетиб қолибман. Бир пайт қаттиқ шовқиндан уйғониб кетдим. Автоматни олдим-да югуриб ташқарига чиқдим. Ёнимдан шошиб ўтиб кетаётган қозоқ йигити постга қараб ишора қилди.

– Борсанг-чи, нимадир бўлди.

Постга югурдим. Йўлда тўртта солдат Артурни кўтариб келаётган экан. Нафасим ичимга тушиб кетди.

– Ўлдими? – дедим базўр.

– Йўқ, ҳушидан кетган, – деди йигитлар.

Шу пайт кимдир чақиргандек бўлди. Қарасам, сал нарида уч-тўртта солдатлар билан ротамиз командири Салтиков шу томонга келаётган экан.

– Мен билан юр, – деди Салтиков. – Постни қачон топширдинг?

– Ҳар доимгидек ўз вақтида, – дедим ҳайрон бўлиб.

– Унинг мазаси йўқлигини билганмидинг?

– Кимнинг?

– Гап ким ҳақида кетаётганини билмаяпсанми? – Салтиков жаҳл билан ортига ўтирилди.

– Узр... Артур... соппа-соғ эди, – дедим тутилиб.

– Соппа-соғ бўлган бўлса, соппа-соғ эди, деб ёзиб бер, тушундингми?!

– Тушундим.

Аслида эса тушунмаган эдим. Чунки нима воқеа содир бўлгани ҳали менга қоронғу эди. Шунинг учун Салтиковнинг ёнидаги солдатлардан бирини имлаб чақирдим.

– Артурни беҳуш ҳолда топишибди. Ҳозирча бор гап шу, – деди у ҳам елка қисиб. – Артур ҳушига келса, бошқа гапларни ўзидан эшитамиз.

Ростдан ҳам гап нимадалигини аниқлаш учун Артур ҳушига келиши керак эди. Ҳаммамиз кута бошладик. Ниҳоят, маълум муолажалардан кейин у ўзига келди.

– Илон... илон ҳамла қилмоқчи бўлди, – деди Артур кўзларини катта-катта очиб. – Уша ердаги қум барханларининг устидан ошиб келди.

– Кейин у қаерга кетди, – деди Салтиков истехзо оҳангида.

– Қаерга кетганини билмайман.

– Нега бошқалар постда турганида илон ҳам, ажина ҳам келмайди-ю, айнан сен бор пайтда ташриф этадилар, – Салтиковнинг гап оҳангида ошкора пичинг бор эди. – Тушлик қилганмидинг?

– Ҳимм.

– Кеча яхши ухладингми?

– Ҳимм.

– Унда сенга яна бир кун дам. Яхшилаб ухлаб, каллани жойига қўйиб ол, тушундингми? Кейин камроқ алжирайсан, – деди командир. Сўнгра менга қараб:

– Сен эртага тўлиқ постда қоласан, келишдикми? – деди.

– Хўп бўлади, уртоқ командир, – дедим честь бериб.

Доно халқ айтганидай: “Эчкининг касофати туяни ола кетди”. Эртасига кун бўйи қоровулчилик қиладиган бўлдим. Тўғрисини айтсам, постда туришга бироз чўчиб қолган эдим. Чунки Артурнинг илон ҳақидаги гапларини Салтиков шунчаки алаҳсираш деган бўлса-да, бу гап кўпчиликни сергаклантириб қўйган эди. Ахир бу саҳрода ҳамма нарса бўлиши мумкин.

Кечқурун Артурни йўқлаб бордим. Ҳол-аҳвол сўрагач, аста илон ҳақида гап бошладим.

– Менимча, сенга иссиқ ёмон таъсир қилган бўлса керак, – дедим ҳазил аралаш. – Ҳаддан ташқари иссиқда ҳам одамнинг кўзига ҳар нарсалар кўринаверади.

– Сен ҳам гапимга ишонмаган экансан-да, – Артурнинг кўзлари чақнаб кетди. – Демак, мен ёлгон гапираяпман ёки сал “анақароқ” бўлиб қолганман. Шундайми?

– Йўқ, сен тушунмадинг, – дедим жиддий туриб. – Мен сенинг гапларингга тўлиқ ишондим. Ишонганим учун ҳам келиб утирибман. Ростини айтсам, қўрқаяпман.

– Киноларда ҳам бунақа чиройли илонни кўрмаганман, – Артурнинг ранглари оқарди.

– Жуда каттами?

– Узунлиги икки метрча келади. У ўша кун иккаламиз курашган қум тепанинг устидан ошиб келди.

– Ташланмоқчи бўлдими?

– Йўқ, – Артур ўйланиб қолди. – Агар... энди буёғини айтсам, гапларимга ишонмаслигинг аниқ.

– Ишонаман, айт! – дедим ҳайратланиб.

– Илон менга рақсга тушиб берди!

– Рақсга!

– Ҳа, у мендан беш-олти метрлар нарида бошларини кўтариб, шу қадар чиройли рақсга тушдики... мен... кейин нима бўлгани эсимда йўқ.

Артурнинг гапларини эшитиб бироз кўнглим таскин топди. Чунки унинг алаҳсираётганига энди шубҳам қолмаган эди. Ахир... илон ҳам рақсга тушадими? Эртасига ҳеч бир хавотирсиз қадрдон постни эгалладим.

Орадан икки кун ўтиб, Артур яна ишга қайтди. Илон воқеаси ҳаммамизнинг ёдимиздан кўтарилгандек эди. Бироқ ўша кун айни номозшомда яна югур-югур бошланиб қолди. Бу сафар Артур огоҳлантириш тугмасини босиб бутун ротани оёққа тургазган эди. Одатда огоҳлантириш тугмаси душман хавфи сезилганда босиларди. Ҳаммаёқ тит-пит бўлиб кетди. Аммо атрофда

ҳеч қандай хавфни сезмадик.

Бир зумда жанговар ҳолатга келган ротамиз Салтиковнинг буйругини кутиб турарди. Бир пайт Артурни олиб келишди. Унинг ранги оқариб кетган, қалт-қалт титрар эди.

– Нима бўлди?

– Илон!

– Яна ўша гапми? – Салтиков ротага юзланди. – Ҳамма яна бир марта илон излашга, марш!

Солдатлар то қоронгу тушгунча ҳамма ёқни синчиклаб кўздан кечиришди. Бироқ ҳеч нарса топишолмади. Шундан кейин Артур масаласи биров бошқачароқ тарзада кўриб чиқилди. Уни бошқа қисмга ўтказишга қарор қилинди. Қизиғи шундаки, Артурнинг битта ўзи эмас, унга камина ҳам ҳамроҳлик қиладиган бўлдим. Биз қисмимиздан юз чақиримлар нарида Пули-хўмри деган жойдаги бир қисмга ўтказилдик. Бу ҳижрат мен учун унчалик ҳам мароқли эмасди. Чунки бизнинг қисмимиз қурол-аслаҳа омборини қўриқларди, холос. Бу юмуш биров хавфсизроқ эди. Янги қисмда эса жойлардаги казармаларга ёқилги етказиб беришимиз керак экан. Бу эса жуда хатарли юмуш эди. Чунки Худо қаргаган бу ерларда ҳар қадамда мина портлаши мумкин. Бунақа фожеадан қанчасини кўрдик. Лекин начора, бошга тушганни кўз кўрар экан.

Бу орада икки ҳафтача вақт ўтди. Бир куни навбатдаги сафардан келсам, ҳамманинг оғзида бир гап: Артурга илон ҳамла қилмоқчи бўлибди!

– Ҳозир ўзи қаерда? – дедим хавотирланиб.

– Касалхонага олиб кетишди, – деди йигитлар.

Ҳарбий дала госпиталига югурдим. Артур деразаси ҳовлига қараган кенг хонада ёлғиз ўзи ётган экан. Мени кўриши билан туриб ўтирди. Унинг кўзлари биров қизарган, юзи докадек оқариб кетган эди. Қизиқ, айти

ҳолати Артурни яна-да кўркам қилиб юборган эди.

– Яна нималарни бошлаб юрибсан, Артуш, – дедим елкасига қўлимни қўйиб. – Наҳотки ўша илон сени излаб келган бўлса!

– Ўзим ҳам ҳайронман.

– Ростдан ҳам ўша илонми?

– Ўша. Мен уни таниб қолдим, – деди Артур бир нуқтага тикилиб.

– Қаердан билдинг, балки бошқасидир, – унинг гапларига яна ишонқирамай бошлаган эдим.

– Мен уни рақсидан танийман.

– Рақсидан?

– Оғайни, сен уни кўрмагансан, ишонишинг қийин. Лекин сенга ростини айтаяпман: илон мени таъқиб қиляпти. Бу ўша илон! – Артур кўзларимга илтижоли тикилиб турарди. Унинг бу қарashiда ҳеч бўлмаса сен менинг гапларимга ишон деган ўтинч бор эди. Шу тобда унга раҳмим келиб кетди.

– Артур, ойлик таътилга чиқишинг керак.

– Жавоб бермайди, – деди у ишонч билан. – Ўтган куни Кобулга кетган колонна йўлда ҳужумга учрабди.

– Йўт-е, ҳалокат жиддийми? – тирногимгача музлаб кетган эдим. Чунки Кобулга йўл олган колоннада етмишга яқин солдат бўлиб, уларнинг аксарияти хизматта эндигина келган йигитлар эди. Ҳарбийча айтганимизда “дух”лар эди.

– Ҳалок бўлганлар қирққа яқин эмиш.

Юрагим эзилиб кетди. Эсиз йигитлар! Мен уларни йўлга тушиш арафасида кўрган эдим. Майдонда бири бири билан тепишиб ҳазиллашаётган қисматдошларим кўз олдидан ўта бошлади. Қаранг-а, ҳазрати инсон қанчалар ожиз яратилган. У ўзини қанчалик қудратли санамасин, икки дақиқадан кейин аҳволи нима бўлишини билмайди.

– Алик! – Артур менинг исмиمنى шу тариқа

ўзгартирган эди. – Сендан илтимосим, рота командирига ўзинг тушунтириб, менга бир ойлик таътил олиб бер, кетаман. Нима учундир юрагим увишиб кетаяпти. Бунақада бир нарса бўлиб қолишим мумкин.

– Менга қара, биргалашиб илонни пойласак-чи? Улдирсак, ҳаммамиз қутулардик, – дедим.

– Билмадим, – Артур ўйланиб қолди. – Лекин бир нарсани юрагим сезяпти.

– Нимани?

– Назаримда илон менга зиён етказмоқчи эмас.

– Буни қаердан биласан? Илон ўз номи билан илон! Унинг касби заҳарламоқ, ўлдирмоқ!

– У мени емоқчи бўлса, алақачон еб қўярди. У менга рақс тушиб берапти, холос.

Тушунмадим. Дунё синоатларга тўла. Бироқ шу дақиқаларда синоатлардан кўра, кўз олдимда содир бўлиб турган фожеа мени кўпроқ даҳшатга солаётганди. Не-не орзу-умидлар билан эндигина ўрта мактабни тамомлаган навқирон йигитлар бемаврид ва беҳуда жувонмарг бўлган эди.

Кечки овқат ҳам томоғимдан ўтмади. Бошқалар эса ҳеч нарса кўрмагандек, ҳар кунги машгулоти билан банд эди. Кейинчалик билсам, улар бундай фожеаларга алақачон кўникиб кетишган экан. Артур ҳақида эрталаб гаплашишни кўнглимга тугиб, каравотимга чиқиб чўзилдим. Бироқ қани энди уйқу келса. Саҳарга яқинлашиб уйқута кетибман. Бир пайт кимдир елкамдан ушлаб силкитаётган экан.

– Тур, сени чақиришяпти, – деди ошпаз йигит.

– Ким?

– Борганда биласан.

Хонасида рота командиригимиз кутиб ўтирган экан.

– Кеча Артур билан гаплашганмидинг? – Унинг овози жуда ҳоргин эди.

– Гаплашувдим, тинчликми?

– Артур улыбди!

– Қачон?! – Баданимдан совуқ тер чиқиб кетди. – Булиши мумкин эмас. У соппа-соғ эди!

– Ўзингни бос, соппа-соғлигини биз ҳам биламиз, – деди командир сигарета тутатиб, – уни илон чақибди!

Кеча Артурнинг ёнида қолмаганимга минг пушаймон бўлдим. Лаънати илон! Нега у фақат Артурга ёпишиб олди? Кеча айтган эдим-а, пойлаш керак эди. Эҳ, Артур, Артур! Мен сени яхши кўрар эдим, огайни. Ич-ичимдан йиги бостириб келаётган эди. Лекин мановинақа арбобларнинг олдида йиглаш мумкин эмасди.

– Артурнинг уйига телеграмма жўнатдик. Эрта-индин ота-онаси етиб келса керак, – деди командир. – Сени нариги хонада Артурнинг ҳамшираси кутиб ўтирибди. У сенга бўлган воқеани айтиб беради. Сен қогозга туширасан ва гувоҳ сифатида имзо чекиб берасан. Келишдикми?

Қўшни хонада ранги рўйи бир аҳволда кечаги ҳамшира ўтирарди. У мени кўриши билан йиглаб юборди.

– У... Артур ўлди.

– Биламан, лекин уни қандай қилиб илон чақди?

Ҳамшира қиз қалт-қалт титрай бошлади. Унга бир стакан совуқ сув олиб келдим.

– Кечқурун ётишдан олдин врач ёзиб берган дориларни ичирдим. У менга ўқиш учун бирорта қизиқроқ нарса беришимни илтимос қилди. – Ҳамшира қиз бир нуқтага тикилганича гўё экранга қараб қизиқ бир ҳикояни ўқиб бераётгандек эди. – Мен унга журнал келтириб бердим. Унинг кайфияти ҳам, соғлиғи ҳам жойида эди. Кейин... ундан саҳар пайти хабар олиш учун кирдим. Кирсам... – Ҳамшира яна йиглаб юборди. Унинг қўллари титраганча стаканни сиқиб ушлаб турарди.

– Кирганингизда унинг жони бормиди?

– У худди жони бор одамдек шифтга термулиб ётган экан. Унга туриб ювиниб келишни маслаҳат бериб чиқиб кетдим. Бироқ у ҳа деганда чиқавермади. Хонага яна кирдим. У ҳамон кўзларини катта-катта очганича шифтга қараб ётарди. Секингина унинг ёнига бордим. – Ҳамширанинг кўзлари чарақлаб кетди. – У... у нафас олмайётганга ухшади. Қулоқ солсам, ростдан ҳам нафас олмаяпти. Қўрққанимдан устидаги чойшабни олиб отиб юборибман. Қарасам... илон! Артурнинг бўйи билан тенг келадиган бир илон унинг кўкрагига бош қўйиб ётган экан.

– Илонни ўлдиришдимизми?

– Ўлдиролмадик. Мен бақир-чақир қилиб бошқаларга хабар бергунимча илон очиқ турган деразадан чиқиб кетибди. Роса қидиришди, топишолмади.

– Артурнинг қаеридан чаққан экан?

Ҳамшира ўйланиб қолди.

– Иккита жойидан.

– Мен гувоҳ сифатида унинг қаеридан чаққанини кўришим керак, – дедим ҳамширага. – Сизнинг айтганларингизни ҳали қогозга туширишим керак экан.

– Бир гап айтсам ҳеч кимга айтмайсизми? – шўрлик қиз кўзида жиққа ёш билан тикилиб турарди.

– Нима гап? – дедим ҳайрон бўлиб.

– Айтмайсиз-а?

– Майли, айтмайман.

– Артурни илон чақмаган, – деди қиз шивирлабгина, – унинг қўрққанидан юраги ёрилган. Буни врач ҳам тасдиқлади. Қолаверса, жасаднинг бирор жойи ҳам шикаст емаган. Фақат... уни илон чақди, деб ҳужжатлаштиришимизни талаб қилишяпти. ,

Беихтиёр Артурнинг ўша кунги гапи ёдимга тушди: “Назаримда илон менга зиён етказмоқчи эмас...”

У мени емоқчи бўлса, аллақачон еб қўярди. У менга рақс тушиб бераяпти, холос". Бу қандай синоат бўлди? Ҳйлаб Ҳйимга етолмасдим. Лекин энди нима бўлганда ҳам Артур йўқ эди. Унинг Ҳлимида Ҳзимни ҳам айбдор ҳис қилардим. Нега кеча унинг олдида қолмадим? Ахир шундоғам туни билан ухламай чиқдим-ку! Бироқ энди фойдаси йўқ эди.

Орадан икки кун Ҳтди ҳамки, Артурнинг қариндошларидан дарак бўлмади. Ҳаддан ташқари иссиқ кунда маййитни узоқ сақлаб туришнинг эса иложи йўқ эди. Биз Артурни кумишга қарор қилдик. Шундай қилиб, учинчи куни Артур бу гурбат ернинг устини мангу тарк эди.

Артур вафот этганидан бир ҳафта утиб унинг онаси ва иккита акаси етиб келишди. Биз уларга Артурнинг қабрини кўрсатдик.

– Боламни бу кимсасиз ерларга ташлаб кетмайман, – деди онаизор.

– Уни олиб кетишнинг энди иложи йўқ! – Артурнинг онасини бағримга босиб йиглаб юбордим. – Энди уни тинч қўяйлик, у тинчгина ётсин.

Аммо она гапида туриб олди. Ҳасадни олиб кетишга қарор қилишди. Чорасиз қолгач, қабрни очишга мажбур бўлдик. Биз учта солдат билан ҳаш-паш дегунча қабрнинг тупроғини суриб, маййитнинг устини очдик. Бир пайт ёнимда ишлаётган бола беҳосдан бақриб юборди. Унинг кичқиригидан ҳаммамиз чўчиб тушдик.

– Қара! – у қабрга ишора қилаётганди.

Ҳаммамиз бирваракайига қабрга қарадик. Шунда... не кўз билан кўрайликки, Артурнинг кўкрагига бош қуйганча улкан бир илон Ҳлиб ётарди.

...

Носир ака ҳикоясини тамомлаётган айни паллада шарқ

томондан тонг оқариб келаётган эди. Кўзлардан бутунлай уйқу қочган, гуё вужудим ҳам қулоққа айланиб қолгандек эди.

– Кейин нима бўлди? – дедим бетоқат бўлиб, – Артурнинг жасадини олиб кетишдими?

– Йўқ. Бу мудҳиш манзарани кўриб она шўрлик ақддан озаёзди. Қабрнинг бошида узоқ турди, сўнгра тақдирга тан берди шекилли, қайтадан кўмишимизни илтимос қилди.

... Касбим тақозоси билан кўп ерларни кездим, кўп одамларнинг суҳбатида бўлдим. Аммо бугунги эшитганларим мени карахт қилиб қўйган эди. Хаёлимда фақат бир савол айланарди: бу қандай синоат? Лекин унга жавобим йўқ эди. Балки бу жавоб умуман бўлмас ҳам. Ахир Умар Хайём ҳазратлари айтди-ку:

Кўплар донишманда деб билдилар ўзни,

Худонинг отидан очдилар сўзни.

Ҳеч бири билолмай азал сирларин,

Алжираб-валжираб юмдилар кўзни.

АРМОНЛИ ДУНЁ

*Ёр кетди, кўзим булоғи қолди,
Сийнамда тирик фироқи қолди.
Ишқ хотираси каби сочимнинг,
Ёшлиқда кўпайган оқи қолди.*

ОЙБЕК

Тонг гира-ширасида уйқуси қочиб уйғонган жувон ёнида дунё беҳабар, донг қотиб ухлаётган эрига бир зум тикилиб қолди. Эри хушбичим, одамлар билан муомалани ҳам жойига қўяди. Топиш-тутиши ҳам ёмонмас, қисқаси, эр деса дегудек! Бироқ турмуш қурганларига беш йилдан ошибдики, Гулсумнинг эрига юраги “жиз” этмайди. Боз устига тақдир уларни фарзанд неъматидан қисди. Ўрталарида биргина “тирноқ” бўлганда ҳаммаси бошқача булармиди? Уйқудаги эрнинг осойишта юзига қараб утиришдан зериккан аёл чуқур хўрсинди.

...Энди турмуш қурган пайтларида Гулсум ҳеч нарсани уйламасди. У фақат оилавий ҳаётига, дутоналари ҳавас қиладиган хушбичим эрига тезроқ кўникишни, юрагидаги эзгин хотиралардан тезроқ фориғ бўлишни истарди, холос. Кундуз кунлари рўзгор юмушлари-ю қайнона-қайнотага қилинажак хизматлар билан овунадиган келинчак қоронғу тушиши билан анча безовталаниб қоларди. Нима учундир у Мурод билан ёлғиз қолишдан чўчирди. Кўнгил кўнгилдан сув ичиши лозим бўлган бу сирли оқшомлар негадир Гулсумга “сир”ларини очмасди. У куёвининг ҳазил-ҳузул гапларига, кинояларига баъзан бепарволик билан, баъзида эса қовоқ уйиб жавоб берарди. Аввалига Мурод хотинидаги

ҳолатни янги келинларга хос уятчанликка йўйди. "Туйгача мени тузукроқ танимаганидан кейин шунақа бўлади-да" деб уйлади. Бироқ туйлари бўлганига икки-уч ойдан ошди ҳамки, хотинининг унга муносабати ўзгармай қолаверди. Гулсум унинг ширин сўзларига ҳануз бепарво қарар, эркатлишларини совуқ қарши оларди. Яхшиям Мурод сабр-тоқатли йигит эди. Ҳадеганда келинга зарда қилавермасди. Шунингдек, ўрталаридаги муносабатнинг хийла совуқлигидан бировни огоҳ этиш ҳам унга анчайин эриш туюларди.

Ана шундай кунларнинг бирида янги куёв қайнота уйига таклиф қилинди. Ўша кун янги куёв билан танишиш ва бу қутлуғ танишувни "ювиш" маросими узоқ давом этди. Аслида Мурод табиатан одамовироқ эди. Бироқ начора, бутун чидашга тўғри келади. Меҳмонга келган узоқ-яқин қариндошнинг ҳаммаси янги куёв билан обдон ҳол-аҳвол сўрашади. Сунгра қаерда ишлашини, қанча маош олишини... Хуллас, бир хил саволлар, бир хил жавоблар... Мурод ич-ичидан гижиниб ўтирарди.

Бир пайт овқат тортилиб "уриштириш" бошланди. Қизиқ, ичадиган одамга ҳар доим баҳона топилади. Мана, даврадагиларнинг аксарияти янги куёв билан қадаҳ уриштириш ниятида! Мурод эса деярли ичмасди. Шундай бўлса-да, дастлаб меҳмонларнинг ҳурматига оз-озгина ичиб ўтирди. Бироқ мулозаматларнинг охири кўринмасди.

У бир амаллаб даврадан чиқди. Чорпояда ўтирган қайин укасини имлаб чақираркан, бирор ҳолироқ жой топиб беришини илтимос қилди. Қайин ука эса майхонадан зериккан поччани ҳовлининг бурчагидаги пастаккина уйчага бошлади.

– Бирозгина нафас ростлаб олай, кейин ўзим чиқаман, – деди у қайин укага миннадорона тикилиб. Сунгра кўрпачага чўзилиб, кўзларини юмди.

Янги куёв... бир пасда куёв ҳам бўлдим-я? Умр бунчалар тезоб бўлмаса. Йигирма уч ёшида ўз оёғига ўзи кишан солиб олиши шартмиди? Ахир у ҳам бирорта олий ўқув юртига кириши мумкин эди-ку! Ана, ўн йил бир партада ўтирган дўсти Алишер кун кеча зангори экранда бутун мамлакатни ўн беш минут қойил қилди. Унинг Алишердан нимаси кам?

Мурод миясига урилган саволлардан кўнгли гаш бўлди. Ҳар доим шундай: Алишерни кўрса ёки у ҳақда уйласа дили хуфтон бўлади. Ичида нимадир ўртаб кетади. Бу нима? Ҳасадми ёки худбинликми? Дафъатан Муроднинг ўзи ҳам бу саволга жавоб беролмайди. Лекин бир нарса аниқ: у Гулчеҳрани яхши кўрарди. Қизнинг кўнгли эса Алишерда эди. Гарчи Алишер бу пинҳона муҳаббат изтиробларидан беҳабар бўлса-да, Мурод уни кўрганида маҳзун бўлиб қоларди. Алам қилгани шуки, Алишер Гулчеҳрага уйланмади. Муродга мангу армон бўлиб қолган гул чеҳрали қиз эса бошқа бировга турмушга чиқди-да кетди. Энди ошиқ йигитни бир изтироб қийнайди: Алишерни севган қиз уни севмади. Нима учун? Тўғри, у мактабда яхши ўқимади. Лекин тўрт мучаси соғ, ақл-ҳуши жойида. Яна нима керак? Яхшиям унинг кўнглидаги мана шу армонларни ҳеч ким билмайди.

Бироқ уйлангандан бери унинг дил яралари яна янгиланди. Негадир Гулсум ҳам унга рўйхушлик бермаяпти. Дастлаб, хотинининг ийманишларини табиий қабул қилди. Аммо сўнгги кунларда унинг хаёлига тез-тез бир гап келадиган бўлиб қолди: Гулсум ҳам севмайди!

Мурод ўрнидан туриб ўтирди. Бу ўйлардан унинг кўнгли баттар гашланган эди. У аста ўрнидан туриб жавондаги китоблардан бирини қўлига олди. Муқоваси анчайин уриниб қолганидан китобнинг номини ўқиш қийин эди. У титиғи чиқиб кетган китобнинг тўғри келган

жойидан очди-да, истамайгина ўқишга тутинди: "Бўйи етган қизнинг орзуси осмондаги юлдузга ўхшайди. Узоқдан ярақлаб кўринади-ю, на етасан, на тутасан. Юлдуз эса олисда сирли-сирли милтираб тураверади. Талпинасан, ҳеч кимга билдирмай хаёл сурасан. Юлдузинг ёнингга тушишини орзиқиб кутасан. Ким билсин "юлдузи юлдузига тўғри кепти" деган гап, балки шундан чиққандир. Менинг юлдузим Кимсан акам эди. У олдимга келди. Кафтимга қунди. Рашид абзининг муричасидан Фотима-Зухра келин билан қайтаётганимизда, Кимсан акам Очил акани урмоқчи бўлганида, Шомурод тоғамнинг (энди менинг эрим бўлиб қолган Шомурод аканинг) никоҳ тўйи куни иккаламиз Тошкентга томошага борганимизда... юлдузим ёнимда эди. Қўлимдан юлиб олишди. Тўсатдан, ҳеч кимдан сўрамасдан..."

Негадир саҳифадаги ушбу жумлаларнинг тагига қалам билан чизилган эди. Муроднинг қалбини нимадир жизиллатиб ўтди. Бу жумлаларнинг тагига бекорга чизилмаган. Ким экан у юлдузини йўқотган шўрлик? Гулсум бўлса-я? У китобни жойига қўйди-да, "Ўтган кунлар"ни олди. Китобнинг орқа муқовасидаги ёзувни ўқий бошлади. "Қани эди Кумушбибидек ўз ёримга севикли бўлсам?". Ҳойнаҳой, бу сўзларни ҳам Гулсум ёзган бўлса керак. Мурод бу китобни ҳам жойига қўйиб жавонни кўздан кечира бошлади. Кутилмаганда китобларнинг орқа томонига ташлаб қўйилган муқоваси безакли дафтарни топиб олди. Ички бир қизиқиш билан қалингина дафтар муқовасини очди: "Гулсумнинг хотира дафтари".

Дафтарда хотинига таниш бўлган йигит-қизларнинг дил сўзлари, тилаклари битилган эди. Бири Гулсумни ҳаддан ортиқ мақтаган, яна бири фақат мақтов билан қаноатланмай ўзига ажратилган вараққа чиройли гул

чизибди. Мурод саҳифалардан биридаги ишқий шеърларга кузи тушиб қолди. Ҳусни хатнинг чиройлилиги эгасининг анчайин саводли эканидан дарак бериб турарди.

" Сизга дунёдаги энг олий туйгуларни тилайман. Мудом муҳаббат ҳамроҳингиз бўлсин! Қани энди, мана шу муҳаббатта мен ҳам ҳаётингиз давомида ҳамроҳлик қилсам. Биласизми...

Фироқни лаҳзага кўнгим келади,
Бедард ёр наҳотки унгим келади.
Ҳазонли боққа кел, сени соғиндим,
Сени кўрмай десам, ўлгим келади.

Азизим, сизга айтажак тилакларим шу жойда поёнига етар экан, сизга айтмоқчи бўлган гапларим яна ўқилмаган китоб янглиғ ўзимда қолаверади. Сизга омонлик тилаб... Даврон".

Муроднинг тиззалари қалтираб кетди. Беихтиёр қўлидаги дафтарни гижимлай бошлади. Демак, ҳаммаси тушунарли. Гулсумнинг уни севмаслиги аниқ. Тугри, бу изҳорларга Гулсумнинг муносабати қандай бўлгани номаълум. Лекин... нега унда бу оташин сўзлар авайлаб-асраб келинди? Агар у йигитнинг гаплари Гулсумга ёқмаганида йиртиб ташлаш ҳам мумкин эди-ку! Эҳ, бу энди қандай савдо бўлди? Севмайдиган аёл билан яшаш мумкинми? Ахир сен уни қучоқлаб ётсангу, сенинг оғушингда у бошқани ўйлаб ётса! Гурурли эркак учун бундан ортиқ жазо борми? Эркакнинг сингани, ўлгани шу эмасми?

Муроднинг қалбини рашк алангаси чулғади. Лекин бу дардни кимга айтади? Хотиним мактабда бир йигитни севган экан, шунинг учун у мени севолмайди дейдими? Йўқ. Мурод бунга ҳеч кимга айтмайди. Ҳатто Гулсумга ҳам. Ахир инсоннинг қалбини сотиб олиб бўлмайди-ку!

Шу пайт хонага Гулсум кириб келди. У Муроднинг қўлидаги "Хотира дафтари"ни кўриб, анграйганича эрига

қаради. Мурод эса дафтарни жавонга қўйди-да, индамай хонадан чиқиб кетди. У шу кетишда тўғри меҳмонларнинг ҳузурига борди ва кетма-кет қадаҳ уриштира бошлади. Янги куёвнинг ғойибдан олган бу журъати эса бошқаларга ҳам қўл келди.

Уша кун у аламидан тўйиб-тўйиб ичди. Бироқ унга бу ичкилик оний кайфият бера олди, холос. У ўзига келганида миясига биринчи урилган фикр: “Гулсум мени севмайди” деган аччиқ иқроп эди. Нима қилиши керак? Тақдирга тан бериб юраверсинми?

Хуллас, бошқалар ҳеч нарсани сезмаган бўлсалар-да, ўша кун уларнинг ҳаётини ўзгартириб юборди. Гулсумни қийнаган нарса Муроднинг сокинлиги эди. Эри уни уриб-сўкканида қайтага бунчалик қийналмасди. Мурод “ичимдагини топ” дейдиган бўлиб қолган эди. У тез-тез ичадиган одат чиқарди. Хотинини ҳеч қаерга жўнатмай қўйди. Гулсум қизлик уйига бормоқчи бўлса, қайнонаси ҳамроҳлигида йўлга тушарди.

Шу тарзда орадан бир ярим йиллик фурсат ўтиб кетди. Гулсумнинг ҳомиладор бўлмаётгани Салтанат холани ташвишга сола бошлади. Улардан бир ой кейин келин туширган Холжон буви бешик тўйга айтиб чиққан кундан бошлаб қайнонасининг “пайтавасига қурт тушиб қолди”. Икки-уч кун ўтгач, нонушта пайтида келинига сўз қотди:

– Қайин опангизнинг зўр бир гениколог таниши бор эмиш. Сизни ўша дўхтирга олиб бориб кўрсатмоқчиман.

Гулсум қайнонаси етовида йўлга тушди. Она-бола олдиндан келишиб қўйган шекилли, қайин опаси уларни бекатда кутиб турган экан. Гулсумни текширган гениколог Салтанат холага:

– Келинингиз соппа-соғ, хола. Албатта фарзандли бўлади, – деди.

Салтанат хола уйга оғзи қулоғида бўлиб қайтди. У

булажак набирасига алла айтишни, бешик тебратиб ўтиришни, дунё ташвишларини унутиб набира эркалатишини хаёлан тасаввур этарди.

Лекин орадан ойлар ўтди ҳамки, Салтанат холанинг орзуси орзулигича қолаверди. Хола бир куни ботиниб-ботинмай Муродга: "Сен ҳам бир дўхтирга куринсанг, болам", деб қолди. Ўғил онасига "ҳа" ёки "йўқ" деб жавоб бермаган бўлса-да, ҳартугул ўша куни касалхонага йўл олди.

Қатор текширувлардан ўтгач, таҳлил натижаларини олиб врач қабулига кирди. Эллик ёшларга бориб қолган дўхтир қоғозларни бирма-бир кўздан кечиргач:

– Фарзанд кўришингизга тўсқинлик қиладиган бирор нуқсонни кўрмадим. Бу томонлама соғломсиз. Ҳеч қандай хавотирга ўрин йўқ, – деди у.

Ўзининг соғломлигини эшитгач, Муроднинг хотинига нисбатан ички адовати ошиб кетди. "Гулсум мени севмагани учун ҳам фарзанд кўрмаяпмиз", деб ўйларди у. "Хотиним ҳалиям ўша Даврондан кўнгил узолгани йўқ".

Ана шундай кунларнинг бирида Гулсумнинг онаси қизидан хабар олгани келиб қолди. Бир-икки соат ўтирган бўлди-ю, кетишга тараддулланди.

– Бугун қишлоқда тўй бор, қудажон, – деди у .

Онасининг дастурхонига ул-бул солаётган Гулсум қизиқсинди:

– Кимнинг тўйи, ойи?

– Нормат полвоннинг Тошкентда ўқиётган ўғли борку. Исми Давронмиди? Ўша бола шаҳардан уйланыпти. Айтганча, Даврон сен билан ўқиган эди шекилли?

Чорпоянинг бир чеккасида эски радиони тузатиш билан овора бўлиб ўтирган Мурод "ялғ" этиб хотинига қаради. Кўзлар тўқнашди. Гулсум беихтиёр нигоҳларини олиб қочди. Шоша-пиша тугунни кўтариб онасини кузатгани дарвоза томон юрди.

Хотини қайтиб ҳовлига кирганида Мурод шубҳали ўйлар гирдобида қолганди: "Уни унутган бўлса, нега уйланаётганини эшитиб каловланиб қолди? Нега ҳалиям менга муносабати ўзгармаган? Гуноҳкор бўлмаса, нима учун кўзларимга тик қаролмайди?!"

Ўша куни Мурод ўртоқлари билан зиёфатга кетди. Кечқурун эса уйга гандираклаб қайтди. Уйга киргач, ўзини ўринга ташлади. Кейин ҳовлида куймаланиб юрган Гулсумни чақирди.

– Бу ёққа кел, сенда гапим бор.

Румолини тузата-тузата уйга кирган Гулсум кўрпачага утириб, эрининг сўз бошлашини кутди. Муродни рафиқасининг итоаткорлиги азобга соларди.

– Менга қара, қачонгача мени қийнаб яшамоқчисан, – деди у хотинига баланд овозда. – Ўртоқларимнинг хотинлари эрларини бошда кўтаришади. Сен бўлсанг менга кўнгилисизсан. Ўртоқларимда икки-учтадан бола бор. Биз бўлсак болага зормиз. Ҳаммасига сен айбдорсан. Сен мени севмайсан, мендан фарзанд кўришни истамайсан.

Гулсум эрининг газабнок юзига ҳайрат билан қаради:

– Нималар деяпсиз?

– Ўзингни қўйдайд ювош, фариштадай пок қилиб кўрсатасан. Аслида эса ҳалиям ўша синфдошингдан кўнгил узмагансан.

– Нималар деяпсиз, Мурод ака? Ўз хотинингизга туҳмат қилишга уялмайсизми?

– Ҳали сенга туҳмат қилаётган эканман-да. Демак, мен кўрган ўша хотира дафтарингдаги сўзлар ҳам ёлгон! Шундайми?

Гулсум индаёлмай қолди. Хотинининг жимиб қолгани маст эрнинг баттар газабини кўзгади. Гулсумнинг юзига қулочкашлаб туширди.

– Менга сендай хотиннинг кераги йўқ. Латта-путталарингни йиғиштиргинда, уйингга йўқол.

Ўглининг уйидаги шовқинни эшитган Салтанат хола югуриб чиққанида келини дарвозадан чиқиб бўлганди. Ёқавайрон, оёқяланг Мурод эса супа устида турарди.

– Ҳаётимни барбод қиляпсан...

Аслида Салтанат хола ўглига насиҳат қилиб, келинини қайтармоқчи эди. Бироқ насиҳати бугун кор қилмаслигини тушуниб турарди. "Бир-икки кун утиб, ўғлимнинг ҳоври босилгач, Гулсумни қайтариб олиб келаман ", деб ўйлади у.

Лекин Салтанат холанинг овора бўлиб боришига ҳожат қолмади. Эрталаб кайфи тарқаб уйғонган Мурод шоша-пиша йўлга тушди:

– Ҳим, эрталабдан қаёққа йўл олдинг?

– Гулсумни олиб келаман.

– Ақлинг жойига тушибди-да...

... Гулсум эрининг эртасигаёқ етиб боришини кутмаган эди. "Эрим кеча маст бўлгани учун урганини билмай қолди", деб ўйлади у.

Шунинг учун куёвига тиш қайраб турган онасини гапиртирмади.

– Эридан калтак еган бир менми, ойи? Кеча куёвингиз мастлигида бир бўлди-да. Уйимга кетақолай.

Хуллас, ўшандан бошлаб Муроднинг калтаклашию Гулсумнинг уйига аразлаб кетиши тез-тез такрорланадиган бўлиб қолди. Мурод хотинини уриб ҳайдар, лекин орадан бир-икки кун ўтгач, уни олиб келиш учун отланарди. Назарида Гулсумни қайтариб келмаса, хотини ўша Даврон билан топишиб оладигандек эди.

Бора-бора Мурод билан Гулсумнинг жанжалидан Салтанат хола ва Қадам бува ҳам безиллаб қолишди. Доимий жанжаллардан кейин Қадам бува:

– Бундан кўра ажрашиб кетганлари яхши эди, – дерди бош чайқаб. – Келин бечора ҳам қийналиб кетди.

Кўп ўтмасдан янги уй қуриб, уларнинг рўзгорини

булак қилишди: ўзлари билан ўзлари бўлишсин.

Ушандан бери икки йилча вақт ўтди. Гулсум билан Муроднинг ҳаётида ҳеч нарса ўзгармади. Ҳамон ораларидаги муносабат совуққина, ўрталаридаги ришталар муваққатгина – эрта-индин узилиб кетадигандай туюлади...

...Гулсум эрининг юзига тикилганча у билан утган умри ҳақида ўйлар экан, бу маҳзун хотиралардан юраги сиқилиб оёғига шиппагини илди-да, ошхонага йўл олди. Ҳар куни шу аҳвол: эрталаб туриб эрга нонушта тайёрлаш, кийинтириш ва кузатиб қўйиш... Сўнгра ҳовлининг у ёқ-бу ёғини шунчаки супириб-сидириш керак. Қайнона-қайнотасининг ҳовлисида юмуш кўп – куни бўйи иш топиларди. Бу ерда мол-ҳол ҳам йўқ. Уйини бир тозалаб чиқса бир ҳафтагача тузгимайди. Гулсумга бу аҳволи шоирнинг машҳур мисрасини эслатади: “Ҳар баҳорда шу бўлар такрор, Ҳар баҳор ҳам шундай ўтади”. Унинг ҳам кунлари ана шу тахлид бир хил: зерикарли, эзгин ва маҳзун кечарди.

Мурод эса ҳалигача фарзанд кўрмаганликларида уни айблайди. Очиқ айтмаса ҳам, юрагида хотинига нисбатан катта адовати бор. Аслида эса Гулсумнинг гуноҳи йўқ. Туғри, у ростдан ҳам бир пайтлар синфдоши Давронга кунгил қўйганди. Бироқ у пайтлар ҳаётида Мурод акаси йўқ эди-ку! Аёл илк муҳаббатини, у билан боғлиқ хотираларни аллақачон унутиб юборган. Бироқ буни эрига юрак ютиб айтолмайди. Туғрироғи, бунга журъати етмайди. Қолаверса, у энди ҳаётини Муродсиз тасаввур қилолмайди – мана шу бироз баджаҳл, уни ҳар ойда бир-икки марта калтаклаб ота уйига ҳайдовчи эркак унинг жисму жонига айланган. Ҳатто онаси ҳам охирги боришида унга ялинди:

– Энди шу эрингни қўяқол, қизим. Ажрашсаларинг икковинг ҳам бахтингни топармидинг?!

Юз-кузи моматалоқ Гулсум бош чайқади:

– Мен эримдан кечолмайман, ойи...

... Бекор ўтиргиси келмаган аёл ҳовли супурмоқчи бўлди. Қўлига челақни олиб ҳовли чеккасидаги ариқдан сув олди ва сув сепишга киришди. Шу пайт ажриқлар орасида ётган пушти ранг бир нарсани кўриб қолди. У онда-сонда қимирлаб қўярди. Гулсум челақни ерга қўйдию, ажриқ орасидаги нарсани қўлига олди. Бу миттигина мусича боласи эди. Ҳали жиш полапон уясида тушиб кетибди. Айвон чеккасидаги уяда яшовчи мусичаларнинг тухум қўйиб бола очганини аёл энди билди. "Мусичайи беозор" деб шуни айтишса керак-да!

Полапоннинг ерга тушганидан очофат чумолилар бир зумда хабар топишган шекилли – митти мусича танасида унлаб чумоли урмалаб юрарди. Аёл пуф-пуфлаб чумолиларни тозалади. Шу пайт полапон митти тумшуқчасини катта очди – овқат сўрай бошлади. Гулсумнинг қўлида полапон эмас, митти чақалоқ тургандек эди. Жувоннинг юраги орзиқиб кетди. "Сени уйингга элтиб қўяман" дедию, дарров нарвон келтириб қушчани уясига қўйди. Ўша куни Гулсум кечгача хурсанд бўлиб юрди. Унинг уйидаги мусича полапон очибди. Бу яхшиликдан нишона...

Шундан бери Гулсум ҳар тонгда айвон чеккасидаги уяга кўз ташлаб қўяди. Ҳозир у қутқарган полапоннинг қанотлари кўриниб қолган.

Полапон воқеасидан бир ой ўтгач, жувон ўзини ғалати ҳис қила бошлади. Сал нарсага боши айланиб кетарди. "Наҳотки?!" Миясига келган фикрдан юраги ёрилаёзди. Наҳотки, у олти йил деганда ҳомиладор бўлган бўлса! Гулсум беихтиёр йиглаб юборди: "Эй Художон, охири нолаларимни эшитибсанда! Сенинг караминг кенг, фазлинг кенг! Сен мана шу муҳташам коинотнинг гултожи қилиб бизни яратдинг! Бутун яралгувчилар ичра

мукаррам қилдинг, муаззам қилдинг. Сўнгра улуг-улуг неъматлар бердинг. Афсуски, биз бу неъматларингга ношукур бўламиз, лек Сен ноумид қилмайсан. Чунки Сен Раҳмонсан-да! Биз мана шу сифатингдан умидвормиз. Озгина ҳаётимизда ана шу умидворлик ҳиссидан Мосуво қилмагин. Художон, менга фарзанд берганинг рост бўлсин! Мен буни бугуноқ Мурод акамга айтаман”.

Гулсумнинг кўзларидан севинч ёшлари қуйиларди. Бироқ... у тагин уйлаб қолди. Балки ундаги ўзгаришларга сабаб бошқадир. Жувон ҳаёлига келган бу фикрдан қўрқиб кетди. У чўк тушиб яна Худога тавалло эта бошлади:”Художоним, Ўзинг рост қилгин!” У Аллоҳга ёлвориб мақсудини тилар экан, тўсатдан ҳаёлига бир фикр келди. Аммаси дўхтир-ку!

Гулсум апил-тапил кийиниб йўлга тушди. Туман марказига ўн беш чақиримча йўл эди. У ҳаллослаб автобус бекатига борар экан, тинимсиз бир гапни такрорларди:”Художоним, Ўзинг рост қилгин!”

Гулсумдан бу янгиликни эшитган амманинг ҳам севинчдан кўзлари ёшланди. Бир зумда ҳаммаси ойдинлашди: у ҳомиладор эди!

Аллоҳим, Ўзингга шукур. Энди ҳаммаси бошқача бўлади. Ҳозир у уйига боради-да, энг чиройли кўйлақларини кияди. Тунов куни Мурод акаси олиб келган атирдан сепиб олади. Бугун овқат-повқат қилиш йўқ. Муродга ош дамлатади. Мурод бугун жон-жон деб ош дамласа керак. Эҳ, бу хушxabарни эри қандай қаршилар экан-а? Ҳа, айтмоқчи, энди у эрига бир шарт қўяди: бугундан бошлаб анови зормандани ичиш йўқ! Ахир уйдаги ҳамма жанжал ана шу савил қолгурдан чиқади. Бугуноқ у эри билан бу масалада келишиб олади.

Гулсум ширин хаёллар билан манзилга келиб қолганини ҳам сезмай қолди. У табассум билан шофёрга

йўл ҳақини узатар экан, пулининг қайтимини ҳам олмасдан шошиб-пишиб автобусдан тушиб кетди. Унинг шу тобда хаёли-ҳуши эрида эди. Ахир у бечора ҳам озмунча қийналдими? Ҳеч эсидан чиқмайди, бир сафар Мурод ширакайф бўлиб ишдан келди-да, ошхонада куймаланаётган Гулсумнинг қўлидан ушлаб дарвозага судради:

– Ҳозироқ онангникига кетасан. Қайтиб бу уйга қадам босмайсан.

– Нега? Сизга нима ёмонлик қилдим ахир!

– Нима ёмонлик қилдинг? Ўзинг билмайсанми? Бугун ҳатто энг яқин дўстим Малик ҳам улфатлар ичида мени ерга урди. “Битта хотинни туғдиролмаган эркак эркакми?”, дея юзимга солди. Мени маломатга қолдирдинг, Гулсум. Бор, кет, Худо хайрингни берсин...

Мурод уни дарвозага томон судраб борар экан, тўсатдан ўзи ҳам йиглаб юборди. Сўнгра... Гулсумни маҳкам қучоқлаб олди.

– Айт, нима қиламиз?!

Худога шукур, энди ҳаммаси ортда қолди. Гулсум ҳомиладор бўлди! Энди уларнинг уйидан ҳам чақалоқ йигиси чиқади! Онаси унинг боласига атаб алақачон бешик олиб қўйган. Эртага онасиникига боради. Бу янгилик ҳаммани қувонтиради.

Гулсум қувонганидан уйига югургилаб борар экан, узоқдан дарвозаси олдида турган тумонат одамни кўриб таққа тухтади. Булар кимлар? Нега уларнинг дарвозаси олдида турибди?

– Опа, қаерда юрибсиз?!

Гулсум “ялт” этиб орқасига қаради. Қаршисида йиғидан кўзлари қизариб кетган укаси Зокир турарди.

– Нима бўлди? – Гулсумнинг овози базўр эшитилди.

– Поччам... ичиб... машина уриб кетибди!

– Нима?! Нима дединг?!

ИККИ ҚИЁФАЛИ ОДАМ

*Ёдингизда тутинг: агар иблис
тепмоқчи бўлса, бу ишни туёғи билан эмас,
инсон оёғи билан адо этади.*

Станислав ЕЖИ ЛЕЦ.

Уни телефоннинг устма-уст жиринглаши трубкани кутаришга мажбур қилди.

– Уртоқ Аҳмедов, эрталаб соат саккизда тезкор йиғилиш ўтказилади. Ҳамма бўлиши шарт!

– Тинчликми?

– Билмадим.

Падарига лаънат. Ҳар сафар шу аҳвол. Кеча бир амаллаб жавоб олувди-я. Ота-онасидан хабар олмаганига икки ой бўлди. Ўтган сафар қишлоққа борганида онасидан эшитган гаплари ҳамон эсида.

– Бизларнинг ҳам беш кунлигимиз тутаб бораётти. Ҳечқурса отанг иккимиз ўлгунимизча хабар олиб тур, кейин ўзинг биласан, – деганди ушанда Нозима ая гина қилиб.

Шаҳарга қайтар экан, Шавкат онасига бундан кейин ҳар ойда келишга ваъда берганди. Қаёқда? Мана орадан икки ой ўтиб бораётти ҳамки, ваъдага вафо қилишга вақт йўқ. Лекин кеча жуда алам қилди. Бормасам бўлмайди, деб туриб олди ва бир амаллаб муддаога эришди ҳам. Лекин... бу йиғилиш балоси қаерда қараб турганди. Демак, бир гап бор. Агар бирор жиддийроқ гап бўлмаганида ярим тунда телефон қилишмасди.

Шавкатнинг уйқуси қочди. Балконга чиқиб сигарет тутатди. Еттинчи қаватдан шаҳарнинг тунги ҳаётини

кузатишнинг ўзига хос завқи бор. Саноқсиз чироқларга бурканган шаҳар тунда алоҳида жозиба касб этади. Шавкатнинг хаёлида бу чироқлар бостириб келган зулматнинг ҳамласини қайтариб турган баҳодир навкарларга ўхшайди. Бу, балки аҳмоқона ўхшатишдир, лекин у ҳар доим ушбу манзарани кўрганида хаёлидан шу гаплар кечади.

Эсида, болалигида ёз оқшомлари лой супада акаси Шухрат билан юлдузларни томоша қилиб ётарди. Баъзида улар самодаги юлдузларни талашिशарди. Айниқса, ҳар кеча такрорланадиган қизиқ бир ўйинлари бўларди. Яъни, онасининг айтишларича, осмондаги етти оғайни юлдузга қараб нафас олмасдан етти марта “етти оғайни юлдузни етти марта санаса савоб бўлармиш” деса, ростдан ҳам савоб бўлар экан. Агар нафас олиб қўйса савоб йўқ. Шавкат бу ўйинда ҳар доим “савоб” сиз қоларди. Алам қилганидан Шухрат билан ёқалашига тушарди. Кейинчалик ака-ука бироз эсини танигач далада, пайкал бошида ётадиган бўлди. Отаси ҳар йили икки-уч гектар ерга тарвуз-қовун экарди. Тарвуз-қовун гулга кириб ҳосил тута бошлагач, кимдир кеча-ю кундуз қоровулик қилмаса бўлмасди. Чунки эндигина пиёладай бўлган тарвузчани кундуз кунлари қарга чўқиб кетиш хавфи бор. Кечаси эса тулки билан шоқолнинг гали келади. Ака-ука қоровулар хавфни бартараф этишнинг зўр усулини уйлаб топганлар. Пайкалнинг беш-олти жойига хода кўмиб, уларни бир-бирларига сим орқали боғлаб қўйишган. Ходаларни туташтириб турадиган симларга эса бўшаган консерва қутилари боғланган. Вақти-вақти билан туташ симларни силкитсангиз бутун бошли пайкал шақур-шуқур шовқин бўлиб кетади. Бироқ ҳар қанча эҳтиёт чораси кўрилмасин барибир тарвуз-қовун пишигида талофат бўларди. Аксига олиб айна пишиқчиликка келганда тунлар жуда қисқа бўлиб

қоларди. Тадбиркор қоровулар ҳам болалигига боришиб ухлаб қолишарди. Эрталаб турарди-ю кўзини ишқалаганча ака-ука пайкалга югурар, тунда узиб ташланган, ёрилган, ейилган тарвузларни бир чеккага йигиб апил-тапил кўмишга тушарди. Чунки ҳадемай отаси келиши аниқ. Агар тунги талофатни кўрса иккаласи ҳам кўрадиганини кўради. Отаси яхши одам-у, аммо бироз қаттиқ қўлроқми ёки меҳрсизроқми, нима бўлганда ҳам болалари ундан жуда қўрқишарди. Албатта, бу қўрқувга асос ҳам бор эди. Бир сафар айтилган ишни бажармагани учун Шухратни ҳўл янтоқ билан савалагани калтак еганнинг ҳам, унга гувоҳ бўлганнинг ҳам бир умр ёдидан чиқмаса керак.

– Отанг йигирма йил колхознинг қўйини боққан. Чўпоннинг дийдаси қотиб кетаркан, – дерди онаси. – Отангнинг айтганини айтгандек қилиб бажаринглар. Бирортангни уриб майиб қилиб қўймасин.

Қаттиққўл ота болаларининг ҳеч бирини уриб майиб қилмади-ю, бироқ ўзидан анча узоқлаштириб қўйди. Уларнинг кўнглига жароҳат етказди. Шунинг учун ҳам бугун Шавкат ҳам, иккала опаси Ойгул билан Гулсанам ҳам отасидан кўра онасини кўпроқ эслайди, кўпроқ соғинади, кўпроқ талпинади. Тўғри, ҳозирда отаси анча кексайиб, босилиб қолган. Аммо кўнгил дегани шундай эканки, унга буйруқ бериб, кўрсатма бериб бўлмас экан.

Майли, нима бўлганда ҳам Шавкатнинг болалиги жуда сермазмун ўтди. Айниқса, у ўқувчилик йилларини кўп қўмсайди. Синфдаги шўхликлар, директор идорасида қизариб туришлар, илк муҳаббат, илк севги мактуби... ҳамма-ҳаммаси ажойиб эди.

Шавкат синфдош қизлардан бирини яхши кўрарди. Иسمи Гавҳар, жисми-да гавҳар сингари жозибали бўлган бу қизга 7-синфда ўқиб юрган пайтларида севги изҳор қилганди. Ўша илк "севги изҳори" саҳнасини эслаганда

Шавкатнинг ҳамон кулгиси келади.

Мактабда учинчи соатдан кейин “катта танаффус” бўларди. Болалар танаффуснинг катталигидан фойдаланиб футбол майдонига, қизлар эса мактабнинг орқа томонидаги чоғроққина боққа шошилишарди. Уша куни Шавкат боши оғриганини баҳона қилиб футболга бормади. Мақсади: кеча тунда ёзилган севги мактубини нима қилиб бўлса ҳам Гавҳарга етказиш эди. Унинг эрталабдан бери қулогига дарс кирмас, чўнтагидаги хат бутун танасини қиздириб бораётгандек бўларди. Ниҳоят, кутилган вазият келганга ўхшади. Қизлар чуғурланганча залга чиқа бошлади. Шавкат шартта ўрнидан турди-да, “Адабиёт” китобини Гавҳарга узатди.

– Менга китоб керакмас, – Гавҳар ҳайрон бўлди.

– Ичида бир нарса бор. Жавобини эртага кутаман!

Тиззаларигача қалтираб кетган Шавкат югурганича ташқарига чиқиб кетди. Унинг қўллари қалтирар, гўёки жиноят иш қилиб қўйгандек атрофга олазarak бўлиб қарарди. У нима деркан? Шавкатнинг хаёли-ҳуши шу саволнинг жавобида эди.

Танаффус тугаб, ҳамма синфхонага қайтди. Шавкат ҳам ийманибгина синфга кириб келаркан, остонадаёқ партасининг устида турган “Адабиёт”га кўзи тушди. У келиб китобни олди-да апил-тапил сумкасига сола бошлади. Назарида Гавҳар унинг хатини қабул қилмаган, хат ҳамон китобнинг орасида турарди. Бироқ у дарс бошлангач, китобни секингина очиб кўраркан, унда жавоб хати турганини кўрди. Гавҳар нима деб жавоб ёзган экан? Наҳотки, ҳаммаси бир соатда ҳал бўлган бўлса? Шавкатнинг ичини ит тирнарди.

Унинг дарс тугагунча сабри чидамади. Бир амаллаб “жавоб”га кўз ташлади. Жавоб хати битта жумладан иборат эди: “Уйланишга ҳали ёшлик қиласан”. Мажнун йигитнинг кайфияти тушиб кетди. Эртасига, индинига

бири-биридан сермазмун "ишқнома"лар битди. Бироқ бу мактублардан ҳеч бир натижа чиқмади. Ростги, Гавҳар уни яхши кўрмасди. Шавкат эса бу аччиқ ҳақиқатни билса-да, тан олгиси келмасди. Ошиқ йигит тан олмаса олмай юраверсин, Гавҳар мактабни тугатган йили қариндошлардан бирининг ўтлига тўй бўлиб кетди.

Бугун ҳаммаси хотирага айланди. Бироқ илк муҳаббат ҳеч қачон хотирага айланмас экан. Шавкат ўша синфдош қиз ҳақида ҳали ҳам кўп эслайди. Эҳтимол, ёши ўттиздан ошиб бораётганига қарамасдан уйланишни бўйнига олмай юргани ҳам шундандир. Нима бўлганда ҳам Шавкат кейин юрагини "жиз" эттирган бирорта қизни учратмади.

Эҳ, ана шундай бегубор дамлар ҳам кўз очиб юмгунча ўтди кетди. Бу дамлардан ширин хотиралар, аччиқ изтироблар қолди, холос.

Шавкат ана шу бегубор болалик йилларини жуда кўп эслайди. Айниқса, акаси Шуҳрат ёдига тушганида кўзларига иссиқ ёш қуйилади. Куз олдига у ўша маъшум кун келаверади. Ўша куни акаси билан бирга бормагани, ҳеч бўлмаганда унга бир оғиз яхши гап айтолмай қолгани учун орадан шунча йиллар ўтиб кетган бўлса ҳам ҳамон ўзини кечиролмайди.

Шавкатга алам қиладиган яна бир нарса бор: у акасининг ўлимидан икки кун бурун галати бир туш кўрди. Тушида бир гала одамларни оғзи-бурнидан кўпик сачратганча бир туя қувлаб келаётган эмиш. Одамларнинг орасида Шуҳрат ҳам бор экан. Бир пайт туя Шуҳратни одамлардан ажратиб олибди-да, битта ўзини қувлашга тушибди. Шавкат акасига ёрдам бериш учун қўлига паншаха олиб югурибди. Бироқ туя Шуҳратни олдига солиб қувлаганча узоқлашиб секин-секин кўринмай кетибди.

Шавкат кўрққанидан сапчиб уйғониб кетди. Хайрият,

туш экан. У қайта жойига чузилар экан, кунгли хижил булди. Чунки у қайсидир бир манбада “тушда кўрилган туя” ажал деб таъбир қилинганини ўқиган эди. Бироқ эртасига, индинига ҳам бу хосиятсиз тушини ҳеч кимга айтмади. Кейинчалик тушини ҳеч кимга айтмаганига қаттиқ пушаймон булди. Эҳтимол, тушини онасига айтганида бирор садақа қилинган булармиди. Аммо энди буларнинг ҳаммаси бир армон, холос. Вақтни орқага суришнинг иложи йўқ. Бандасининг қўлидан ҳеч нарса келмайди.

...Ҳаммаси кутилмаганда содир булди. Ўша фожеали кундан бир кун аввал Шуҳрат мактабдан эртароқ келди.

– Эртага ҳарбий кўриқдан ўтиш учун шаҳарга тушишимиз керак экан, – деди у онасига хурсанд бўлиб.

Нозима ая ҳам ўғлининг гапидан ичида хурсанд бўлиб қўйди. Ахир, ўғли вояга етибди-да! Демак, энди ширин ташвишлар бошланади. Яна икки ойдан кейин Шуҳрат мактабни тамомлайди. Сунгра... ишқилиб олийгоҳга кирсин-да. Отаси-ку Нормат чавандознинг кенжаси билан гаплашиб келди. Тагинам нон-насибаси билади.

Нормат чавандознинг кенжаси шаҳардаги қайсидир обрўли идорада ишлайди. “Ҳозир бироз қийин бўлиб қолди. Аммо ҳали ҳам калитини топса бўлади”, дебди. “Калити” нима экан?”, дейди Нозима ая эрига анқайиб. “Нима буларди иккита ҳўкиз-да”, дейди эри хотинининг гўллигидан жаҳли чиқиб. Мана, шундан бери ҳовлининг бир чеккасида иккита ҳўкизни боқиб ётишибди.

– Кўриқдан ўтиш учун бораётган булсанг яхшилаб чўмилиб ол, – деди Нозима ая Шуҳратнинг буй-бастига тикиларкан.

– Чўмилишга-ку чўмиламан, лекин оёққа нима кийиб бораман?

– Туфлинг-чи?

– Эрталаб айтдим-ку йиртилиб кетди, – деди Шуҳрат

онасига жаҳл билан. – Бир амаллаб кийиб юрибман.

– Шавкатникини кийиб борасан, – деди Нозима ая.

Шу пайт ҳовлида пайдо бўлган Шавкат гап нимадалигини билди-ю, тўнини тескари кийди.

– Керак бўлса туфлисини топиб кийсин, – деди Шавкат онасига қараб. – Утган куни иккита дафттарини қизганди бу қизганчигингиз! Бунинг хотини саккизта қиз тугса керак.

Ака-ука таппа бўғишди. Яхшиям шу пайти ҳовлига отаси кириб келди. Жаҳлдор отани кўрган жўжа хўрозлар бир зумда ўзларига келишди. “Ҳисоб-китоб” кейинга қолди.

Шуҳрат ақлли бола эди. Ҳар сафар укаси билан уришиб қолса, катталарга хос тарзда андак ён берарди. Бу сафар ҳам Шавкатни хафа қилгиси келмади. Эрталаб йиртиқ бўлса ҳам ўзининг туфлисини кийиб шаҳарга жўнади.

Улар етти нафар битирувчи йигитлар эди. Ҳарбий кўрикка “Жисмоний тарбия” фани ўқитувчиси билан бирга боришди. Кўрик тутагач, уйин-кулгу билан тушлик қилдилар. Сўнгра бозорга боришиб, ҳар ким қурбига яраша уйига майда-чуйда олишди. Шуҳрат ҳам отасининг қош-қовоғига қараб олган пулдан йўл харажатига кетадиганини ажратиб қўйди-да, қолганига онасига битта калиш олмоқчи бўлди. У шу ният билан бозорнинг озиқ-овқат расталаридан ўтиб, кийим-кечак сотилаётган қисмига ўтаётганида тўсатдан бақир-чақир бўлиб қолди. Ортига бурилиб қаради-ю, шу томонга югуриб келаётган бир кишига кўзи тушди. Унинг ортидан бир аёл чинқирганча чопиб келаётганди.

– Ушланглар, тилломни олиб қочди!!!

Бирор киши ўгрини ушлай демасди. Шуҳрат беихтиёр югуриб келаётган одамнинг олдига чиқди. Қароқчи Шуҳратни айланиб ўтмоқчи бўлди, бироқ улгурмади.

Шухрат унинг елкасидан тутиб қолганди. Бироқ шу пайт қуёш нурида ялтираб кетган пичоқ Шухратнинг қорнига бориб қадалди. У огриқнинг зўридан қорнини ушлаганча ерга думалаб тушди. Қароқчи эса бозорнинг деворидан ошиб тушиб ташқаридаги издиҳомга ўзини урди. Куз очиб юмгунча содир бўлган бу ҳодисадан томошабинлар ҳам қарахт бўлиб қолишганди. Айти пайтда эса Шухрат қонига беланганича ҳушсиз ётарди.

Шухрат ўша кун ишифохонада жон берди. Умидлар, орзулар шўрлик ота-онанинг доду фарёдига қушилиб қолаверди. Энг ёмони, жиноятчи ҳам топилмади. Шавкатнинг отаси ҳуқуқ-тартибот идораларига жуда кўп марталаб мурожаатлар қилди. Бироқ фойдаси бўлмади. Аёлнинг бўйнидаги тилла тақинчоқни узиб қочган қароқчи шу кетганча бадар кетди.

Шавкат акасининг ўлиmidан кейин қатъий бир қарорга келди: “Энди албатта милиция бўламан!”

...

Шавкат қадрдон хонасига етиб келганда ҳамкасби Нодиржон Узоқов кутиб ўтирарди.

– Салом, капитан! Худога шукур, соғинмайдиган бўлдик, – деди у Шавкатга кўзи тушиши билан. – Ростини айтайми, сенинг кетишингга норози эдим.

– Тинчликми, яна нима бўлди?

– Шаҳардаги “янги бой”лардан бирини ўлдириб кетишибди, – деди Нодир жиддий оҳангда. – Воқеа уч кун бурун содир этилган.

– Тушунмадим, биз нега буни уч кун кейин эшитяпмиз?

– Тафсилоти қизиқ. Қаҳрамонлик кўрсатадиган пайтнинг келганга ўхшайди, – деди Нодир мийигида кулиб, – қолганини Арслоновнинг ўзидан эшитасан. Қани, кетдик.

Шаҳар жиноят қидирув бўлими бошлиги Зокир Арслоновнинг хонасида ун бешга яқин ходим тўпланишди. Улар столнинг устидаги бир даста фотосуратларни синчиклаб кўздан кечирар, бир-бирларига нималарнидир шивирлаб тушунтирар эди. Шу пайт хонага шитоб билан полковник Арслонов кириб келди.

– Гап бундай ўртоқлар, – деди у ходимларга бир-бир кўз югуртириб. – Бундан уч кун бурун Юнусов кўчасидаги 33-уйда қотиллик содир этилган. Жиноятчилар марҳум Қобил Тўраевни мастлигида бўғиб ўлдиришган. Сўнгра марҳумнинг қўлидаги тилла узугини, бўйнидаги тилла занжирини ҳамда сейфдан номаълум миқдордаги пулларини олиб кетишган. Жиноятчилардан ашъвий далил сифатида ҳеч нарса қолмаган. Бироқ ўша куни марҳумнинг меҳмонхонасида қандайдир зиёфат бўлгани аниқланди. Бу фожеадан марҳумнинг яқинлари уч кундан сўнг, яъни ўтган кеча хабар топишган. Ҳозирча бор гап шу. Тафсилот юзасидан кимда қандай савол бор?

Орага жимлик чўқди.

– Агар саволлар бўлмаса, энди ташкилий масалага ўтамиз, – деди Зокир Арслонов гапида давом этиб, – ҳозирча бошлангич айрим чора-тадбирлар кўрилди. Эндиги вазифа зудлик билан тезкор гуруҳ тузилиб, ишга киришиш лозим. Агар қарши бўлмасанглар ушбу гуруҳга майор Темур Соатовни бошлиқ қилиб тайинлаймиз. Маълумот сифатида айтишим керак, мазкур масъулиятли ишни Соатов ўз ташаббуси билан қабул қиляпти. Қани кўрамиз, қандай натижа чиқараркин. Капитан Шавкат Ҳосилов унга ёрдамчи бўлади. Гуруҳнинг қолган таркибини Соатовнинг ўзи тайинлайди.

Шавкатнинг кайфияти тушиб кетди. У майорни

биринчи кўрганидаёқ унчалик хушламаган эди. Баланд буйли, қорачадан келган, бунинг устига муйлов қўйиб олган бу одамнинг ишга келганига бир йилдан ошди ҳамки, ҳамкасблар билан салом-алиқдан нарига ўтмайди. Бунинг устига ҳийлагина кибри ҳаволи. Лекин начора, бошлиқнинг айтгани амри вожиб. Гарчи бу одам ёқмаса ҳам энди ҳар куни камида икки марта “отамлашиш”га тўғри келади.

Тезкор йиғилиш тугаб ҳамма ташқарига чиқа бошлади. Таъби тирриқ бўлган Шавкат қовоқ-тумшуғи уюлиб энди хонасига кирганида телефон жиринглади.

– Ҳосилов, хонага келинг! – Темур Соатовнинг овозида кишининг энсасини қотирадиган жиддийлик бор эди.

Шавкат истамайгина майорнинг қаршисига чўқди.

– Мен билан ишлашга тайёرمىсиз, ўртоқ капитан? – деди Темур Соатов столининг ғаладонини титкиларкан.

– Чамамда сиз билан биринчи марта ҳамкорлик қилишимиз бўлса керак.

– Бунинг аҳамияти йўқ, – деди Шавкат гижиниб. – Муҳими “шеф”нинг ишончини оқлашимизда.

– Майли, ишни нимадан бошлаймиз?

– Мен ҳозир воқеа содир этилган хонадонга бормоқчиман, – деди Шавкат.

– У ёққа сизнинг боришингиз шарт эмас. Воқеа жойини урганиш учун болаларни жўнатдим. Сизга битта иш бор: шаҳар бўйича сўнгги бир йил ичида озодликка чиқарилган маҳбуслар билан шуғулланасиз, – деди Темур Соатов Шавкатга тикилиб. – Агар бирортасида озгина шубҳа уйғонса, бир-икки кунга камерада сақлашингиз ҳам мумкин. Қолганини менга қўйиб бераверинг.

Топшириқ Шавкатга ёқмади. У шундай муҳим бир жараён кетаётган пайтда ҳажикизга ўхшаб хонадан чиқмай ўтирса, шу инсофданми? Қолаверса, унинг

ҳамкасблари ичида яхшигина обрӯси бор. Ахир жиноятчини хонада ўтириб топиб бўлмади-ку! Тўғри, баъзан шундай жиноятлар содир бўладики, унинг ижрочисини кўчама-кўча излаб юришга ҳожат бўлмади. Мана, яқинда кўп қаватли уйлاردан бирининг ёнида турган "Жигули" машинасининг тўртта балонини ечиб кетишибди. Жиноятчини икки кунга қолмай топишди. Чунки ҳамма жойда участка нозирларининг махсус дафтарида беш-олтита исми-шариф албатта дарж этиб қўйилади. Шу атрофдаги майда-чуйда жиноятлар мана шу исми-шариф эгаларига тегишли бўлади. Ҳеч бўлмаганда улардан кимдир шу жиноятдан хабардор чиқади.

Қолаверса, бундай майда "иш"лар билан шуғулланадиган кишиларнинг найранглари ҳам ўзига яраша бўлади-да. Доно халқ тили билан айтганда "эшагига яраша тушови". Бироқ ҳозир изига тушилган жиноят майда-чуйда кишиларнинг иши эмас. Одам ўлдириш, босқинчилик унча-мунча одамнинг қўлидан келмайди.

Шавкат хаёллар қўюнида айланар экан, хона эшиги секингина очилиб котиба қизлардан бири бир қучоқ папка кўтариб кирди.

– "Архив"дан беришди, – деди қиз.

Шавкат индамайгина столнинг устига қўйилган "Дело"ларни варақлашга тушди. "Собиржон Акромов – 1963 йилда тутилган. Икки марта оғир жиноят содир этган. Ҳозирда Қурувчилар кўчаси 148-уйда истиқомат қилади...". "Анвар Аҳмедов – 1956 йилда тутилган. Оғир жиноят содир этиб, 12 йил қамоқ жазосини ўтаб қайтган. Ҳозирда Ҳожиматов кўчасидаги 12-уйда яшайди".

Шавкат эринибгина "Дело"ларни жойига қўйди. Унингча бу уринишлардан бирор натижа чиқариш қийин эди. Лекин гуруҳ бошлигининг топширигини номигагина бўлса ҳам бажариши шарт. Тартиб шундай.

У олдидаги “Дело”ларнинг ичидан энг ашаддий жиноятчи ҳисобланган, муқаддам одам ўлдирганликда айбланиб уч марта судланган Соҳиб Алижонов деган бир кишининг манзилени ёзиб олди. Бугунча шуниси ҳам етарли.

Маҳалла чойхонасида ўтирганлардан бири Соҳиб Алижоновнинг уйини кўрсатиб қўйди. Шавкат ҳаво ранг дарвозанинг қўнғироғига энди қўл узатган эди ҳамки, уйдан азон товуши эшитилиб қолди. “Тушунмадим. Адашиб бошқа жойга келиб қолмадимми?” У бир на. уйланиб турди-да, азон тутагач таваккал қилиб қўнғироқ тугмасини босди. Кўп ўтмай дарвозада ёши эликларни қоралаб қолган, баланд бўйли, оқ-сарикдан келган бир киши пайдо бўлди.

– Соҳиб аканинг уйи шуми, – деди Шавкат қуюқ салом-алиқдан сўнг. – Адашмадимми?

– Адашмадингиз, – деди мезбон табассум билан.

– Соҳиб аканинг ўзи керак эди.

– Қулогим сизда.

– Соҳиб Алижонов сиз бўласизми? – деди Шавкат бироз тараддулланиб. Чунки унинг қаршисида тасавуридаги ашаддий жиноятчи эмас, мўмин-қобил бир банда турарди. – Минг марта узр, мен шаҳар жиноят қидирув бўлимидан капитан Шавкат Ҳосилов бўламан. Сиз билан шунчаки суҳбатлашиш учун бирров кирган эдим.

– Тушунарли, – деди мезбон маъюс тортиб. – Яна бирор жиноят содир бўлдимми? Майли, бу сизларнинг вазифаларингиз. Қани, ичкарига киринг!

Улар бошлашиб меҳмонхонага кирдилар. Уйнинг ўртасида турган хонтахтанинг устида турли китоблар бетартиб сочилиб ётарди. Хонанинг тўридаги жавон ҳам китоблар билан тўлиб-тошган, ёнидаги чоғроққина столда эски компьютер турарди.

– Сизни ўн беш минут куттиришга мажбурман, –

деди мезбон қўллари кўксига қўйиб.

— Бемалол.

Шавкат одоб юзасидан “бемалол” дейишга деди-ю, аслида унчалик бемалол ҳам эмасди. У бу ердан чиқиб ўзбошимчалик бўлса ҳам жиноят содир этилган уйга боришни мўлжаллаб қўйганди. Майли, бироз кутса ҳечқиси йўқ.

У хонтахта устидаги китоблардан бирини олди. “Мажмаъ ул-мақсуд ёки Мухтасар ул-виқоянинг туркий шарҳи”. Китобнинг аввалги саҳифасига “Бу улут ва диққатга сазовор китоб”, деб ёзиб қўйилганди. Шавкатнинг хаёлидан “ўғри қариса сўфи бўлади” деган гаплар кечди. Доно халқ билиб айтарканда-а! Уч марта оғир жиноят содир этган, хусусан, одам ўлдирганликда айбланган одам энди туппа-тузук мулла. Шу пайт хонага Соҳиб ака кириб келди.

— Ана энди, хотиржам гаплашсак бўлади, — деди у кулиб. — Сизни нималар қизиқтираяпти?

— Биринчи навбатда ўзингиз! Сиз ростдан ҳам бизнинг рўйхатларда турадиган Соҳиб Алижономсиз?

— Мен собиқ Алижономман, — деди мезбон Шавкатга еб қўйгудек тикилиб. — Сиз айтаётган Соҳиб Алижоном энди йўқ. У ўлиб бўлди. Мана, мен қолдим.

Шавкат ҳеч нарсага тушунмади.

— Ҳайрон бўлманг, инсон битта терининг ичида то ўлгунича неча марта семириб, неча марта озади. Худди шунингдек, унинг юриш-туриши, феъл-атвори ҳам ўзгариши, янгиланиши мумкин. Рост, қора рўйхатларда номим бор, аммо асл ҳақиқатни Аллоҳ билади.

— Англашимча, мен бутунлай бошқа одамга айланганман демоқчисиз, шундайми?

— Меҳрибон Аллоҳнинг ваъдаси бор: кимки, бир гуноҳни қилди-ю, ортидан тавба қилди. Бас, энди бу одам ўша гуноҳни қилмаган кабидир. Мен қилган

гуноҳларимга тавба қилдим. Яратган Эгам энди йўлдан адаштирмасин.

Соҳиб аканинг кўзларига ёш қалқиб чиқди.

– Ростини айтай, уч марта қамалдим, лекин унинг икки мартасида ноҳақлик бўлди, – деди Соҳиб ака. – Илк марта қамоққа тушганимда университетнинг битирувчи курс талабаси эдим. Андижонлик Камол исмли бир бола билан ижарада турардик. Унинг Тайсон лақабли бир ошнаси бор эди. У онда-сонда бизникига келиб турарди. Тўғрисини айтсам, шу болани унчалик ёқтирмасдим. Ҳатто асл исм-шарифи ким экани билан ҳам қизиққанам йўқ.

Бир куни кечқурун Тайсон келиб қолди. Камол уйига кетган эди. “Юринг, бир отамлашамиз”, деди у остонада ишшайиб. “Имтиҳонга тайёргарлик куришим керак” дедим. Бироқ у хиралик қилиб туриб олди. Истамасамда унга эргашишга мажбур бўлдим. Чунтагимда сариқ чақам ҳам йўқ эди. Икковлон донгдор ресторанлардан бирига бордик. Тайсон официант қизга буюртма берди. Шу пайт қўшни столда ўтирган хонимлардан бири Тайсонга қараб-қараб ёнидаги эркакка нималарнидир пичирлаётганини сезиб қолдим. Кўнглим алланечук бўлиб кетди. Тайсоннинг эса парвойи палак эди. Эркак аста ўрнидан турди-да, ташқарига чиқиб кетди. Унинг ташқарига чиқишидан баттар хавотиришим ортди. Орадан беш дақиқа ўтар-ўтмас улар учта бўлиб қайтдиларда, тўғри бизнинг столга йўналди.

– Бир минутга ташқарига мумкинми? – деди улардан бири Тайсонга тикилиб.

– Тинчликми?!

– Гап бор, – деди хонимнинг эри заҳарханда билан.
– Ташқарига чиқ, кейин биласан.

Биргалашиб ҳолироқ жойга ўтдик. Орқамиздан ҳалиги хоним ҳам етиб келди.

- Шуми? – деди йигитлардан бири хонимга қараб.
- Худди шу, падар лаънат!
- Тушунмадим, – деди Тайсон пинак бузмай.
- Ҳозир ҳаммасини тушунасан.

Қозилик қилаётган йигит ёнидан пичоқ чиқарди-да, Тайсоннинг биқинига тиради.

- Тортиб олган нарсаларингни қайтар!
- Мен кимдан нимани тортиб олибман? – деди Тайсон хотиржам оҳангда.

– Ифлос, ўтган куни “Динамо” магазинининг орқасида қўлимдаги узутимни, бўйнимдаги занжирни, зирагимни қўрқитиб ечиб олган ким? – деди хоним тупукларини сачратиб.

Шу пайт Тайсон пичоқ тираб турган йигитнинг қўлидан шартта ушлади-да, юзига боши билан уриб юборди. Ўзи эса югурганича дарахтзорга кириб кетди. Ортидан югуриб кетган хонимнинг эри билан қози йигитнинг шериги куп ўтмай сўкинганича қайтиб келишди. Соддаликни қаранг, пайтдан фойдаланиб қочиб қолиш ўрнига жойимда тураверибман. Бир пайт уч эркак менга ташланиб қолса бўладими? Менинг ҳам чапанилигим тутиб кетди. Ёшлигимдан курашга тушиб келмаганманми, бирин-кетин елкамдан ошириб ташладим. Бахтсизликни қарангки, қози йигитнинг қўлидаги пичоқ йиқилишида ўзининг қорнига кириб кетибди. Бир зумда ҳаммаёқ тўпалон бўлиб кетди. Бу бир бахтсиз тасодиф эди. Лекин қонун сизнинг кўнглингиз билан ҳисоблашиб ўтирмас экан. Ўртада одам ўлдими, ўлди. Демак, шунга лойиқ жазойингни олишинг керак.

- Тайсон нима бўлди? Ахир айбдор Тайсон экан-ку!
- деди Шавкат.

– Тайсонни тутиб келишди, лекин босқинчилигини бўйнига қўйишолмади.

- Емаган сомсага пул тўлабсиз-да, – деди Шавкат ачиниб. – Иккинчи марта нима гуноҳ қилдингиз?

– Иккинчисини ширакайфликда қилиб қўйдим. Бировнинг пулини тортиб олганман. Ростини, қандай қилиб тортиб олганимни ўзим билмайман.

– Навбатдагиси-чи?

– Учинчиси бироз жиддийроқ, – деди Соҳиб ака чуқур уҳ тортиб. – Учинчисини номус учун қилганман.

– Нима қилдингиз?

– Қонун тили билан айтганда бир кишига оғир тан жароҳати етказганман. Нима учун шундай қилганимни ўша одам билан ўзим биламан, холос.

– Орадан шунча йиллар ўтди. Балки энди сирлиги қолмагандир? – деди Шавкат қизиқиб.

– Буни айтишнинг иложи йўқ. Ҳатто судда ҳам айтмаганман.

– Дарвоқе, Тайсонни кейинчалик кўрдингизми?

– Кўрмадим. Лекин бир-икки суришгирдим. Дарагини ҳеч ким билмади. Камолнинг айтишича, қайсидир бир вилоятда ишлаётган экан. Тагин қаерда денг, милицияда!

– Тайсон ростдан ҳам ўгримиди?

– Бунисини билмадим.

– Ҳа айтмоқчи, сиз шу ҳафтада бирор жойга бормадингизми? – Шавкат тўсатдан савол ташлади.

– Ҳеч қаерга борганим йўқ, – Соҳиб ака меҳмонга ажабланиб қаради.

– Қобил Тўраев деган одамни танирмидингиз?

– Бу исмни биринчи марта эшитиб турибман, – деди Ҳосил ака баттар ҳайрон бўлиб. – У ким? Буни нега мендан сўраяпсиз?

– Юнусов кўчасидаги 33-уйда яшовчи ушбу шахсни ўлдириб кетишган.

Соҳиб ака юзига фотиҳа тортди.

– Гап буёқда денг, – мезбон бир нуқтага тикилганча жимиб қолди. – Ука, бир пайтлар жоҳилликка берилиб нима бўлса бўлгандир. Лекин мен ҳозир бошқа одамга

айланганман. Аллоҳга минг шукур, Ҳзини танитди, Ҳзига дўст бўлганлар сафига қўшди.

Охирги жазодан қутулиб келганимда ёшим ўттиз олтида эди. Ҳали уйланмаган эдим. Яратганининг нусрати билан тез орада оила қурдим, уй солдим. Бугун тўртта фарзандим бор. Турмушимдан нолимайман. Мен бировга озор бериш, ҳаром ейиш, пора олиш нима эканини англаб етдим. Аллоҳ Ҳзи билдирди. Бироқ начора, бўрининг еса ҳам, емаса ҳам оғзи қон экан-да.

– Сиз менинг ташрифимдан хафа бўлманг, – деди Шавкат астойдил. – Ҳзингиз биласиз-ку бизнинг ишимиз шундай. Қолаверса, жиноят оламига шўнғиб кетганларнинг кўпчилиги сизга ўхшаб ҳаётини тўғри изга солиб олишга қурби етмайди. Ана, яқинда берилган амнистия туфайли озодликка чиққан маҳбусларнинг учтаси орадан бир ой ўтмай яна тушиб ўтирибди. Баъзиларга озодликда юргандан кўра ўша ёқ тузук.

Шавкат собиқ жиноятчи билан хайрлашар экан, дилида Соҳиб акага нисбатан алақандай илиқлик уйғонди. Айниқса унинг “Аллоҳ Ҳзини танитди, Ҳзига дўст бўлганлар сафига қўшди” деган гаплари Шавкатга бошқача таъсир қилди. Аллоҳ Ҳзини қандай танитар экан? Шавкатга ҳам танитганми? У ўзи билан ўзи гаплашганча кетиб борарди.

...

Шавкат кўча юзидаги ҳашаматли уйнинг дарвозаси олдида анчагина туриб қолди. Ҳовлидагилар ҳадеганда чиқавермагач, Шавкатнинг ҳафсаласи пир бўлиб энди ортига бурилгани ҳамки, уй томондан кимнингдир оёқ шарпалари эшитилди.

– Ким керак?

– Мен шаҳар жиноят қидирув бўлиmidан капитан Ҳосиловман, илтимос, дарвозани очсангиз.

Ёши ўттизлардан ошган жувон дарвозани очди. У

бошига оллоқ дуррача танғиб олганига қараганда марҳумнинг қизига ухшарди.

– Бутун кун бўйи текширдинглар. Ахир жиноятчини ҳовлидан эмас, ташқаридан қидириш керак, – деди аёл Шавкатга йул бераркан.

– Керак бўлса эртага ҳам текширамыз, – Шавкатнинг жаҳли чиқди. – Сиз кимсиз ўзи?

– Шу уйнинг бекасиман, – деди жувон бурнини жийриб.

– Марҳумнинг хотинимисиз?

– Ҳа.

Шавкат ҳайрон бўлди. Чунки марҳумнинг ёши элликни қоралаб қолган экан. Бу аёл эса...

– Исмингиз?

– Нафиса. Нафиса Алиева. Тавба, бир кунда тўрт марта исминни ёзиб олдиларинг, бошқа ишларинг йўқми?

– Воқеа содир этилган куни қаерда эдингиз?

– Уфф, мана шу саволга эрталабдан бери ун марталар жавоб бердим шекилли, – деди жувон кўзларини чақчайтириб. – Ахир боя ҳам айтдим-ку, уйда йўқ эдим, адамлани кўргани кетгандим.

– Эрингизнинг битта ўзи қолганмиди?

– Бошқа ким билан ҳам қоларди?

– Экспертиза хулосасига кўра, эрингиз ўлдирилган куни уйда қандайдир зиёфат бўлган экан. Бундан хабарингиз йўқми?

– Мен уйдан саҳарлаб чиқиб кетганман, бундан хабарим йўқ, – деди жувон бош иргаб.

– Рухсат этсангиз, ҳовлини кўздан кечириб чиқсам, – деди Шавкат илтимос оҳангида.

– Кечирасиз, мен кетишим керак, – деди Нафиса. – Қолаверса, боя ҳаммаёқни тит-пит қилиб чиқишди. Қотилларни топишолмади. Улар ҳовлидан чиқиб кетишган экан.

Нафисанинг пичингидан Шавкатнинг жаҳли чиқди. Қанчалик сурбетлик. Ахир ким айтади бу аёлнинг эри улган деб. Шунинг учун ҳам айтадилар-да: “Ит вафо, хотин жафо”! Шавкат Нафисанинг эътирозига эътибор бермасдан ҳовлини кўздан кечира бошлади. У ҳовлини қадам бақадам айланиб чиқаркан, ҳеч нарсани назардан қочирмасди. Эринмай ҳожатхонага ҳам кирди. У ахлат челақнинг ёнида гижимланиб ётган қоғозга эътибор қилди. Қоғозни туфлисининг учи билан текисламоқчи бўлди. Қараса, қоғозга сигаретнинг кули ўралган экан. Энгашиб қоғозни қўлига олиб кўрди. Махсус ён дафтларчанинг “24 август” бети йиртиб олинган экан. У қоғозни буклаб чўнтагига солиб қўйди.

Шавкат марҳумнинг уйдан чиқиб кетар экан, бир пайтлар онаси айтиб берган бир ҳикоят ёдига тушиб кетди.

Бир бадавлат киши янги қуриб битказилган шоҳона уйининг деразасидан ташқарига боқиб, фахрланиб ўтирган экан. Шу пайт кўчадан бир жулдур кийимли дарвеш ўтиб қолибди. Дарвеш янги қурилган иморатга ҳайрат билан қараётганини кўрган бой:

– Қалай, боплабманми? – деб сўрабди.

Дарвеш айтибдики:

– Тақсир, бу уйни-ку боплабсиз, лекин охиратдаги уйни қандай кўрдингиз? Ўша уй ҳам бу дунёдагисига ўхшаб бекамикўстми?

Онасининг айтишича, дарвешнинг бу саволи ҳаммага тегишли экан. Шавкат онасининг нима учун бундай деганини бутун англагандек бўлди.

Ахир бу дунёда бирор жойга сафар қилмоқчи бўлсак, албатта обдон ҳозирлик кўрамиз. Сафар асносида керак бўладиган ҳамма анжомларни оламиз. Ҳатто эҳтиёт чорасидан баъзи нарсаларни керагидан ҳам ортиқроқ қилиб гамлаймиз. Манзилга етгач, асқотадиган ашёларни-да унутмаймиз. Шундай экан, нима учун энди охират сафари ҳақида қайгурмаслигимиз керак?

Вақтида оиламизга, болаларимизга меҳр-оқибатдан дарс берсақкина вақти келиб оқибат кўрамиз. Мана, бир бечора шунча ҳашаматли уй қурди, рўзгор қилди. Лекин у шунча ҳашамни кимга ташлаб кетганини билармикан? Агар ростдан ҳам ҳозирги жувон унинг хотини бўлса, эрининг маърақасини ҳам кутиб ўтирмайди. Эрта-индин эр топади.

Шавкат ана шундай хаёллар огушида қадрдон хонасига етиб келганида, қуёш ҳам белгиланган манзилига етиб келганди.

...

Кеч соат саккиздан ўттиз дақиқа ўтганда, тезкор гуруҳнинг ҳисобот йиғилиши бўлди. Дастлаб майор Темур Соатовнинг кўрилган чора-тадбирлар юзасидан ахбороти тингланди. Сўнгра ҳар ким ўзига юклатилган вазифа юзасидан ҳисобот берди. Мажлис якунида маълум бўлдики, кўрилган чора-тадбирлар ҳозирча натижа берганича йўқ.

– Кимда қандай фикр бор? – деди майор энсасини ишқалаб.
– Балки бу иш шунчаки оилавий можародан келиб чиққандир? Чунки марҳумнинг икки жойда оиласи борлиги аниқланди.

– Биринчи хотини билан ажрашган экан, – деди бурчакда ўтирган сержант йигитлардан бири.

– Қачон?

– Икки ой бурун.

– Ўртада фарзанд борми? – майор Соатов гўё калаванинг учини топгандек атрофидагиларга олазарак қаради.

– Икки ўғил, бир қиз – уч нафар фарзанди бор экан.

– Мана шу масалага жиддийроқ қараш керак, – деди Соатов кўзлари ёниб. – Хотиннинг қариндошлари ҳақида маълумот тўпланглар.

– Менимча, гап бошқа ёқдага ўхшайди.

Ҳамманинг нигоҳи капитан Нодиржон Узоқовга қадалди.

– Тушунтириброқ гапиринг-чи?

– Тураев ўлдирилган куни эрталаб ким биландир телефонда узоқ гаплашган.

– Нима ҳақда?

– Улар қандайдир китоб ҳақида гаплашишган, – деди Нодиржон энсаси қотиб.

– Айнан нималар деган суҳбат давомида? – Шавкат луқма ташлади.

– Тураев суҳбатдошидан неча бетлик китоб олиб келдингиз, деб сўраган. У эса ҳозирча тўрт минг бетлик деб жавоб берган.

– Зудлик билан суҳбатдошнинг манзилини аниқлаш керак, – деди Шавкат Нодиржонга. – Бу ерда бир гап борга ўхшайди. Чунки тўрт минг бетлик китоб бўлмайди. Гап пул ҳақида кетяпти. Тўрт минг бет китоб – тўрт минг доллар бўлиши мумкин. Суҳбатдошнинг “ҳозирча” деган гапи ҳам шубҳали, демак, унинг давоми ҳам бўлган. Суҳбатни тўлиқ ёзиб олишнинг иложи йўқми?

– Эртага магнит тасмасига тушириб беришади, – деди Нодиржон.

– Менимча ҳам Ҳосиловнинг шубҳаларида жон бор, – деди ўйланиб ўтирган майор Соатов. – Айнан шу ишда Узоқовга ўзим ёрдам бераман. Суҳбат тахминан соат нечаларда бўлиб ўтган?

Соатов костюмининг чўнтагидан ён дафтарчасини олиб ёзишга тушди. Майор Узоқовнинг айтганларини ён дафтарчасига туширар экан, Шавкат негадир галати бўлиб кетди. Чунки бугун Тураевнинг ҳожатхонасидан топиб олган қоғоз худди майорнинг ён дафтарчасининг саҳифасига ўхшарди. “Балки майор воқеа жойига борганида ҳожатхонага киргандир. Ёки... эҳ, нималар ҳақида ўйлаяпман ўзи? Ахир бунақа ён дафтарча босмахонадан биттагина чиқмагандир”. Шавкатнинг хаёлини сержант Тўйчиевнинг овози бўлиб юборди.

– Тўраевнинг шу пайтгача ҳеч қандай фойдали иш билан шугулланмаганини ҳам назардан қочирмаслик керак, – деди Тўйчиев чийилдоқ овози билан.

Тўйчиевнинг овозини эшитиши билан кўпчиликнинг юзига табассум ёйилди. Қорачадан келган, жиккаккина бу сержант йигитни ҳамма яхши кўради. Чунки Тўйчиевнинг билмаган балоси йўқ. Қанақа мавзуда гап бошласангиз, Тўйчиев давом эттириб кетаверади. Шунинг учун ҳам уни йигитлар ҳазиллашиб “гений” дейишади. Бунинг устига унинг озгина масхарабозлиги ҳам бор. Гапга ўқиган. Агар бир “очишиб” кетса, унчамунча давракашларни чангида қолдиради.

– “Гений” шубҳаларини асослаб берсин? – деди йигитлардан бири кулиб.

– Ҳазилни кўчада қиласиз, ўртоқ Ганиев! – деди майор Соатов луқма ташлаган йигитга тикилиб. – Тўйчиевнинг мулоҳазалари ўринли. Ростдан ҳам марҳум Тўраев шу пайтгача бирор фойдали иш билан шугулланмаган.

– Лекин энг зўр уйни шу қурган! – Тўйчиев гапни илиб кетди.

Ниҳоят, эртанги чора-тадбирлар белгилаб олиниб, ҳамма ўрnidан турди. Шавкат Соатовнинг хонасидан чиқаркан столда турган ён дафтарчага беихтиёр бир қараб қўйди.

– Ҳа, намунча машқингиз паст, ўртоқ капитан? Тўраевнинг беваларига қайгураяпсизми? Нодиржоннинг ҳазили гарчи Шавкатга ёқмаган бўлса ҳам зўрма-зўраки кулиб қўйди.

– “Разливной” иданми, бутилкалисиданми?

– Бугун ҳеч қайсисидан ичмайман, – деди Шавкат.

– Менинг ҳисобимдан...

– Ростини айтсам кайфиятим йўқ. Неғалигини ўзим ҳам билмайман, – деди Шавкат дўстига. – Тинчгина уйимга бориб дам олмоқчиман.

Шавкат уйига етиб келганида вақт алламаҳал бўлиб

қолганди. У диванга ҳоргин чўзиларкан, ўзини жуда ҳам ёлғиз ва нотавон сезди. Шу ҳам яшашми? Эрталаб кетасан, кечқурун итдек чарчаб келасан, ухлайсан... эрталаб яна ўша "улан қўшиқ". Бир хил, бир хил... Шуми, яшашнинг маъниси? Уёқда кекса ота-она икки ойдан бери дийдорига муштоқ.

У ўрнидан туриб утирди. Буруқситиб сигарет тутатди. Бўлди. Шу машмашали ишни бирёқлик қилсин, ҳаммаси ҳақида уйлаб кўради. Энг аввало, уйланиш масаласига рози бўлади. Инсонга ёлғизлик ярашмас экан. Ишдан чарчаб келганингда табассум билан кутиб оладиган хотининг, қий-чув қилишиб йўлингга чиққан болаларинг бўлса... эҳтимол, яшашнинг мазмуни шудир.

Шавкат уйланиш ҳақида уйлар экан, беихтиёр Нафисани эслади. Эри ўлганига икки кунгина бўлибди-ю, гўеки ҳеч нарса бўлмагандек юришини қаранг. Қаердадир бир ҳикматли гапни ўқиган эди. Йигитга тўртта нарса муҳим экан: яхшиликни зикр қилгувчи тил, бориға шуқур қилгувчи қалб, сабр ва солиҳа хотин. Демак, йигитнинг бахти мукамал бўлиши учун энг асосий шартлардан бири – солиҳа хотин экан.

– Хотин киши уйнинг остонаси бўлади, – дейди онаси ҳар сафар.

Ҳақ гап. Лекин Нафисага ўхшаган "остона" бўлса-чи? Бундан Ўзи асрасин!

Гап уйланиш масаласига бориб тақалар экан, онаси бир ҳикоятни эринмай такрорлайди. Шавкат гарчи бу ҳикояни онасидан кўп эшитган бўлса-да, кўнгли учун яна бир марта эштади.

Эмишки, Иброҳим алайҳиссалом бир куни ўғли Исмоил алайҳиссаломникига келибди. Бахтга қарши ўша куни Исмоил овга кетган экан. Уйда ўтирган хотини эрининг йўқлигини айтибди-да, қарсиллатиб дарвозани бекитиб олибди. Бу муомаладан дили оғриган қайнота:

«Исмоил келганида айтиб қўй, уйининг остонаси яхши эмас экан, уни алмаштирсин» дебди. Иброҳим алайҳиссаломнинг нима демоқчи эканига ақли етмаган келин эри келгач, воқеани унга етказибди. Шунда Исмоил алайҳиссалом отаси нима демоқчи эканини фаҳмлаб, бу хотиннинг жавобини бериб юборибди.

Орадан бир қанча вақт утиб, Иброҳим алайҳиссалом Исмоил алайҳиссаломни яна излаб келибди. Бу сафар унга пешвоз чиққан келин кўп иззат-икромлар кўрсатибди. Қайнота қайтар маҳалда айтибдики: «Исмоил келганида айт, уйининг остонаси яхши экан, энди алмаштирмасин».

Исмоил алайҳиссалом уйига қайтганида отасининг бу галги гапларини эшитиб жуда хурсанд бўлиб, аёлига нисбатан кўнглида бошқача муҳаббат пайдо бўлибди.

Ривоятлар ҳақиқатнинг синиқларидир. Демак, ҳар қандай ривоят ҳам бекорга пайдо бўлмайди. Унда бир ҳикмат бўладики, фақат уни англаш учун комил идрокка зарурат бор.

Шавкатнинг боши оғриб кетди. Ортиқ ўйламасликка қарор қилиб, бошини ёстиқ билан бостириб олди. У шу алфозда қанча ётиб, қачон ухлаб қолганини билмади. Кюзини очганида эса алақачон тонг отган эди.

...

Орадан икки кун ўтди. Тушликка яқин хонага Нодиржон ҳовлиқиб кириб келди. Унинг чеҳрасидаги саросималик қандайдир жиддий гап борлигини айтиб турарди.

– Калаванинг учини топгандекмиз, – деди у. – Қўлларини бир-бирига ишқалаб.

– Яъни...

– Тўраев ўлдирилган кунни эрталаб телефонда гаплашган кишини қўлга олдик. Қўлга олганда ҳам жиноят устида, қора дори билан ушладик.

– Ким экан у, бирор жойда ишлармикан?

– Камол Абдуллаев, асли андижонлик. Бозорда савдо билан шугулланар экан.

– Камол? Исми Камол эканми?

Шавкатта бу исм жуда танишдек туюлди. Уйлаб-уйлаб утган кунги Соҳиб аканинг гаплари ёдига тушди. Наҳотки, бу ўша Соҳиб аканинг курсдоши Камол бўлса?

– Гаплашсам бўладими? – деди Шавкат.

– Болалар "машгулот" утказишаётган эди. Бориб кўрчи?

Панжарали хонада юз-кўзлари қизариб кетган, кўйлаги тердан жикқа ҳул бир киши ўтирарди. Шавкат темир эшикнинг тирқишидан уни обдон кузатгач, қоровул йигитга ишора қилди. Эшик шарақлаб очиларкан, у сакраб ўрнидан турди.

– Ассалому алайкум, Камол ака, – деди Шавкат эски қадрдонлардек кулиб. – Танимадингиз-а?

– Танимадим.

Унинг овозида, қизариб кетган қисик кўзларида қандайдир умидсизлик бор эди. У Шавкатга ўзининг танимаганини айтар экан, гап оҳангида менга барибир деяётгандек бўларди.

– Мен Соҳиб аканинг жияниман, – деди Шавкат мугомбирлик қилиб.

– Қанақа Соҳиб?

– Курсдошингиз, ижарадош дўстингиз. Энди эсингизга тушдими?

– Билмадим. Менинг бунақа дўстим йўқ.

– Унда узр ака, боя олиб келишаётганда кўзимга иссиқ кўринганингиз учун бирров кирган эдим, – деди Шавкат. Сунгра ортига бурилиб хонадан чиқа бошлади.

– Бир дақиқага...

– Хуш, нима гап?

– Ростдан ҳам Соҳибнинг жиянимисиз? Нега кўзингизга дабдурустан иссиқ кўриниб қолдим?

– Тоғам билан бирга тушган суратингизни кўрганман,
– деди Шавкат ёлгондан.

Камол бироз уйланиб қолди. Сунгра Шавкатга тикилганча гап бошлади.

– Менга энди ҳеч ким ёрдам беролмайди. Итдан тарқаганлар мени сотишди. Лекин сен ростдан ҳам Соҳибнинг жияни бўлсанг, сенинг битта ёрдаминг керак,
– деди у сўзларини дона-дона қилиб.

– Қанақа ёрдам?

– Қийнашмасин!

– Тўғриси айтсам, бу менинг ишим эмас. Лекин эшитишимча, сизни фақат гиёҳвандликда эмас, қандайдир қотилликда ҳам гумон қилишган?

– Қанақа қотиллик?!

Камол ўрnidан туриб кетди. Унинг юзи бир зумда докадек оқариб кетганди.

– Қобил Тўраев деган одамни танирмидингиз?

– Танитайман.

– Камол ака, ўзингизни қийнашнинг нима кераги бор? – Шавкат унга сурилиброқ утирди. – Уша куни эрталаб Тўраев билан телефонда гаплашганларингиз алақачон ёзиб олинган. Рад этиб бўлмас бошқа далиллар ҳам бор. Сизга бир дуст сифатида маслаҳатим шуки, ҳаммасини очиқ-ошкора тан олиб, ўзингизга енгил бўладиган йўлни танланг!

Камол уйланиб қолди. Унинг сукунати мағлубиятидан дарак эди. Шавкат эса вақтни бой бермай навбатдаги усулга ўтди.

– Сиз ҳозир қайсарлик қилиб фақат ўзингизга жабр қиласиз. Шерикларингиз эса вақтни ганимат билишиб жуфтакни ростлаб қолишади. Уларнинг ҳеч бири эртага сизга раҳмат айтмайди. Ёки бир кунгина келиб сизнинг ўрнингизга ўтириб кетмайди. Ҳаммага ўзининг жони ширин.

– Менга майор Соатов керак? – деди Камол ўрнидан туриб.

– Соатовни қаердан танийсиз? – ажабланди Шавкат.

– Тайсонни тоғанг ҳам жуда яхши танийди.

Шавкат қаршисидаги жиноятчига узоқ тикилиб қолди. У бошидан совуқ сув қуйиб юборилган одамдек энтикиб нафас оларди. Наҳотки, бўлиши мумкин эмас? Беихтиёр Шавкатнинг ёдига Тўраевнинг ҳожатхонасидан топиб олган ён дафтарчанинг йиртиб олинган саҳифаси тушди. У шошиб ўрнидан турди-да, хайр-маъзурни ҳам насия қилиб хонадан чиқди.

– Ўртоқ подполковник, шахсан ўзингизга айтадиган гапим бор, – деди Шавкат қабулхонадан эндигина чиқиб кетаётган жиноят қидирув бўлими бошлиғи Зокир Арслоновга. – Икки дақиқа вақтингизни оламан, холос. Бу жуда муҳим.

– Шахсий масала юзасидан ишдан кейин гаплашамиз, – деди Арслонов. Сўнгра ёрдамчисига қайрилиб нимадир демоқчи бўлди. Бироқ у гапиришга улгурмади.

– Илтимос, бу шахсий масала эмас, айнан ишга тааллуқли, – деди Шавкат овозини пича баландлатиб.

– Нима гап?

– Хонангизда гаплашсак майлими?

Шавкат Арслоновнинг хонасига кирар экан, чўнтагидаги гижимланган қоғозни столнинг устига қўйди.

– Бу нима? – деди подполковник ҳайрон бўлиб.

– Мана шу қоғозни марҳум Тўраевнинг ҳожатхонасидан олган эдим. Бу қоғоз ён дафтарчадан йиртиб олинган. Икки кун бурун худди шундай ён дафтарчани майор Соатовнинг қўлида кўрдим. Қизиғи шундаки, бугун қўлга олинган жиноятчи Камол Абдуллаев ҳам Соатовни яхши таниркан. Унинг айтишича...

– Менга қара, Ҳосилов, гапларингни уйлаб гапираяпсанми? – Арслонов узун столни айланиб ўтиб жойига ўтирди. – Сен майор Соатовдан шубҳаланапсанми?

– Худди шу майор Соатовингиз бир пайтлар Тайсон лақабли босқинчи бўлган.

– Сен бола жуда катта кетдинг, – деди Арслонов ёнидан сигарет олиб. – Сен қанақа даъво билан чиқаётганингни билаяпсанми? Агар шу гапларингни ўзи эшитса, қандай қилиб яна бир жойда ишлайсанлар? Унинг босқинчи бўлганига қандай асосинг бор?

– Гувоҳ камерада ўтирибди, – деди Шавкат ишонч билан. – Агар бу гувоҳ камлик қилса яна топиб беришим мумкин.

– Ҳосилов, бу жуда ёмон гап... лекин... эҳтиёткорлик билан иш юритишга тўғри келади, – Арслонов Шавкатга тикилиб қаради. – Агар Камол Абдуллаев ҳам уни таниса...

Шавкат собиқ жиноятчи Соҳиб Алижоновдан эшитган гапларини ҳам бирма-бир айтиб берди. Шундан кейингина Зокир Арслоновнинг кўнглида ҳам андак шубҳа пайдо бўлди. Шу пайт секин эшик очилиб Тўйчиевнинг боши кўринди.

– Кечирасизлар, кеча кечқурун майор Соатов уйга бормабдилар. Эрталабдан бери ишда ҳам йўқ. Шунга хавотирланиб...

Арслонов сакраб жойидан турди. Бир зумда ҳамма ёқ остин-устун бўлиб кетди. Аммо майор Темур Соатовдан дарак йўқ эди. Ўша куни майор Соатовни қидирув ишлари ярим кечагача давом этди. Ниҳоят, маълум бўлдики, у кеча тунги рейсда Жанубий Кореяга учиб кетган экан.

– Менга жиноятчи Камол Абдуллаевни олиб келинглар, – деди Арслонов асабийлашиб.

Қўллари кишанланган Абдуллаев Арслоновнинг ҳузурига келтирилди.

– Ҳамтовогинг чет элга қочиб кетибди. Энди ҳаммаси учун ўзинг жавоб беришингга тўғри келади, – деди Арслонов.

– Ким қочиб кетибди?

– Майор Темур Соатов жуфтакни ростлаб қолибди, – деди бир чеккада турган Шавкат. – Боя сизга нима дедим. Ҳаммага ўзининг жони ширин. Сиз билан нима иши бор.

– Мараз! – деди Камол тишларини гичирлатиб.

– Қачондан бери ҳамкорлик қиласанлар? У ҳақда нималар биласан?

– Уни узоқ йиллардан бери биламан, – деди у деразага тикилиб. – Унинг лақаби Тайсон эди. У университетда сиртдан ўқиш баробарида куча-кўйда, бозорларда "тирикчилик" қиларди. Ўқишни тугатган йили шаҳардаги марказий бозорда бир болани пичоқлаб ўлдириб қўйгач, икки-уч йил Россияга йўқолиб кетди.

Шавкатнинг вужудига титроқ кирди.

– Бу ўша! – Шавкатнинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди.

– Зокир ака, ўша ўлдирилган бола менинг акам бўлган.

– Ҳаммасини аниқлаймиз, озгина сабр қилгин, – Арслонов яна жиноятчига бурилди. – Давом эт, кейин нима бўлди?

– Тайсон Россиядан анча-мунча "тажриба" орттириб, энг асосийси, фойдали бир "лойиҳа" билан келди. Шунга яраша унинг қўлида пули ҳам бор эди. У милицияга ишга кирди. Бу албатта ўзимизнинг муҳофазамиз учун эди, – деди Камол Абдуллаев тап тортмай.

– У қанақа "лойиҳа" эди?

– Биз уёқдаги баъзи тўдаларга қора дори етказиб беришимиз керак эди.

– Қобил Тўраев ким эди?

– Асосий дилер Қобил эди. Мижозларни у топарди.

– Уни нега ўлдирдинглар? – Арслонов унга еб қўйгудай тикилди.

– Бу Тайсоннинг иши. Қобил гирром ўйин қилган.

Шавкат ортиқ чидай олмади. Шитоб билан хонадан чиқиб кетди. Унинг мушт бўлиб тугилган қўллари тинимсиз титрарди. Бир йил давомида акасининг қотили билан ёнма-ён ишлабди-я! Нега уни қўлдан чиқариб юборди? Нега унинг ён дафтарчасини кўрган заҳоти шубҳаланмади? Шавкат нуқул ўзини-ўзи койирди.

...

Дунёнинг ҳақиқати шу: қандай келган бўлсанг, шундай кетасан. Ҳали ҳеч кимни оту туяси ёки қимматбаҳо машинаси билан бирга кўмгани йўқ. Дунё халқини пойига тиз чўктирган жаҳонгирлар ҳам алаоқибат эга бўлгани икки қадамгина қаро ердан бошқа нарса эмас. Бироқ инсон бу ҳақиқатни англамикан? Англайди. Аммо ҳар доимгидек кеч, жуда кеч англайди. Гишт қолипдан кўчгач, “ўйин”лар тутаган бир пайтда англайди. Унгача дунёнинг ортидан тили осилиб югургани-югурган.

Дунё машҳурларидан бири Габриэль Гарсиа Маркеснинг “Ёлғизликнинг юз йили” деб номланган асарини билсангиз керак. Ана шу дурдона асарнинг моҳиятида бир фалсафа бор. Яъни, ёзувчи айтади: “Дунёда ҳамма нарса доира бўйлаб ҳаракат қилади”. Агар диққат қилсангиз, одамият тақдири ҳам ёзувчи айтганидек доира бўйлаб ҳаракатланадигандек. Бунга оталар ва болаларнинг қисмати айнан мисол бўла олади. Бугун ота бўлишни орзу қилаётган кишининг истаги, эртага ўглига кўчади. Индин эса... доира бўйлаб ҳаракатланаётган инсон орзусининг поёни йўқ.

Автобус деразасидан олис-олисларга тикилиб кетаётган Шавкат дунёнинг ана шу ўйинлари ҳақида хаёл суриб борарди. Эсида, бир сафар адабиёт ўқитувчиси дарсда қизиқ бир ҳикоят айтиб берганди. Ушанда бу ҳикоятнинг моҳиятини яхши англамаган экан.

Мана, сўнги бир ҳафтадирки, ўша ҳикоятни бот-бот эсга оладиган бўлди.

...Эмишки, бир куни улут Соҳиб икки хизматчисини чақириб, уларнинг ҳар бирига 24 тадан олтин берибди. Сўнгра айтибдики: "Сизлар энди узоқ бир йўлга чиқасизлар. Бошқа бир юртда деҳқончилик қиладиган еримга бориб, у ерда то Мен чақиргунимча меҳнат қиласизлар. Сизлар Мен берган мана бу 24 та олтинни йўл пулингизга ва деҳқончиликдаги эҳтиёжларингизга сарфлайсиз".

Икки хизматкор йўлга тушишибди. Иккаласи ҳам хурсанд! Улардан бири қўлидаги олтинни кўриб бошлари айланиб кетибди. Иккинчиси эса қўлидаги олтинларнинг Бировники эканини ўйлаб, уларни авайлаб сарф этишга қасд қилибди. Ана шу алфозда хизматкорлар йўл юрар экан, уларнинг биринчиси ярим йўлга етмай олтинларининг 23 тасини қиморга ютқазиб қўйибди. Шўрлик хизматкорнинг биттагина олтини қолибди.

Дўсти унинг аҳволини кўриб, ачинганидан шундай насиҳат этибди:

— Дўстим, қара, ҳозир мен ҳеч қийналмай самолётга чипта сотиб оламану Соҳиб айтган далага бораман. Сенчи? Сен нафсингни хурсанд қиламан деб олтинларингни бой бердинг. Майли, ҳали ҳам кеч эмас. Сен энди қўлингда қолган битта олтинга самолёт чиптасини сотиб ол. Акс ҳолда, бутунлай зарар кўрасан. Соҳибимиз буюрган вазифани ўз вақтида бажармаганинг ва ишончини 23 та олтинга қўшиб ютқазиб қўйганинг учун сени жазолайди. Агар сен қилган хатойингни Ҳожамизга билдирсанг, кечирим сўрасанг, у сени албатта кечиради. Қани, кел, қўлингда қолган олтинга қайтиб кетадиган чиптангни ол, қутуласан. Акс ҳолда, ҳалок бўласан!

Бу ибратли ҳикоя шу ерга келганда битади. Ўшанда Шавкат ўқитувчисига савол берди:

— Домла, олтинларини ютқазиб қўйган хизматкор дўстининг гапига кириб чипта олганми- олмаганми?

Раҳматли Эргашев домла ҳам бало эди. Шавкатнинг саволига боплаб жавоб берганди.

— Билмадим, лекин умид қиламанки, у одам дўстининг гапига киргандир. Чунки бу хизматкорларнинг Соҳиби фазли ва карами кенг Аллоҳ эди.

— Аллоҳ уларга 24 та олтин бергандими?

— Уларга берилган 24 та олтин — 24 соатимиздир. Бу ҳикоя бизга шу нарсани англатадики, инсон ганимат умрини беҳуда сарфламаслиги лозим. Умрнинг, вақтнинг қадрига етган киши энг бахтли “йўловчи”дир.

Шавкат ғамгин эди. Чунки унинг яраси тирналди. У акаси Шухратнинг қотилини топди. Ун беш йил деганда қотилни топди. Интерполь қидирув хизмати саъй-ҳаракатлари билан ушлаб келинган Темур Соатовни Шавкат аэропортдаёқ сўроққа тута бошлади.

— Бундан ун беш йил бурун бозорда бир болани ўлдиргансан, эсингдами? — деди Шавкат унинг ёқасидан гиппа бўғиб. — Ўша бола менинг акам эди! Менинг жигарим эди! Эшитяпсанми?

— ...

— Қасос учун сени энди мен ўлдираман? Нега жим турибсан?

— Ўлдириш қўлингдан келадими? — деди у кишининг гашини келтирадиган даражада хотиржамлик билан. — Қирқ йилдан ошди, кимдир мени ўлдиришини кутаман. Бахтсизликни қарангки, ҳеч ким мени ўлдирмайди.

— Ёмонга ўлим йўқ! Сен ҳам яхши бўлганигда эди, ўзингга ўхшаган бирорта мараз аллақачон ўлдириб юборган бўларди.

— Йўқ, мен мараз эмас эдим. Мени ҳаётнинг ўзи мараз қилди.

Бир пайт у деворга пешонасини тираб йиғлай

бошлади. Унинг йигидан елкалари силкиниб-силкиниб кетарди. Шавкат ҳам, унинг атрофида турган бошқалар ҳам, Тайсоннинг йиглаётганини кўриб жимиб қолишди.

— Мени ҳаётнинг ўзи мараз қилди, — Тайсон сўзларини яна такрорлади.

— Ҳаётга тухмат қилма, сенда унинг қасди йўқ. Нима қилган бўлсанг, нафсинг учун қилгансан, — деди боядан бери чеккароқда кузатиб турган Зокир Арслонов. — Сен қўйнинг терисини ёпиниб юрган бўри экансан! Бахтга қарши биз буни вақтида билмадик.

— Майли, лекин сизларнинг бирортангиз менинг бир кунимни яшаб кўрганларингизда эди, айти пайтдаги нафратларингиздан уялардингиз.

— Нима учун?

— Сизлар етимлик нима эканини билмайсизлар. Сизлар ҳеч қачон “бир мартагина отамнинг тиззасига чиқиб эркалансам экан”, деган ушалмас орзу билан яшаб кўрмагансизлар. Бу истак нима эканини тасаввур ҳам қилолмайсизлар. Мен орзу қилиб ўғри бўлмадим. Айнан орзуларимга эришиш учун ўғри бўлдим. Уқийман, одам бўламан деб ўғри бўлиб кетдим. Ота-онамнинг кимлигини, қаердалигини билмай, болалар уйида улгайдим.

Тайсон Шавкатга қаради. Унинг кўзларидаги самимият рост гапираётганини айтиб турарди. Бу ҳолат унча-мунча кўнгли бўш одамни рўмолча олишга мажбур қилса-да, бироқ бунақа жиноятчиларни кўравериб кўзи пишиб кетган йигитлар қилт этмасди.

— Эҳтимол ростдан ҳам бозорда ўлган ўша бола сенинг акангдир, аммо мен буни атайин қилмаганман. Бу — қўрқув ва тасодифнинг иши эди. Ишонмасликка ҳақнинг бор, лекин ўша воқеадан кейин бир ой ухлай олмаганман. Кечалари йиглаб чиқардим. Чунки мен ҳеч қачон одам ўлдираман деб ўйламаганман. Аммо бахтга қарши шундай бўлиб қолди.

Мен ортиқ бу ерларда қололмаслигимни билдим. Шундан кейин Россияга бош олиб кетдим. Бегона юрда менга кимнинг ҳам кўзи учиб турганди. Мен яна ўғирлик қилишга мажбур бўлдим ва бу йўлда суяги қотган “мужик”ларнинг қўлига тушиб қолдим.

— Ёлгон гапираяпсан, — деди Арслонов Тайсонга яқинлашиб. — Сенинг ичингда иблис яшаяпти. Узингни олижаноб қилиб кўрсатма. Қобил Тўраевни нега ўлдирдинг?

— Бу буюртма эди, — деди Тайсон. — Агар уни ўлдирмаганимда ўзим ўлишим керак эди. Шунинг учун улар менинг қўлимдан ушлаб туриб уни ўлдиртирди.

— «Улар»нинг ким?

Ўша куни Тайсон бутун кирдикорларини тўкиб солди. Айни жиноятга шерик бўлган олти нафар жиноятчи унинг кўрсатмаси билан қўлга олинди. Махсус жойларда сақланаётган етти килограммга яқин гиёҳвандлик моддалари қўлга киритилиб, жинорий тўда устидан тергов жараёнлари бошлаб юборилди. Энг асосийси, шу пайтгача жумбоқлигича қолиб келаётган яна иккита жиноят сирлари очилди. Бу жиноятлар Темур Соатовнинг «жонбоз»лиги туфайли атайин очилмай келаётган экан. Уларнинг бирида шахсан ўзи иштирок этгани ҳам аниқланди.

Тўғри, бу ютуқдан кўпчилик деярли қувона олмади. Чунки Темур Соатовни бир йил аввал ишга қабул қилган полковник Зокир Арслонов лавозимидан бўшатилади. Бу эса жамоа учун катта йўқотиш эди.

Шавкат узоқдан қадрдон қирлари кўрина бошлагач, автобусдан тушишга ҳозирлик кўра бошлади. Бу таниш манзаралар унинг хаёлидан нохуш ўйларни сидириб ташлаган эди.

ҚИСМАТ ЧИҒИРИҒИ

*Улик-тирик ишни тузаттувчисен,
Тарқоқ коинотни кузаттувчисен.
Ёмон бўлсам ҳамки, Сенинг бандангман,
Мен нима ҳам қилай? Яраттувчи — Сен.*

Умар ХАЙЁМ

Бир замонлар Олақуйлиқ қишлоғига Самарқанди азимдан бир эшон келди. Эшоннинг ташрифи бежизга эмас, қишлоқда унинг муридлари кўп эди. Муридлар Эшон бобонинг кўнглини овладилар. Меҳмондорчиликнинг кети узилмади. Бироқ тиниб-тинчимас қишлоқ одамлари бу билан таскин топмадилар чсғи, қишлоқнинг энг сулув қизи бўлган Саодатни эшонга олиб бериш тараддудига тушиб қолишди. Боиси, Саодат болалигидаёқ Қамбариддин эшонга назр қилинган эди. Қаранг-ки, бу воқеа кўпчиликнинг, ҳатто эшоннинг ҳам хотирасидан кўтарилган экан. Начора? Қариликда. Аммо содиқ муридлардан бири бу тарихий воқеани ёдидан чиқармаган экан. Хуллас, муридлардан бир гуруҳи Саодатнинг онаси – Майрам қушночнинг олдига боришди.

Ҳамқишлоқларининг ташрифи қушночни доводиратиб қўйди. Аёл яккаю ёлғиз фарзандини, ун саккизга тўлган гўзал Саодатни ёши етмишга яқинлашиб қолган чолга беришни истамасди албатта. Лекин ким ҳам эшон бобонинг иродасига қарши чиқа оларди. Ахир ҳамма унинг норозилигига дучор бўлишдан қўрқади-ку! Бир муддатлик мунозарадан кейин Майрам қушноч тақдирга тан берди. Ҳамқишлоқлари тўй кунини белгилаб бўлгач

чиқиб кетишди. “Ҳаммаси эгамнинг иродаси, ўзича сўзланди қушноч. Аёл бошим билан менинг қўлимдан нима ҳам келарди? Бунинг устига бошида отаси ҳам йўқ?!”

Орадан бир ҳафта ўтиб Саодатни Қамбариддин эшонга никоҳлаб бердилар. Олақўйлиқлик мулла Нормурод бу хайрли никоҳ зиёфати унинг уйида бўлиб ўтаётганидан огзи қулоғида эди. У елиб-югуриб хизмат қилар, барчага бирдек мулозаматда эди. Мулланинг қилиқларини кузатиб ўтирган буз йигитлардан бирининг асаби қўзиди: “Мулла буванг ўзи уйланаётгандай хурсанда, Жалил?”, дея ёнидаги шеригига юзланди.

Жалил ҳозир буйинсасининг кинояли сўзларига муносиб жавоб қайтарадиган аҳволда эмасди. Ўчоқбошида чой қайнатиб ўтирган бу йигитнинг юзига аллақандай ҳоргинлик чўккан, нигоҳлари оловнинг қизғиш шўълаларига қадалган эди. Унга гап ташлаган Эргаш бир кўрпани тепишиб катта бўлган дўстининг қалбидаги синоатдан хабардор эди.

“Муҳаббат деганлари қалбингга кирмоқ учун сенинг ўзингдан изн сўраб ўтирмас экан. Йўқса Жалил Саодатнинг эшонга назр қилинганини била туриб қизга кўнгил қўярмиди? Ахир, ортиқча изтиробга не ҳожат. Бир кўйлаги иккита бўлмайдиган йигитга муҳаббатни ким қўйибди?” Ўз суюклисининг тўйида ўчоқбошидан жой олган бечора йигит қалбидан ана шундай ўйлар кечаётган эди. У чуқур хўрсиниб Эргаш томонга қаради. Бу сафар дўсти ҳам унинг юрагидаги алам ўтини кучайтиришни истамади чоғи, сукут сақлади. Унинг қиёфасида аллақандай ҳамдардлик мужассам эди.

Тез орада ичкаридагилар тараддуланиб қолишди. Демак, никоҳ ўқиладиган фурсат яқинлашди. Бир гуруҳ аёллар қуршовидаги паранжига ўранган Саодат Қамбариддин эшон ва унинг суюкли муридлари ўтирган

катта уй эшигига яқинлашди. Аёллар эшиқдан ташқарида қолдилар. Ичкарига фақат Саодат ва уни етаклаб олган кампиргина киришди. Никоҳ маросими бошланди.

Тақдирнинг аламли уйинини қаранг: никоҳ ўқиётган уй ўчоқбошининг рўпарасида эди. Уй ичидаги ўнлаб кофурий шамлар бу гамгин томошани Жалилга ҳам аниқ-тиниқ кўрсатаётган эди. Унинг кўзларида ёш ҳалқаланди.

Ниҳоят келин-куёвнинг никоҳга розиликлари сўралди. Оппоқ кийимдаги Эшон “розиман” деди илк сўровдаёқ. Унинг ёнидаги муридларнинг юзида шодонлик зоҳир эди. Бироқ Саодатдан жавоб олиш бироз қийин бўлди. Мулла бир неча бор “Журабек қизи Саодат, сиз бу никоҳга розимисиз?” деб сўради. Савол бешинчими, олтинчи марта қайтарилганда Саодатнинг ёнидаги кампир ҳеч кимга билдирмай паранжи остидан қизнинг биқинини ўхшатиб чимчилаб олди. Қиз бир чўчиб тушди. Кампир чимчилаш билан кифояланмади шекилли, чўккалаб утирган Саодатнинг қулоғига эгилиб, шивирлаганча алланарсаларни уқтирди. Қиз кампирнинг гапларига жавобан секин бош ирғиб қўйди, чамаси, у йиғларди... Ниҳоят паранжи остидан заифанинг ризоликдан кўра, зорланишни эслатувчи овози эшитилди: “Розиман”. Боядан бери тикан устида ўтиргандек бесаранжом бўлиб қолган муридлар энгил тин оддилар. Ҳарқалай... Келиннинг маҳрига тушган нарсаларни санай бошладилар. Аммо кейинги сўзлар Жалилнинг қулоғига кирмади. Йигитнинг қулоқлари ҳеч нарсани эшитмас, кўзлари оловнинг қизғиш шўълаларидан булак нарсани кўрмасди. Жалилнинг ёнидаги Эргаш қўлидаги ўтин парчасига маъносиз термулиб ўтирган дўстининг юзига оқиб тушаётган ёшларни аниқ кўрди. Кўрди-ю, юрак-бағри эзилди. Дўстининг гамини сокин кузатиб ўтиргани учун ўзини

ҳам ёмон кўриб кетди. Ахир куёв Қамбариддин эшон эмас, бошқа биров бўлганида, керак бўлса, Саодатни Жалил учун утирлаб кетарди. Бироқ бошқалар каби Эргаш ҳам Қамбариддин эшоннинг қарғишини олишдан кўрқади. Катта уй ичидаги никоҳ маросими ва қутловлар тугади чоғи, уй эгаси ташқарига чиқди. Ўчоқбошига яқинлашиб деди:

– Чойни тезлаштириб юборинглар-ей, йигитлар. Ичкаридагилар чой сурашяпти. Қайноқ-қайноқ чой ташиб Эшон бободан дуо олинглар. Зора сизларга ҳам яхши жойлардан ато қилса?

Мулла Нормурод ҳазилини тугатолмади – Қамбариддин эшон тоза ҳавога чиққан эди. Тавозеъ билан унга яқинлашган мезбон қуллуқ қилган алфозда қўллари кўксига қўйди:

– Қушингиз қуллуқ бўлсин, эшоним...

Оппоқ кийинган, салобатли Қамбариддин эшон унга жавобин бош иргиди:

– Қуллуқ...

Эшонга нафратомуз термулиб ўтирган Эргаш Жалилнинг тўйхонадан чиқиб кетганини сезмай қолди.

...

Орадан кўп ўтмай Жалилнинг овозаси Олақўйлиқ томонларга тез-тез эшитилиб турадиган, Зиё қўрбошининг тўдасига бориб қўшилгани ҳақида гап-сўзлар тарқади. Одамлар қобилгина йигитдан шундай “хунар” чиққани ҳақида куйиниб гапиришарди. Умуман олганда, қашшоқ бир йигитнинг қўрбоши йигитларига қўшилиб ғойиб бўлганидан унинг кампир онаси билан дусти Эргашгина ташвишланаётган эдилар...

Бу орада Қамбариддин эшоннинг содиқ муридлари унга қишлоқнинг энг яхши еридан янги бир уй солдириб беришган, у ёшгина хотини ва хизматкорлари билан

шу уйда яшарди. Саодатнинг юкли экани ҳақидаги мишмишлар Эргашнинг ҳам қулогига чалинди. У ҳар сафар Саодат билан боғлиқ янгилик эшитганида қарийиб бир йилдан буён дом-дараксиз кетган Жалилни ўйларди.

Саврнинг илиқ кунларидан бирида Саодатнинг кўзи ёриди. У қиз кўрди. Ёши етмишни қаршилаган Қамбариддин эшон фарзанд кўргани шодиёнасига элга ош тарқатди. Қизига эса эшонлару-саййидлар авлодиданлигини эслатиб турсин учун Саида деб исм қўйди. Бироқ Қамбариддин эшоннинг Олақўйлиқдаги осуда ҳаёти бир йилга бормади. Тез орада унинг Самарқанддаги хотинлари эшонга киши жўнатдилар. Қамбариддин эшон хизматкорларию содиқ муридлари етовида Самарқандга қайтмоқ тадоригини кўрар экан, ёшгина хотини билан Саидани нима қилишни билмасди. Саодатни Самарқандга олиб кетса, воқеадан тамомила беҳабар катта хотинларининг ғазаб отига минишлари аниқ. Улардан ҳар нимани кутса бўлади. Бу жоҳил хотинлар Саодатнинг ёшгина жонига қасд қилишдан ҳам тойишмайди. Қамбариддин эшон ўз ҳаётида илк бор иложсиз қолди. Йўл олдидан энди кичик чилласи чиққан Саидани қўлига олди. Сут ҳиди анқиб турган қизини бағрига босиб дуо қилди: “Униб-ўсгин, қизгинам, улгайгин. Сени Яратганнинг паноҳига топширдим”.

Кейин эса чақалоқни Саодатнинг қўлига берди ва унга деди:

– Сени ҳамқишлоқларингга омонат қилиб қолдираман. Менинг ишончли муридларим сендан ҳар доим хабардор бўлиб туришади. Қулай фурсат топилди дегунча, Самарқанддан сени олиб кетиш учун одам юбораман.

Шу тариқа Қамбариддин эшон Самарқандга жўнади. Саодат унинг одам жўнатишини кутиб яшай бошлади. Гарчи мажбурият юзасидан эшонга теккан бўлса ҳам, у

ўз ҳаётига кўникиб улгургани. Ҳар не бўлганда ҳам мурғак Саиданинг отаси ёнида бўлишини истарди. Бироқ кўп ўтмай Самарқандга савдо иши билан борган ҳамқишлоқлари Саодатга хунук хабар келтиришди:

– Биз шаҳарга киролмадик. Самарқандда ўлат тарқалибди. Жуда кўп одамлар қирилиб кетаётган экан. Эшитишимизга қараганда, эшонимиз ҳам ўлат туфайли вафот этмишлар. Энди бардам бўласан, Саодат.

Дарҳақиқат, ўлим ҳақ, унга чора йўқ. Ўлимдан бошқа ҳамма нарсанинг чораси бор. “Буёғига қандай яшайман” дея фарёд қилган одам ҳам тез орада ўз тақдирига кўникади – сокин яшай бошлайди. Бир йил ичида Саодатнинг ҳаёти остин-устун бўлиб кетди. Қисқагина фурсат ичида ўн саккиз йиллик орзу-умидларини унутиб эшонга турмушга чиқишга, фарзанд кўришга ва ҳатто бева бўлиб қолишга ҳам улгурди. Вақтни “олий ҳакам” деганлари маъноси шудир балки? Ўн саккиз ёшли жувон ўзининг бевалиги ҳақида ўйлар экан, аччиқ-аччиқ куларди.

Қамбариддин эшоннинг ўлими ҳақидаги гап-сўзлардан кейин қишлоқнинг бир вақтлар Саодатни кўз остига олиб юрган ёки унинг ҳусндорлигини эшитган йигитлари гимирлаб қолишди. Улардан баъзилари жувондан янги никоҳга розилик олиш умидида ўртага одам қўйдилар. Ботирроқлари эса “шариат ишига шарм йўқ” қабилида ошқора совчи жўнатишар эди. Бироқ совчиларнинг ҳаммаси “совути синиб, қалқони тешилиб” қайтарди. Саодат ҳаммага бирдай рад жавоби берарди. Ўз аҳдидан қайтишни истамайдиган йигитлардан баъзилари Саодатни ўғирлаб кетиб бўлса ҳам унга эришишга онт ичганлар ҳақида одамлардан эшитган Майрам қушноч хавотирга тушди. Ими-жимиди Саодатни уйига кўчириб келди. Бироқ қушночнинг уйи қишлоқ чеккасида, овлоқроқ жойда бўлгани учун она-

бола бу ерда ҳам хотиржам яшай олмасди. Буни яхши билган қушноч таниш-билишларини ишга солиб учта баҳайбат ит топди. Тоғдаги чўпонлардан сотиб олинган бу итларнинг ҳайбатини кўрган одамни қўрқув босарди. Майрам қушноч уларни кундузлари ҳовлисини ўраб турган девор тагига боғлаб қўяр, тунлари эса итларни бўшатиб қўярди. Майрам қушночнинг итлари ҳақида эшитган одамлар бу уйга ёмон ният билан яқинлашмасликларига жуда қаттиқ ишонарди.

Болалиги ўтган уйга, қадрдон ҳовлисига қайтиб келган Саодат қайгуларини бироз унутгандай бўлди. У кундузлари ҳовли юмушлари ва чақалоғи билан овунар, тунлари эса чироқ ёруғида алламаҳалгача кашта тикиб ўтирарди.

Саодатнинг отаси жуда эрта улиб кетганди. Бояқиш ўз отасининг юзини ҳам яхши эслай олмайди. Отасининг исминию, уста дурадгорлиги билан чор қишлоқ одамларининг мақтовларига сазовор бўлганини билади, холос.

Онаси, Майрам қушноч эса ҳеч қачон Саодат билан очилиб гаплашган эмас. Ҳаётнинг қақшатқич зарбалари ва муттасил жудоликлари бу аёлнинг дийдасини тошга айлантириб қўйгандек эди. У меҳрини ҳам, қаҳрини ҳам осонликча ошкор этмас, мудом бирдек сокин тутарди ўзини. Шунинг учун қизи Саодат ҳам ундан бироз ҳайиқарди.

Саодат сал эсини таниб қолган пайтларда онаси оғир дардга чалинди. У бир кунда сўзу ҳаракатдан қолиб тўшакка михланди. Уйда эркаги бўлмагани туфайли унга ичи ачийдиган қариндош-уруғлари имкониятлари етгунча Майрамни табибга қаратишди. Бироқ фойдаси бўлмади. Охири қариндошларидан бири хилват тоғ қишлоқларидан бирида кўзи ожиз фолбин кампир борлиги ҳақида гап топиб келди. Не машаққатлар билан

фолбинни Майрамнинг уйига олиб келишди. Сўқир фолбин негадир Майрам ётган уйга кирмади. Остонада турибоқ ром очди:

—Сенинг авлодингда шол бўлиб қолганларни ҳам юргизган, сўқир кўзларни очган катта бир қушноч утган. Уша аёл сенга буви бўлади. Унинг қули ерда қолибди. Сен унга эгалик қилиб, катта бувингнинг ишларини давом эттиришинг керак. Бу вазифани бўйнингга олсанг, тузалиб кетасан...

Худодан бўлдими ёки фолбиннинг сўзларида ҳам жон бормиди, ҳарқалай орадан бир ҳафта утиб Майрам қайтадан оёққа турди. Лекин у олдинги Майрамга ўхшамасди. Унинг кўзларида алланечук қатъият порлаб турарди. Секин-аста одамларни даволай бошлади, ҳамқишлоқларига кинна солишни одат қилди, тоғдан келтирилган гулу гиёҳлардан дори тайёрлашнинг ҳадисини олди. Аёл шу тариқа оддий Майрамдан “Майрам қушноч”га айланди. Сўқир фолбиннинг башорати Майрамнинг оёққа туришига сабаб бўлиб қолмасдан, унинг тирикчилигига ҳам оро кирди. Энди Майрам ўзи даволаган одамлар берган хизмат ҳақи эвазига қизи Саодат билан яхшигина рўзгор тебрата бошлади. Тез орада рўзгорини бутлаб, унча-мунча пул ҳам жамғариб қўйди. Уйининг атрофини балаңд пахса девор билан ураттирди. Бироқ анча-мунча одамларни даволаган Майрам қушноч кўнгил дардига малҳам тополмади. Зотан, бу унинг имкониятидан ташқарида эди. Ҳар сафар Саодатга, унинг чақалоқлигидаёқ отасидан айрилган қизига маҳзун термулиб ўтиришига боқар экан, юраги эзилиб кетарди. Бироқ аёл йиғлай олмайди. Биладики, у ҳам йиғласа, Саодатнинг йиғиси ўн чандон кучаяди. Шунинг учун Майрам қушноч ўзини бардам ва бағри тош қилиб кўрсатади. Баъзида юмушлари билан овора бўлиб юргар экан, ўзича сўзланиб қўяди:

“Толённинг сенга аталган насибасиям бордир, болам”...

...

Совуқ қиш тунларидан бири Эргаш ётган уйнинг деразасини кимдир тақиллатиб қолди. Аввалига муздай уйда буйнигача кўрпага кириб ётган йигитнинг юрагига гулгула тушди. У ўрнидан сакраб турди. “Ёмон ниятда келган бўлса-чи?”. Лекин лаҳза ўтмай у хаёлларини унглаб олди. “Ахир уйимизда угрининг пичоғига илинадиган нарсанинг ўзи йуқ-ку?” Ўз фикридан завқланган ва бироз дадилланган йигит дераза ёнига бориб овоз берди:

– Ким у?

Ташқаридан эркак кишининг пичирлаб айтилган жавоби эшитилди:

– Бу мен, Жалилман. Эргаш, дарчани оч...

Бир ярим йилдан буён бедарак кетган дўстининг овозини эшитган Эргашнинг юраги ҳаприқиб кетди. Югургилаб бориб ҳовли четигаги дарчанинг занжирини тортди. У қалтироқ қўллари билан болаликдан бирга ўстан қадрдон дўстини бағрига босар экан, қучоғидаги одам чиндан ҳам Жалил эканига ишонгиси келмасди.

Бирга уйга киришгач, Жалил билан бетма-бет ўтирган Эргаш чироқ ёруғида дўстининг юзига разм солди. Жалилнинг соч-соқоли бироз усинқираган, ранги ҳам хийла қорайибди. Аммо кўзлари одамга олдингидек мулойим боқмайди, юз ифодаларида эса аввалги бечоралиқдан асар ҳам йуқ. Аксинча нигоҳларида қатъият ва дадиллик зоҳир эди. Сукутни Эргаш бузди:

– Нима ишлар қилиб юрибсан ошна? Кампир энангни куйдириб адо қилдинг-ку. Уйлариңга боришдан безиллаб қолганман. Нуқул мени қучоқлаб йиглаганлари-йиглаган.

– Энамни кўриб келаяпман. Менинг тирик эканимни кўргач, юпаниб қолдилар. Жамғариб юрган пулим бор

эди. “Тирикчиликка ишлатасиз” деб берсам, “бировларни талаб олган пулинг менга керак эмас” дедилар. Шундай бўлса ҳам ёстиқларининг тагига қўйиб келдим. Эргаш, мен сен билан энам ҳақида сўзлашиш учунгина келганим йўқ. Менинг бошқа бир ниятим бор. Мен Саодатга уйланиш учун келдим. Қамбариддин эшоннинг ўлганидан хабарим бор. Энди унинг боши очиқ. Мен унга уйланиб, боласига оталик қилмоқчиман...

Эргашнинг жини қўзиди:

– Менга қара, сен эсингни еб қўйибсан! Сенга ит тегмаган қизлар қуриб қолганми? Қамбариддин эшондан қолган хотинга уйланмасанг бўлмайдими? Бу биринчидан. Майрам қушноч сенинг Зиё қўрбоши тўдасига бориб қушилганингни яхши билади. Бир марта оғзи куйган. Қизини ўлиб қолса ҳам тоғма-тоғ дайдиб юрган, эрта-индин бир дайди ўққа учиши муқаррар бўлган сендай одамга бермайди. Бу – иккинчидан.

Эргаш “Жалил менинг гапларимни эшитгач тутақиб кетади”, деб ўйлаган эди. Лекин Жалил сукути билан ошнасини ҳайратга солаётганди. Ниҳоят ерга қараб ўтирган Жалил бошини кўтарди. Унинг кўзлари ёшга тўлган, бир киприк қоқса кўзларидан томчилар сизиб чиқадигандек эди. Эргаш ҳув уша, Саодат Қамбариддин эшонга никоҳланган кундаги, учоқбошидаги манзарани хотирлади. Ушанда ҳам Жалил мана шундай, ёш тўла кўзлари билан қараб турарди. Бу дунёда кунгилни йигит йиғисидан ҳам ёмонроқ эзадиган нарсанинг ўзи бўлмаса керак... Бир зумда Жалилнинг кўзларидаги қатъият гариблик билан ўрин алмашди. У кўзларини бир нуқтага қадаб, ўзича сўзларди:

– Сенинг гапларинг ҳар доимгидек маънили, ошна. Биласанми, мен аслида Саодатни унутиш учун қишлоқдан бош олиб кетдим. Шу ниятда Зиё тўдасига бориб қушилдим. Тоғма-тоғ юришлару мудом таҳликали ҳаёт

юрагимдаги аламни, муҳаббатни сундиради деб уйловдим. Лекин Саодатни унутолмадим. Ҳар кун Саодатдан хаёлан воз кечиб уйқуга кетар, бироқ тонг отганида унинг хаёлисиз менга ҳаёт йўқлиги ҳақидаги ўй билан уйгонардим. Саодат бева бўлиб қолгани ҳақида эшитганимда очиги қувониб кетдим. Қалбимда унга етишмоқ илинжи пайдо бўлди. Бир замонлар энам Лайлию Мажнунлардан ҳикоя қилгувчи эди. Мен ўша Мажнунга ўхшайман, ошна...

Эргаш унинг гапларини эшитаркан, ошнасининг шунчалик таъсирли ва чиройли сўзлаётганидан ҳайратда эди. "Муҳаббат деганлари одамни шоир ҳам қилиб қўяр экан-да" уйлади у. Ҳар не бўлганда ҳам унинг ошнасига юраги ачишди. Гарчи Майрам қушночнинг Саодатни Жалилга беришига кўзи етмаса ҳам дустининг қистови билан кампир энасини қушночнинг эшигига жўнатди. Бирор соат ўтгач энаси тарвузи қўлтигидан тушиб қайтиб келди. Кампир супа четига омонатгина ўтирар экан, тўнгиллаб қўйди:

– Аввалига эл қатори кутиб олди. Олдимга дастурхон солди. Лекин Жалилдан совчи бўлиб борганимни эшитиб тутақиб кетди. Мени олдига солиб қувди қушноч. "Бир марта куйган қизимни қайта куйдирмайман", деб бақирди. Яхшиям, Саодат уйида йўқ экан.

Шу куни тун ярмида қушночнинг жавобини билиш учун келган Жалил ҳам воқеадан хабар топди. Эргаш ҳаммасини оқизмай-томизмай айтиб бераркан, "шу Саодатни қўяқол, ошна" деб қўярди. Жалил "бунинг иложи йўқ" деган маънода бошини қимирлатди:

– Булмайди, ошна. Саодатга етмасам, бу дунёдан кўзим очик кетади. Қушноч энди ўзидан кўрсин...

...

Жалил энди Саодатни олиб қочиб кетиш учун пайт

пойлай бошлади. Тўдадаги икки йигит Майрам қушночининг уйи атрофида туну кун изгиб юришарди. Уйга келиб-кетувчилар, қушночининг ҳовлидан ҳар бир чиқиши уларнинг нигоҳидан четда қолмасди. Ниҳоят интиқ кутилган, қулай фурсат келди. Ўша куни асрдан кейин қўшни қишлоқлик Нормат чавандоз қушночининг дарвозаси олдида илдам яқинлашиб, дарвозани зарб билан тақиллатди. Унинг “ҳозир” деган овоздан кейин ҳам дарвозани қоқиши жуда шошиб турганидан дарак берарди. Дарахт панасида турган йигитлар чавандознинг билаң овозда айтган сўзларини аниқ-тиниқ эшитишди:

– Холам оғирлашиб қолдилар, опа. Сизни келсин деяптилар. Бормасангиз бўлмайди.

Қушноч бир муддат иккиланиб қолди. Борайин деса, Саодат ёлғиз қолади. Бормайин деса, Нормат чавандознинг холаси унинг болалиқдаги дугонаси. Тақдир измига бўйсунган қушноч боришга қарор қилди. Бошига паранжисини ташлар экан, дарвозани ёпиб, Саодатга тайинлади:

– Дарвозани ичкаридан тамбалаб қўй, қизим. Мен кечга қолиб кетсам, қоронғи тушгач, итларни занжирдан бўшатиб қўйиш ёдингдан чиқмасин...

Майрам қушноч Нормат чавандоз ортидан қўшни қишлоққа йўл солар экан, Жалилнинг тўдадошлари Саодатни олиб қочиш учун бугундан қулайроқ кун тополмасликларини тушуниб етишди. Тез орада Жалил ҳам вазиятдан хабардор қилинди. Лекин у суюклисини ўғирлашга негадир ботинолмасди. Унинг қиёфасини куриб, йигитлардан бирининг ори келди:

– Қанча вақтдан бери сен учун Саодатнинг ҳовлисини итдек пойладик. Ниятимиз сени суйганингга етказиш эди. Сен булсанг айна қулай вақт келганида мулла минган зшакдай лаллайиб ўтирибсан...

– Ҳуш, ботирларим, нега масала талашяписизлар?

Орқадан қўрбошининг салобатли овозини эшитган йигитлар жимиб қолишди. Лекин энди сукунатдан фойда йўқ эди. Зиё қўрбоши ҳаммасини эшитиб бўлди. Воқеани қисқагина баён қилиб беришгач, қўрбоши йигитларга деди:

– Жалил тўдага келиб қўшилгандаёқ, унинг юрагида алам борлигини сезган эдим. Аммо бу аламнинг сабаби муҳаббат экани ҳаёлимга келмаган экан. Мен бу ҳиснинг нима эканини яхши биламан. Сизлар Жалилга ёрдам беришингиз керак. Демак, келини олиб қочишга Ботир, Шерали, Исмоилбек ва Урол боришади.

Қўрбоши санаб ўтганлар тўдадаги энг абжир йигитлардан эди. Майрам қўпночнинг ҳовлисини обдон кузатган Ботир билан Шерали қўрбошига:

– Саодатни олиб қочиш қийин эмас. Фақат бир мушкулот бор. У ҳам бўлса қўпночнинг ҳовлисидаги итлар. Ҳозир улар бушатишган. Бу итлар ҳовлига ўтринча кирган одамни гажиб ташлашдан ҳам тойишмайди, – дейишди.

Йиллар силсиласида ҳаётдан кўп бор тарсаки еган ва жуда кўп ҳийлаларни ўрганган Зиё қўрбоши йигитларга итларни қандай даф қилишни тушунтирди.

Кўп ўтмай йигитлар йўлга тушдилар. Ботир деганлари Жалилга ҳазиллашди:

– Бизни интиқ кут, ошна. Насиб қилса, Саодатингни олиб қайтурмиз.

Йигитлар отлари томон юришаркан, Жалилнинг “шошманглар” деган овози эшитилди. У чодир эшиги олдида турарди.

Саодатнинг чақалоғи ҳам бор. Уни қолдириб келманглар, илтимос...

– Намунча ўйланмасанг, йигит, – Зиё қўрбоши Жалилнинг елкасига қоқиб қўйди. – Севгилингнинг бир тола сочига ҳам шикаст етмайди.

...Тўрт отлиқ Майрам қушноч яшайдиган ҳовлига яқинлашганларида тун яримлаб қолганди. Саодат ҳали ҳам ухламасдан онасини кутиб утирибди шекилли, у ётадиган уй деразасидан чироқнинг хийлагина баландлатиб қўйилгани кўзга ташланарди. Кашта тикиб утирган жувон тўсатдан чўчиб тушди. Қулогига итлардан бирининг гингшиганга ўхшаш улиши эшитилиб кетгандек бўлди. Хаёлан ўзини ёзгирди: “Қурққанга қўша кўринади”, деганлари шу бўлса керак. Зум ўтмай итнинг галати овозда ангиллаши қайтарилгандек бўлди. Жувон тикиб утирган каштасини ерга ташлаб ўрnidан турди. Худди шу пайтда уй эшиги тарақлаб очилди ва остонада иккита бақувват йигит пайдо бўлди. Жувон шунчалик кўрқиб кетдики, дод солиш уёқда турсин, овози чиқмай қолди. Йигитлардан бири чаққонлик билан Саодатнинг бошига қоп кийгизди.

Ботир билан Шерали Саодатни шошилганларича отта ўнгараётганларида Исмоилбек ичкаридан қалин жун рўмолга ўралган чақалоқни олиб чиқди. Уччовлон ҳовлидан чиқишди. Кўчада пойлоқчилик қилиб турган Ўрол тўдадошларига эргашди.

...Нормат полвоннинг холасини кўриш учун кетган Майрам қушноч негадир борган жойида хотиржам ўтира олмади. Юраги ўз-ўзидан ҳаприқиб кетаверди. Негаки, Саодат уйга қайтгандан бери намозшомдан кейин уни бирор марта уйда ёлғиз қолдирмаган эди. Бир хўроз сўйдириб беморни қонлади, гиёҳлардан тайёрланган дорини ичирди. Бирор соатлардан кейин беморнинг иситмаси тушиб кўзини очди. Қушноч эса шошилангича уйга қайтишга тараддуланди. Уй эгаларининг назр-ниёзларию унинг учун солинган дастурхонга ҳам аҳамият бермай, паранжисини бошига илди. Майрам қушноч ўз ҳовлисига етиб келганида вақт алламаҳал бўлганди.

Дарвоза олдига келган аёл ой ёругида от изларини аниқ кўрди. “Бемаҳалда мени излаб келган отлиқлар кимлар экан. Ёки...?” У хаёлига келган қурқинчли ўйдан титраб кетди. Дарвозани очар экан, йиғламсираган овозда: “Саодат” деб бақирди.

Қушночнинг чорлови жавобсиз қолди. Уйда Саодат ҳам, эндигина етти ойлик бўлган жажжи Саида ҳам йўқ эди. Саодатнинг хонаси бўсағасида шалвираб туриб қолган Майрам қушноч тўсатдан итларини эслади. Бу ер юткурлар қаерда қолди экан? Наҳотки Саодат билан Саидани олиб қочган отлиқлар итларни ҳам олиб кетишган бўлишса?!

Қушноч довдираган кўйи ҳовли атрофида айланиб итларини излай бошлади. Овоз бериб итларини чақирди: “Бўйноқ, Зийрак, Олапар, баҳ, баҳ...”

Итлардан бирови эгасининг овозини таниб, гингшиганича жавоб қайтарди. Бу овоз зорланишга ўхшаб кетарди. Овоз эшитилган томонга юрган Майрам қушноч ҳовли орқасидаги ариқ четида узала тушиб ётган Бўйноқни кўрди. Ит дир-дир қалтирар, оғзини ҳам очолмасдан беўхшов тарзда гингшиб қўярди. Бу балога йўлиққур нега оғзини очолмаяпти? Қушноч итнинг боши узра эгилди. Бўйноқнинг тишлари орасида қандайдир оқ нарсалар кўринар, худди оғзига сақич тўлдирилганга ўхшарди. Майрам қушноч бақувватликда эркақдан қолишмайдиган қўллари билан итнинг жагини йириб, оғзидаги нарсаларни чиқариб олди. Ит бир нимадан қутулгандек дуч келган томонга югуриб кетди. Қўлидаги нарсага ҳайрат билан тикилиб ўтирган қушноч кўзларига ишонмасди. “Ярамаслар, итларга соч аралаштирилган хамир беришибди. Демак, жаги бир-бирига ёпишиб қолган итлар босқинчиларга тўсқинлик қилиши у ёқда турсин, ҳуролмай ҳам қолишган”.

Бўйноқдан нарироқда ётган Зийрак билан Олапар

ҳам шу аҳволда эдилар. “Мени доғда қолдириб кетишди! Гафлатда қолдим. Уша ёққа боришга бежиз оёғим тортмаган экан”. Аламли уйлардан юраги эзилган қушноч сочларини юларди. “Саодатни ким ўғирлаши мумкин?”

Майрам қушноч ўзининг саволига ўзи жавоб излай бошлади. Қизи уйга қайтиб келганидан кейин унга кимлар совчи қўйганини бирма-бир эслади. Лекин бу одамларнинг бирортаси юрак ютиб Саодатни ўғирлашга журъат қила олмасди. “Хўш, унда ким? Ким унинг уйини куйдирди? Ким уни хонумонидан айирди?”

Шуурига илкис келган фикрдан Майрам қушночнинг миясида яшин чақнагандек бўлди: “Шубҳасиз бу Жалилнинг иши. Ундан бошқа ҳеч ким тунда кимсан Майрам қушноч яшайдиган ҳовлига бостириб кира олмайди”. Ушанда қушноч Саодатга Жалилдан совчи бўлиб борган Эргашнинг онасини ҳовлидан қувиб солар экан, аёл кета-кета “Жалил яхшиликча рози бўлсинлар деяпти” деб бақирганди. Ушанда газаб устида турган қушноч бу гапга аҳамият бермаган экан. Мана энди пушаймонлик ўтида қоврилаяпти...

Бироқ энди фойдаси йўқ. Дод-вой қилса, ҳамқишлоқларига Саодатнинг ўғирланганини хабар қилса – шарманда бўлади. Номус – ўлимдан қаттиқ. Уша Эргаш деганлари ярамас Жалилнинг қай гўрда юрганини яхши билса керак. Кичиклигида ҳам иккови кўзу қошдай бирга юрарди. Вақтни ўтказмасдан Эргашнинг олдига бориш керак.

...Тонг гира-ширасида дарвоза олдида Майрам қушноч турганини кўриб Эргашнинг эсхонаси чиқиб кетди. Жалил ахийри ўз билганидан қолмабди-да, деб ўйлади. Қушноч ҳозир уни юмма таласа керак. Лекин тақдирнинг яна бир кутилмаган зарбасидан карахт бўлиб қолган қушноч ҳеч нарса демасдан, бўшашибгина ҳовлига кирди:

– Нега келганимни биласан-а?, – Қушноч Эргашнинг кўзларига тикилди.

– Билмадим.

– Жалил қизим билан набирамни ўғирлаб кетибди. Мени ошнангнинг олдига олиб борасан?

Бу сафар қушночнинг овози хийлагина баланд чиқди.

Эргаш Зиё қурбошининг тудаси яшаб турган манзилни тахминан биларди. Жалил охирги марта келганида “ҳозир Қоплондарадамиз. Қишловни ўша ерда ўтказсак керак”, деганди. Эргашнинг ёлғиз қизини, етим набирасини ўғирлатиб каловланиб қолган қушночга раҳми келди. Шундан у ўйлаб ҳам ўтирмай, қари биясини миниб қушночни орқасига мингаштириб олди. Улар Қоплондара томон йўл солдилар.

Қари бия бир-бир босиб юриб бормоқда эди. Улар йўл юрганлари сайин яккам-дуккам ўсган арчалар сийрак дарахтзорларга тутшиб борарди. Олисдан, қуюқ туман орасидан қалин ўсган арчалар алланечук сирли ва ваҳимали бўлиб куринарди. Эргаш телпагини кўтариб, ўша қалин арчазор томонга боқаркан, “чуҳ” дея отига қамчи урди – Қоплондара арчазор ортида эди...

Ниҳоят улар қуюқ арчазорга яқинлашдилар. “Манзилимизга етиб қолдик” деб қўйди Эргаш эгарда жимгина ўтирган қушночга қараб. Шу пайт кутилмаганда баланд шохларини яшин урган арча ортидан елкасига милтиқ осган икки эркак чиқиб келишди ва от олдини тўсишди:

– Қаёққа?

Майрам қушноч-ку майли, йигит киши бўлатуриб Эргашнинг ҳам капалаги учиб кетди.

– Биз Жалилнинг олдига келяпмиз, – деди Эргаш овози қалтираб.

– Шу ерда тўхта. Бу ёққа юриш мумкин эмас. Жалилни излаб юрган бўлсанг унинг ўзини чақираман.

Улардан бири шеригини қолдириб ўзи арчазор оралаб кетди. Орадан пича вақт ўтиб, нималарнидир пичирлашганча бирин-кетин Жалил билан қайтиб келди.

– Булар менинг одамларим, – деди Жалил Эргашдан кўзини узмай. – Ўтказиб юборавер.

Милтиқли киши эътироз билдирди:

– Бегона одамнинг манзилимизга бориши мумкин эмас-ку!

– Ўтказиб юборавер деяпман сенга, – деди Жалил овозини баладлатиб. – Бекка ўзим жавобини бераман. Хотиржам бўл!

Жалил Эргаш билан паранжи ёпинган Майрам қушночни эргаштириб сойлиқдаги чодирлар томон юрди. Йул-йўлакай: “Хув анави, катта тош олдига тикилган чодир менга қарашли”, – деб қўйди.

Улар чодирга кирганларида Саодат ҳозиргина эмизган чақалогини бағрига босиб ўтирарди. Майрам қушноч паранжисини бир чеккага ташлаб қизига отилди.

– Саодат...

Она билан қиз бир муддат қучоқлашиб турдилар. Ниҳоят, Майрам қушноч Саодатнинг қўлидан тутганича ерга ўтирди. Сўнгра чодир эшигида қаққайиб турган Эргашга юзланди:

– Сенга бир утинч билан келдим, – деди ночор кишининг овозида. – Саодат билан боласини менга қайтариб бер. Ёпиғлиқ қозон ёпиғлиғича қолсин. Эвазига шу пайтгача йиққан бойлигимнинг ҳаммасини ол.

Қушноч қалтираган қўллари билан қора бахмалдан тикилган нимчаси остидан чоғроққина тугунчани чиқариб, шошиб тугунчани ечди. Шу пайт чодир ичидаги шам шуъласида тилла буюмлар ярақлаб кетди.

– Мана шуларнинг ҳаммасини ол! Буларни бир пайтлар Обикандалик заргар ёлғиз набирасини тузатиб берганим учун берган эди. Мен эса қизимни

қайтаришинг учун уларни сенга бераман.

Эргаш олтинларни кўриб шошиб қолди. “Қушночнинг ҳовлисида учталаб ит асраши бежиз эмас экан-да”, деб ўйлади. Кейин савол назари билан Жалилга қаради. Жалил олтинларга маъносиз тикилиб турар, чамаси унга бу бойликнинг кераги йўқ эди. Ниҳоят, йигит тилга кирди:

– Мен Саодатни бундай арзонга сотолмайман.

– Менга қара, ўғлим, – деди қушноч ялинчоқ овозда.

– Менинг шу қизимдан булак зурриёдим йўқлигини биласан. Унинг ҳаётдан бир марта оғзи куйган. Сен ҳам уни бахтли қилолмайсан. Ўзинг ўйлаб кўр: ёш болали аёл тоғма-тоғ юришларингга қандай чидайди?

– Саодатга уйланоламасам бу дунёдан армонда кетаман, эна, – деди Жалил. – Қизингизга бармогимни ҳам теккизганим йўқ. Ана, ўзидан сўранг. Мен уни никоҳлаб, жуфти ҳалол қилиб олмоқчиман. Саидага оталик қилмоқчиман.

Саодат серкиприк кўзларини катта-катта очиб Жалилга қаради. У ўсмир кезларидаёқ бу йигитнинг уни ёқтиришини сезарди. Лекин Жалилнинг қалбида бу қадар покиза муҳаббат борлигидан хабарсиз эди. У бир дақиқа олдин онасига қўшилиб Жалилга ёлворишга тайёр эди. Бироқ йигитнинг сўзларини эшитгач, иккиланиб қолди. Негадир уни ташлаб кетгиси келмаётган эди.

– Энди мен ҳам пешонамдан кўрдим, эна, – деди Саодат тўсатдан милтираб турган шамга тикилиб. – Ахир мени қачонгача эшигингизда сақлай оласиз? Икковимиз ҳам муштипар бўлсак.

Саодат гапини тутатмасдан чодирга Зиё қўрбоши кириб келди. Бу савдога Зиё қўрбошининг аралашини масаланинг ҳал бўлганидан дарак эди. Худди шундай бўлди. Уша пайтнинг ўзида Саодат билан Жалилнинг

никоҳини Зиё қўрбошининг ўзи ўқиди. Майрам қушноч бир чеккада жимгина турар экан, кўзларидан энди унга ҳамма нарса барибир экани сезилиб турарди. Қўрбоши никоҳ шарафига қўй сўйдириб, зиёфат уюштирди.

Эртаси куни Майрам қушноч Эргаш билан бирга қишлоққа қайтди. Йўл олдидан энди Саодатга ҳам тегишли бўлган чодирга бирров кириб ўтди.

– Буёғи энди Худодан. Сендан ёлғиз ўтинчим бор: Саидани эҳтиёт қил. Сут боласи бўлмаганида уни ўзим билан олиб кетардим. Афсуски иложим йўқ, – деди қушноч чуқур хўрсиниб.

...

Жалилнинг саодатли кунлари узоққа чўзилмади. Зиё қўрбоши тўдасининг манзилни билиб олган қизил аскарлар бир куни тўсатдан ҳужум қилиб қолишди. Жалил Саодат билан қизалогини аранг қуршовдан олиб чиқди. Уларни бир амаллаб отига мингаштирдию, қишлоққа йўл олди. Минг машаққат билан қушночнинг уйига етиб келдилар. Бемаҳалда тақиллаган дарвозасининг зулфини туширган қушноч совуқдан юзлари оқариб кетган Саодат ва дарбадар кўёвини кўрди. Жалил ўраб чирмалган Саидани кўтариб олганди.

– Дарвозани тезроқ ёпинг, – деди у илтимос оҳангида.

Улар уйга киришди. Майрам қушноч туртиниб чироқ ёқмоққа ҳозирланди.

– Чироқни ёқманг, эна. Ортимиздан қувиб келаётган бўлишлари мумкин. Ярим тунда ёқилган чироқ уларни шубҳага солади.

Жалил қалин матога уралган Саидани кўрпачага ётқизди. Қизалоқ таъқиблардан беҳабар бир тинчгина ухлаб ётарди. Деразадан тушаётган ой ёғдусида Майрам қушноч Саодатга разм солди. Саодат анча тўлишибди.

– Ўзинг қалайсан, Саодат? — деди қушноч қизига

тикилиб. —Сенинг пешонангга ҳам бошқалардек тинч, осуда ҳаёт битилса бўлмасмиди, қизим?

Саодат бошини қуйи солди. Чамаси унинг жавоб қайтармоққа-да ҳоли йўқ эди.

– Майли, бугунча дам олинглар. Эртага эрталаб гаплашиб оламиз.

Ярим тунда кириб келган меҳмонларга урин солиб берган қушноч ўз хонасига чиқиб кетди.

Саодат онасининг юрагини эзишни истамаган экан шекилли, қушноч чиқиб кетиши билан йиглай бошлади. Жалил бу гўзал, айна пайтда бахтиқаро жувонни юпатишга уринарди. У хотинини бағрига босиб, узун, қоп-қора сочларини силарди:

– Йиглама, Саодат. Биласан-ку, мен сенинг кўз ёшингга тоқат қилолмайман.

– Қачонгача яшириниб яшаймиз, – дерди Саодат йиги аралаш. —Қизиллар сизни ҳам тутиб олишади деган хавотир билан яшагандан кўра ўлганим яхши.

– Ўзингни бос. Саидани, қолаверса, тугилажак фарзандимизни ҳам ўйла. Умидсизланма, бизгаям аталган ёруғ кунлар бордир.

Ҳозир Саодатни таскин билан юпатиб бўлмаслигини тушуниб етган Жалил жим бўлиб қолди. Яна бир оз муддат йиглаб ётган жувон чарчади шекилли, ухлаб қолди. Бироқ неча кундан бери мижжа қоқмаган Жалилнинг кўзларига уйқу келмасди. У ёқ-бу ёққа ағдариларкан, қушноч солиб берган қалин кўрпача ҳам баданига тикан бўлиб ботаётганга ўхшарди. Ухлай олмаслигига кўзи етгач, тушак устида ўтириб, уйқудаги Саодатнинг осуда чеҳрасига термудди. Саодатнинг қоп-қора, узун сочлари ёстиқ устига ёйилиб кетганди. Уйқудаги жувон аҳён-аҳёнда хўрсиниб қўярди. “Қоллондарада қанчалик бахтли эди-я”, деб ўйлади Жалил кўпга чўзилмаган бахтиёр дамларини эслаб. Кечқурунлар чироқ ёруғида жажжи

Саидани ўйнатиб, у чиқарган янги қилиқлардан завқланиб ўтиришарди. Саодатнинг одобу андишаси, ҳаёси Зиё қўрбошига ҳам маъқул бўлганидан уни ўз қизидай яхши кўриб қолганди. Шу боис Жалил сафарга отланган кезларида ҳам ёшгина рафиқаси ва жажжи қизалогидан хавотир олмасди. Баъзида суюклисининг висолига етишгани Жалилга туш булиб туюларди. Орадан кўп вақт ўтмай Саодат тоғда кўп учрайдиган қорагат меваларига ўч бўлиб қолди. Саодатнинг “боши қоронғу” эди. Ана шунда Жалилнинг бахтиёрликдан кўзлари тиниб кетди. Демак, у яқинда ота бўлади. Муҳаббатининг, бахтли кунларининг меваси дунёга келади. Энди эса Саодатнинг кўзи ёрийдиган вақтда унинг ёнида була оладими, йўқми – бунисини билмайди. “Саодатга эришишим мушкул бўлганди, айрилишим эса осон бўладиганга ўхшайди. Яратган Эгам, уни Ўз паноҳингда асра...” Юрагини безовталиқ чангаллаб турган Жалилнинг хаёлидан шундай ўй кечди. Йигит ўз ўйидан кўрқиб кетди. Йўқ, у ўлимдан кўрқмасди. У айрилиқдан кўрқарди, суюклисининг кўз ёшларига сабабчи бўлишдан кўрқарди...

Тонгга яқин Жалил уйқуга кетди. Уйғонганида Майрам қушноч ҳовли юзида куймаланиб юрарди. У қувгин куёви ётган уйга дастурхон келтирди. Саодат қўлида Саидани кўтариб унинг ортидан кирди. Қизалоқ йиглаб, Жалилнинг уйқусига халал бермасин учун, Саида уйғониши билан уни онаси ётган хонага олиб чиққан эди.

Улар жимгина нонушта қилдилар. Бу жимликни фақат баъзи-баъзида жажжи Саиданинг гўдакларга хос қийқиришигина бузиб турарди.

Шом қоронғусида Жалил йўлга отланди.

– Саодат билан Саида сизга омонат, эна, – деди у қушночнинг юзига тик қаролмай.

Майрам қушноч йигитнинг қиёфаси-ю сўзларидаги чорасизликдан эзилди. Саодатни олиб қочиб кетгани учун уни кўргани кўзи йўқ эди. Ҳозир биринчи марта куёвига раҳми келди.

– Улардан хавотир олмасанг ҳам бўлади. Қишлоқдагилар мени ҳурмат қилишади. Саодат сенинг хотининг эканини айтиб қўймасликларига ишонаман.

Жалил жажжи Саидани бағрига босиб, ҳали сут ҳиди анқиб турган юзларидан ўпди. Қушноч эр-хотин хайрлашиб олсин дедими, ичкарига кириб кетди. Йигит хотинини изтироб билан қучди:

– Ўзингни эҳтиёт қил, Саодат.

– Сиз ҳам...

Хайрлашув онларидан юраги тилка-пора бўлган йигит отига қамчи босди...

...

Тез орада қизил аскарлар жуда қутуриб кетишди. Қишлоқларда кун сайин хунук хабарлар тарқалар эди. Ана шундай кунларнинг бирида қизил аскарлар мулла Нормурод билан унинг икки ўғлини отиб ташладилар.

Жалил эса икки ойлардан бери дом-дараксиз эди.

Ўша, Саодат билан Саидани Майрам қушноч кўлига топширганидан бери фақат бир марта келиб кетди. Ўшанда унинг қиёфаси жуда ташвишли эди, кўзлари алланечук хавотир билан боқарди.

– Қизил аскарлар жуда ваҳшийлашиб кетишди, – деди у қайнонасига қараб. – Эшонман, мулламан деган борки, барини отиб ташлашяпти. Утган ҳафта Бешқозоқлик Ҳасанхон домлани уғиллари билан бирга чавақлаб ташлашибди. Келинларию қизларини эса халойиқнинг кўзи олдида беномус қилишибди. Бу иснодларга қўл силтаб кетиб бўлмайди.

Жуфти ҳалолининг сўзларини эшитиб, Саодатнинг

кўз олдига қўрқинчли бир манзара келди. Ҳомиласи беш ойлик бўлиб қолган жувоннинг юраги шувиллаб кетди: “Худонинг ўзи сақласин”.

Кўп ўтмай шунга ўхшаш хунрезликларнинг овозаси яқин қишлоқлардан ҳам эшитила бошлади. Қизил аскарларнинг қилмишлари Зиё қўрбоши тўдасининг газабини қайнатди. Бир куни улар аллақандай байрамни нишонлаб ичкиликбозлик қилаётган қизиллар отрядини қиличдан ўтказишди. Қонга-қон, жонга-жон фурсати етиб келган эди. Мана шу воқеадан кейин қизиллар Зиё қўрбоши тўдасининг қаерда эканини айтиб берган одамга катта мукофот ваъда қилдилар. Аммо ҳеч ким сотқинлик қилишни, қўли пок одамлар қонига беланган қизил аскарлардан мукофот олишни истамасди.

Ҳамма таҳликада яшаб юрган кезлар эди. Жалилнинг онаси оғир касал бўлиб ётганини эшитган Саодат кечқурунлаб қайнонасини кўргани борди. У кампирдан ошкора хабар олгани қўрқарди. Негаки, қизил аскарлар Жалил мана шу кампирнинг ўғли эканини яхши билишарди. Қайнонасининг заъфарондай саргайиб кетган юзини кўриб Саодатнинг юраги эзилди. Бир оз унинг ёнида ўтирди. Кампир умрининг охирги кунларини яшаётган эди.

– Жалилни кўриб қолсанг, тайинлаб айт, мени кўргани келиб юрмасин, – деди у бор кучини жамлаб. – Қўлга тушиб қолиши мумкин. Мен ундан розиман. Бир кунлик ўлигим кўчада қолмас, бир амаллаб кўмишар.

Саодат қайтиш учун қўзгаларкан, кампир надомат билан пичирлади:

– Неварамни кўролмай кетадиган бўлдим.

Аммо Саодат эрини огоҳлантира олмади. Шу воқеанинг эртасига онасининг куни битиб қолганидан хабар топган Жалил тун ярмида қишлоққа келди. Жалилнинг Зиё қўрбоши тўдасидан эканини яхши

билган қизил аскарлар уни тутиб олишди...

Эртасига тонг пайти қизил аскарлар уйма-уй юриб одамларни ҳайдаб чиқишди. Қишлоқ аҳолиси масжид олдидаги каттагина майдонга жамланди. Бироз вақт ўтгач, иккита аскар масжид таҳоратхонасига кириб кетди. Улар қўллари орқасига тангиб боғланган Жалилни олиб чиқишди. Бутун вужуди дағ-дағ титраётган Саодат умр йўлдошига боқди. Жалил ориқлаб кетганди. Унинг юзлари моматалоқ бўлиб кетган, қонталаш кўзларидан, ёрилган яноқларидан қизил аскарлар уни роса қийнагани кўриниб турарди.

Қизил аскарлар командири ўртага чиқди.

– Мана бу ифлос ўз тўдасининг қаерда эканини айтмаяпти, – деди у қўли билан Жалилнинг елкасига нуқиб қўяркан. – Лекин улар албатта қўлга тушишади ва итдек ўлим топишади. Ҳозир эса сизлар ҳамқишлоқларингизнинг ўлимига шоҳид бўласизлар. Бу сизларга ибрат бўлсин.

Командир ёнида саф тортиб турган аскарлар томонга ишора қилган эди, улардан бири югургилаб келиб, бошлиғининг қўлига алланимани узатди. Одамлар орасида қандайдир аёлнинг “вой шўрлик” деган овози эшитилди. Қисматнинг бу қадар аччиқ совғасидан Саодат карахт бўлиб қолган эди. У командирнинг қўлидаги каттагина пичоқни ҳаммадан кейин кўрди. Қизиллар командири қўй сўйишга ҳозирлик кўраётган қассоб сингари енгларини шимарди. Икки аскар Жалилнинг елкасидан босиб тиз чўктиришди. Шу пайт Саодат, тишлари гижирлаб, муштлари тугилаётган эркакларни, дод солиб юбормаслик учун оғзини кафти билан беркитган аёлларни турта-турта олдинга ўтди. У Жалилнинг рўпарасида туриб қолди. Командир Жалилнинг бўйнидан ушлаб, илкис тортганида, йигит қаршисида турган ўз Саодатини кўриб қолди. Унинг

лабларида ним табассум кўринди. Улим олдидаги йигитнинг табассум қилишга куч топа олгани командирнинг газабини кўзгатди.

Қизиллар командири Жалилнинг бўйнига бор кучи билан пичоқ тортиб юборди. Қип -қизил фавворадек отилиб чиққан қон ҳамма ёққа сачраб кетди. Аёллар, болалар уввос солишди.

Қизил аскарлар Жалилнинг жасадини масжид ҳовлисидаги устунга боғлаб қўйишди. Жасад бир ҳафтагача шу алфозда турди. Уни олиб дафн қилишга ҳеч кимнинг юраги дов бермасди.

Масжид майдонидан Саодат эмас, унинг ҳозирча юриб турган мурдаси қайтиб келгандек эди. У Жалилнинг сўйилишини кўриб фарёд чекмади, сочларини юлмади. Жувон тирик мурдага айланиб қолган, кўзлари маъносиз боқарди. Шу қадар бефарқ эдики, унга “ҳозир сен ўласан” дейишса ҳам, сесканмайдигандек туюларди.

Эри масжид майдонида бўғизланган куни ҳали ой-куни тўлмаган Саодат етти ойлик ўғил туғди.

Майрам қушноч мушукболадай кичкина, нимжон чақалоқни йўргаклар экан, ҳаётида илк бор муштипар эканидан ўкинди. Бу кунги кўргуликларидан кейин тўшақда жонсиз тана каби чўзилиб ётган Саодатга қаради. Қизининг юзлари докадек оқариб кетган, кўзлари бир нуқтада қотиб турарди. Майрам қушноч кўз ёшлари ҳозир унга халал беришини тушунди. Йигисини аранг ичига ютиб чақалоқни хона тўрига тўшалган кўрпачага ётқизишди қўйди.

Орадан уч кун ўтди. Жалилнинг жасади ҳамон масжид ҳовлисида устунга бойланган ҳолда турарди. Саодат эса ҳамон ердек ётар, на овқатланар, на сўзлар ва на ухларди. Майрам қушноч дам-бадам нимжон чақалоқни она кўксига қўярди. Бироқ Саодат овқатланмагани учун

кўкрагида сут йўқ эди. Қанчалик жон-жаҳди билан эмса ҳам, бир томчи сут чиқмаётгани учун чақалоқ баттар жазовага тушиб йиғларди. Норасида гўдакнинг йиғиси атак-чечак қилиб юриб қолган Саидани ҳам қўрқитиб юборди. У ҳам ерга утириб олиб укасига жўр бўлди. Қушноч ортиқ тоқат қилолмади. Саодатнинг елкаларидан тутиб силкилади:

– Мен ҳам сенга, ҳам иккита боланга қаролмайман. Сен оёққа туришинг керак. Жалилдан қолган ягона тирноқни эмизиб боқиш учун овқат ейишинг шарт.

Онасининг гапларини эшитиб туриб, Саодатнинг нурсиз кўзларидан икки томчи ёш юзига сизиб тушди. Бу бахтиқаро жувоннинг сўнгги исёни эди. Алланечук итоаткор бўлиб қолган Саодат косадаги аталани олиб, қалтираб турган қўллари билан ича бошлади.

Чала туғилган чақалоқ бир ҳафталик бўлгач, сал унгланиб қолди. “Энди ўлмаса керак, анча ўнгарилиб қолди”, ўйлади Майрам қушноч. Она-бола чақалоққа Ёдгор деб исм қўйдилар. Ўша куни Саодатнинг бироз ўзига келиб қолганидан хотиржам тортган қушноч Жалилнинг дўсти Эргашни қидириб борди.

Эргаш Майрам қушночни кўриши билан гап нимадалигини англаган эди. Шу боис ўзи гап бошлади:

– Шўрлик Жалилнинг мурдаси хор бўлиб ётибди. Қизиллар унинг жасадини кўмишни таъқиқлашган. Нима қилишга ҳам ҳайронман.

– Қўрқма, бугун уларнинг тоғ томонга шошилинич от чоптириб кетаётганларини ўзим кўрдим, – деди Майрам қушноч. – Мен ҳам мана шу масалада келдим. Жасадни кўмишимиз керак. Бунинг учун бугундан ўнгайроқ кунни тополмаймиз.

Қушночнинг гаплари Эргашни ҳам дадилантирди. Тун қоронгусидан фойдаланиб икковлари масжидга боришди. Эргаш ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилиш

учун атрофни текшириб чиқди. Қизил аскарлар масжид ичкарисини ҳам отхонага айлантиришган шекилли, ҳамма ёқдан пичан ва от гунгининг ҳиди келарди.

Ҳаммасини бир зумда бажардилар. Эргаш қўлидаги пичоқ билан Жалилнинг жасади боғланган арқонларни кесиб ташлади. Улар бечора Жалилни қопга солдилар. Эргаш дўстининг мурдасини орқалади.

– Қаёққа кумамиз?

– Мозорга кўмсақ, янги қабр сезилиб қолади. Чеккароққа олиб чиқиш керак.

Улар жасадни қишлоқ чеккасидаги тепаликка олиб бордилар. Юмшоқроқ жойни топиб, апил-тапил қабр қазишди. Кейин Жалилни қабрга туширишди. Эргаш болалик дўстининг юзини қибла томонга қаратаркан, унсиз йиғларди. Тепада турган қушноч Эргашга рўмолини узатди:

– Мановини ол, икки буклаб юзини ёпиб қуй. Шўрликнинг кўзига тупроқ тушмасин...

...

Жалилнинг ўлиmidан кейин Саодат бироз савдойироқ бўлиб қолди. Баъзида ундан бир кунда бир огиз сўз эшитиш ҳам амримаҳол эди. Майрам қушноч қизининг ҳаракатларини изтироб билан кузатар экан, алам билан пичирлаб қўярди:

– Кун кўрмаганга кун йўқ. Болаларига қараётганининг ўзиям катта гап.

Ёдгор олти ойлик булганида Саодат тўсатдан қон қуса бошлади. Беш ойча касал ётганидан кейин узилди. Унинг бошига тушган ғам-аламлар жувоннинг руҳинигина эмас, вужудини ҳам емириб булганди. Майрам қушноч тирик етим бўлиб қолган икки норасидани бағрига босганича чирқилаб қолаверди. Замон алғов-далғов эди. Биров-биродан ҳол сўролмасди. Қушноч Саида билан Ёдгорни

оёққа турғизиш учун бисотидаги нарсаларни секин-секин пуллай бошлади. Саида ун ёшга тулганида Майрам қушноч оғриб қолди. Иложсиз қолиб, Бешқозоқда яшайдиган утай укасига одам жунатди. Укаси хотинини олиб, истар-истамас Олақўйликқа келди. Майрам қушноч паймонаси тулиб бораётганини сезиб турарди. Бошқа қариндошлари булмагани учун у Саодатнинг етимларини укаси билан келинига топширди. Болаларни боқиш қариндошларига малол келаётганини билиб:

– Манави тугунни олинглар. Бунинг ичидаги буюмлар Саида билан Ёдгорни катта қилишингизга етса керак, – деди оғир хурсиниб.

Ўгай ука билан хотини қизиқиш билан бир зумда тугунни ечишди. Бу ўша, бир вақтлар Саодатни ўтирлаб кетган Жалилга таклиф қилинган бойлик эди. Олтинларни кўрган ука ҳаяжонини босолмас, келин ҳам уларга ҳарислик билан термуларди. Ўша куни қушночнинг укаси хотинини беморга қараб туриш учун қолдириб, ўзи қишлоғига қайтди.

Келин бир-икки ҳафта касал эгачиси билан унинг набираларига қаради. Унинг қалбида ўша тугунчадаги бойликка тезроқ эга бўлиш истаги исён қиларди.

“Бу кампир ҳали қачон ўлади”, ўйларди у ранги заъфарон тусга кириб бораётган Майрам қушночнинг тепасида утираркан. “Ким билсин, ҳали бир-икки йил яшар ҳам?”

Ногаҳон юрагини очкўз бир истак эгаллаган келиннинг хаёлига бир фикр келди: “Қушночнинг ўлишига қарашиб юбора қолсам-чи? Ким билиб ўтирибди? Неваралари ҳали кичкина бўлса... Қолаверса ҳозир ит эгасини танимайдиган пайт. Касал ётган кампирнинг ўлиmidан ҳеч ким ҳайрон бўлмайди”. Шайтон измидаги келин аллақадан маргимуш топиб келди. Тушликка атала пиширди. Ниятини амалга

ошириш учун қулай пайтни кута бошлади. Анчагина эсайиб қолган Саида қўшни хонада укасини ухлатаётган эди. Келин шошиб қозон бошига борди. Косага тўлдириб атала солди. Кейин аталага маргимушни қўшиб обдон аралаштирди. Овқатни кўтариб секингина Майрам қушноч ётган уйга кирди.

– Манави аталани ичиб олинг, эгачи, – деди қушночни овқатга ундаб. – Сизга қувват бўлади.

Келиннинг кўнглидаги мудҳиш ўйлардан беҳабар қушноч ёстиққа суяниб утириб, мадорсиз қўллари билан косани қўлига олди. Келини меҳрибонлик қилаётганга ўхшаб аталани ўзи ичира бошлади. Кўп утмай коса бўшаб қолди.

Орадан кўп вақт ўтмай, Майрам қушноч огирлашиб қолди. У тўшакда тўлганар, ўзини у ёқ-бу ёққа ташлар, ҳаво етишмаётган одамдек икки қўллаб кўйлаги ёқасидан тортар эди. Майрам қушночнинг кўзлари косасидан чиқиб кетгудек бақрайиб қолганди.

Қушночнинг аҳволини кўриб қотила келиннинг ўзи ҳам қўрқиб кетди. Шу пайт хонага Саида кириб келди. Қизча жон ҳолатда тўлганаётган бувисига ташланди.

– Энажон, сизга нима бўлди?

Қушноч бор кучини тўплаб, пичирлади:

– Сув, сув бер, Саида... Ичим ёниб кетяпти.

Саида югуриб косада сув келтирди. Майрам қушноч сувни ютоқиб ичдию, узини ёстиққа ташлади. Унинг нафас олиши огирлашиб борарди. Боядан бери ўзи яратган саҳнада томошабин бўлиб турган келин шошилиб беморнинг ёнига келди ва унинг бошига эгилиб сўради:

– Сизга нима бўлди, эгачи?

Қушноч жавоб беролмади. Аммо келинига шунчалик нафрат билан боқдики, аёлнинг баданида совуқ титроқ турди. Дунёнинг жуда кўп макрларини, қаттолликларини

кўрган Майрам қушноч ўзига нима бўлганини ҳам билиб турарди. Шундай бўлсада у келинига ҳеч нарса демади – невараларининг тақдири мана шу аёлнинг қўлида эди. Фақат андуҳ учун туғилган Майрам қушноч кўзларини уй туридаги тахмонга тикиб жон берди.

Ўгай ука қушночнинг еттисини амал-тақал қилиб ўтказгач, Саида билан Ёдгорни олиб уйига қайтди...

...

Етимнинг боши тошдан ҳам қаттиқ бўлар экан – Саида билан Ёдгор кун сайин улгайиб боришарди. Саида марҳума онасидек ҳусндор эди. Гўзал чеҳрасида саййидлар авлодига хос нур бор эди. Саодат сингари унинг ҳам ошиқлари кўп эди. Оқибат қишлоқ йигитлари хонадон эгаларининг қизлари бир томонда қолиб, ўн олти ёшга тўлган Саидага совчи қўя бошладилар. Бундан янганинг газаби кўзиди. Унинг юрагида бир вақтлар “маргимуш билан иттифоқ тузган” ҳасад бош кутарди. Газабнок аёл эрига билдирмай қишлоқнинг энг сара йигитларидан келган совчиларга рад жавоби бериб юборарди. Алам ўтида қовжираб юрган кунларининг бирида шўрчилик аммаси меҳмонга келиб қолди.

Саида меҳмонлар олдига дастурхон солди.

– Асранди қизларингнинг ошиғи кўп эканми?, – сўз ташлади амма Саида чой келтириш учун ташқарига чиққанида.

– Шундай..., – жияни қовоғидан қор ёғиб жавоб қайтарди. – Бу етимчанинг дастидан ҳали-бери қизларимнинг бахти очилмайдиганга ўхшайди. Қишлоқнинг манаман деган йигитлари совчи қўйишини айтмайсизми бу ер юткурга?!

Амма жиянининг юкини енгиллаштирмоқчи бўлиб бироз ўйланди. Кутилмаганда хаёлига зўр фикр келгандек қийқириб юборди:

– Менга қара, – деди кўзларини қувларча сузиб. – Биз томонда яқинда хотини ўлган бир йигит бор. Поччанг билан ораси анча қалин бўлиб қолган. Танишбилишлари унга мос хотин излаб юришибди. Саидангни шунга берсак-чи?

– Ёши нечада?

– Эллик ёшларда. Биринчи хотини ўлгач, икки боласи билан бир бева хотинга уйланган эди. Яқинда уям ўлиб қолди. Иккинчи хотинидан ҳам битта ўгли бор дейишади. Учтами боласи бўлса керак-ов.

– Ёши элликларда бўлса, қиз ўлгур унга рози бўлармикан, амма?

– Буёғини менга қўйиб бер, – амма унинг елкасига қўлини қўйди. – Амманг бунақа ишларни тиндиради.

Воқеадан уч-тўрт кун ўтиб, амма бир-иккита аёлни етаклаганича жиянининг уйига қадам ранжида қилди. У ўзи айтганидек ишни тиндирган, аёллар ўша эркакнинг, Эшбўрининг қариндошлари бўлиб, улар Саидага совчиликка келишган эди. Ҳеч нарсадан хабарсиз Саида ҳовли супуриб юрар, хонадон эгасининг қизлари эса дам-бадам унга иш буюришарди. Хуллас, аёллар ишни пиширишди. Янга деразадан бошини чиқариб, Саидани чақирди:

– Саида, ҳув Саида!

– Лаббай...

– Бу ёққа қара, қизим!

Саида тортинибгина эшикдан кирди. Янгасининг олдида ўтирган амма унга ўз ёнидан, кўрпачадан жой кўрсатди.

– Мана бу ерга ўтиргин-чи.

Амманинг ҳамроҳлари Саидани бошдан-оёқ кузатиб чиқишди. Саида рўпарасидаги икки жуфт кўздан унгайсизланар, ўзини қаерга қўйишни билмасди. Янгаси гап бошлади:

– Бу аёллар сенга совчи бўлиб келишибди, Саида. Ўзи тагли-тугли хонадон экан, йигитни мақташяпти.

Ердан кўзини ололмай ўтирган Саида ботиниб-ботинмай жавоб берди:

– Билмасам, янга, йигитни кўрмаган бўлсам, нимаям дердим...

Амма жиянига айёрона кўз қисиб қўйди, Саиданинг елкасига қоқди:

– Сени қара-ю, қизим. Куёвни сенга албатта кўрсатамиз. Ахир қандай қилиб бир мартаям кўрмаган одамингга эрга тегасан?

Ўгай тоғаси билан янгасининг қарамоғида бўлган Саида нима ҳам дея оларди. “Балки эрга тегсам яхшироқ булар, – ўйлади у. – Ёдгорга ҳам озроқ ёрдамим тегармиди?”...

...

Амма сўзининг устидан чиқиб, индинига яна келди. Икки-уч кун аввалги “совчилар” саҳнаси ёдига тушди шекилли, ошхона эшиги олдида куймаланаётган Саида аёлни кўриб сал қизаринди. Амма узоқдан Саидага қувлик билан кўз қисиб қўйди. Кейин семиз гавдасини беўхшов лапанглатиб Саиданинг ёнига югуриб келди ва қизнинг қулогига шивирлади:

– Ҳозир меҳмонхона деразасидан кўчага қарасанг, сенга совчи қўйган йигитни ўз кўзинг билан кўрасан.

Амманинг сўзларини эшитган Саида алланечук тарадудланиб қолди. Лекин ҳаяжонланиб тургани учун кўнглига ҳеч қандай шубҳа ораламади. “Мени ҳеч қачон яқинига йулатмаган бу аёл нега менга бунчалик меҳрибон бўлиб қолди?”, деб ўйламади. Амма жияни ўтирган хонага кириб кетгач, бироз ўйланиб турдию, кейин меҳмонхона эшиги томон юрди. Деразага яқинлашаркан Саиданинг юраги қинидан чиқиб кетгудек бўлиб урарди.

Қиз алланечук орзиқиш билан кўча юзига разм солди. Кўчанинг чеккасида, меҳмонхона деразаси қаршисидаги теракзор соясида мўйловлари эндигина сабза урган бир йигит турарди. Саида узун киприкларини пирпиратиб йигитга яхшироқ тикилди. “Ҳали йигирмага ҳам тўлмаган бўлса керак” уйлади қиз. Шу пайт теракзор соясидаги йигит кимдир уни яширинча кузатаётганини сезгандек дераза томонга қаради. Саида ўзини панага олди. Дарҳақиқат, йигит келишган, ташқи кўринишида ҳеч қандай нуқсон йўқ эди...

“Буёғини энди пешонамдан кўраман”, уйланди Саида. “Зора юраги ҳам юзидек тоза бўлса?”

(Эҳ, бечорагина Саида! Тақдир сени синамоқ учун қандай ўйинлар ҳозирлаётганини қаёқдан ҳам билардинг?!)

...Қиз меҳмонхона эшиги олдида туриб калишини оёғига иларкан, нариги хонадан янгаси билан амма чиқиб қолишди. Анчадан бери қовоғи очилмай юрган янгаси бугун хушчақчақ кўринарди. У ҳатто Саидага меҳрибонлик кўрсатаётганга ўхшарди.

– Йигитни сен ҳам кўрдингми, қизим, – қизнинг елкасига қулини қўйиб сўради у.

Саида уялганича ерга қаради:

– Ҳим, кўрдим.

– Менимча ёмон йигитга ўхшамайди...

Амма ўзининг ўктам овози билан жиянинг сўзларини қувватлаган бўлди:

– Мен сизларни ёмон одамларга рўпара қилармидим?

Айни лаҳзаларда тақдири ҳал бўлаётган Саида жим турарди.

– Сукут-аломати ризо, – ҳукм чиқарди янгаси. Бугун кечқурун тоғанг келганида, унга ҳаммасини айтамыз. Энди юмушингга борақол, қизим...

Саида ошхонада чала қолган ишларини тугатиб қўйиш

учун кетди. Амма эса супа юзида жияни билан яна бироз вақт шивирлашиб турди.

...Дарвозадан шахдам чиқиб келган аёл теракзорда утирган йигитни чақирди:

– Ҳей йигит, буёққа қара!

Йигит уёқ-буёққа кўз ташлаб олиб, аёл томонга юрди. Улар юзма-юз келганларида аёл йигитга алланарсани узатди:

– Ишимиз битди, йигит. Ўз улушингни ол. Йигит ҳовучидаги пулни кўриб шошиб қолди. Унинг чехраси ёришди:

– Шунақа хизматлар бўлса, чақириб тулинг, хола, – дедию, куча ёқалаб шитоб билан юриб кетди.

Ишни хамирдан қил суғургандек осон битирган амма йигитнинг ортидан бироз қараб турди-да, ўз уйи томон жўнади.

• • •

...Ниҳоят тўй куни ҳам етиб келди. Саидани Шўрчига олиб кетиш учун куёв томондан бир тўда одамлар келишди.

Саида таомилга кўра ўз тенгқурлари даврасида ўтирарди. У келинлик либосида гул-гул очилиб кетган эди. Шундоқ ҳам пиликдай бўлган қошларига билинар-билимас ўсма қўйган, узун, қуюқ киприклар ишончли қўриқчилар каби посбонлик қилаётган қора кўзларига сурма тортганди. Қизнинг юрагидаги ҳаяжон ёноқларига қалқиб чиқибди – юзлари андак қизарган. Ажабки, озгина пардоз ҳам чехрасида саййидлар авлодига хос улутворлик балқиб турган бу чехрани мислсиз гўзаллик даражасига олиб чиққан эди.

Қизлардан бири доира чертар, яна бири қўшиқ айтмоқда эди. Бошқалар эса қўшиқ оҳангига монанд бош тебратиб утиришарди. Табиатан шаддоод бўлган Сарви

чидаб туролмади. Бошидаги дуррасини ечиб олиб белига боғладию, уйинга тушиб кетди. Қизлар беихтиёр қарсақ чалиб юбордилар. “Лазги”ни қойил қилган Сарви юзлари бўғриқиб, Саиданинг қаршисига чўкди:

– Аттанг, йигит бўлмаганман-да! Сенга ўзим уйланиб олардим!

Сарвининг гапидан уй ичида гулдурос кулгу жаранглади. Энг яқин дугонасининг ҳазилидан Саида ҳам жилмайди. Ҳамма бирдек хурсанд эди. Ҳатто тоғасининг қизлари Холида билан Хурсандой ҳам қаҳ-қаҳ отиб кулишар, онаси уларни “Саидадан қутулсак, бахтингиз очилиб кетади”, деган башоратига қаттиқ ишонтириб қўйган эди.

Куй-қўшиқ айни авжига етганида куёв томондан келган аёллар эшик олдида кўриниш беришди.

– Энди келинни бизга топшира қолинглар, қизлар.

– Йўқ, ҳали эрта, яна бироз уйин-кулги қиламиз, – қизлар таомилга кўра тихирлик қилишарди.

Шу пайт хотинлардан бири ёнидан пул чиқарди ва қизларнинг бошлари узра сочиб юборди. Дугоналар чувиллашиб, пул териш билан овора бўлиб қолганларида аёллар келинни етаклаб, уйдан олиб чиқишди.

Паранжи ёпинган Саидани аравага чиқаришди. Куёвнавкарлар карвони шовқин-сурон билан кетмоққа ҳозирланди. Шу пайт опасининг тўйида ўчоқбошига ўтин ташиб юрган Ёдгор келин утирган арава олдига югуриб келди. Паранжига ўранган опасини қучоқлаб олди:

– Мени ташлаб кетманг, опа...

Бошқа пайт бўлганида Саида укасини юз-кўзларидан упиб овутарди. Бироқ ҳозир у ҳамманинг нигоҳ^уунга қадалиб турган пайтда чорасиз эди. Келин паранжи остидан қўлини чиқариб Ёдгорнинг бошини силади. Кейин фақат укаси эшита оладиган қилиб пичирлади: “Сени албатта олиб кетаман”.

Ёдгор куёвнавкарларни йўлдан қолдираётган эди. Шу боис янгаси унга ғазаб билан тикилди. Одамлар қуршовида бўлган аёл зўрға ўзини босди ва истар-истамас йигитчанинг бошини силади:

– Сен уйда қолмасанг бўлмайди, болам. Уйда юмуш кўплигини биласан-ку...

Янгасининг сўзларидан кейин Ёдгор аравадан тушди. Келин ўтирган арава қўзғалди. Хотинлар ёр-ёр бошладилар:

*Тоғда тойчоқ кишнайди от бўлдим деб ёр-ёр,
Уйда келин йиглайди ёт бўлдим деб ёр-ёр.
Йиглама қиз, йиглама тўй сеники, ёр-ёр,
Остонаси тиллодан уй сеники, ёр-ёр.*

Дарвоза олдида беҳол туриб қолган Ёдгор ўзини ёлғиз сезарди. Саида унга ҳам опа, ҳам она ўрнида эди. Ота-она меҳрини кўрмаган бу ўспирин ҳали ҳам ўзини боладек ҳис қилар, тенгдошларидан фарқли бир тарзда одамовироқ эди. Ёр-ёр садолари ва арава гилдирақларининг тақур-туқур овози тобора олислаб борарди...

Келинни келтираётган карвон куёв уйига яқинлашди. Дарвозадан ёш-яланглар югуриб чиқишди. Хизматдаги йигитлардан бири бир қучоқ ўтин келтириб олов ёқишга ҳозирлик кўра бошлади. Урф-одат бўйича куёв келинни кўтариб гулхан атрофини айлантириши лозим эди...

...Ниҳоят бир жуфт қўл паранжили келинни даст кўтариб олди. Олов атрофида айланган Саида бўғриқиб кетди. Куёв келинни чимилдиққа олиб кирди. Уни уй ичида қолдириб, ўзи шошилиш учун уйдан чиқиб кетди. Саида билан бирга келган Сарви бўғриқиб кетган келиннинг бошидан паранжисини олар экан, хавотир аралаш сўради:

- Саида, тўйдан олдин куёвни кўрсатишганмиди?
- Кўрсатишувди, – деди Саида. – Нега сўраяпсан?

“Бошида ота-онаси бўлмагани учун иложсиз рози бўлган шекилли” ўйлади Сарви ҳозиргина чиқиб кетган куёвни кўз олдига келтириб. Негаки куёвнинг ёши қирқдан ошиб қолган айиқсифат бир киши эди. “Бечора Саида энди шу одам билан бир тушақда ётадими?” ўйлади у.

Тонг отди. Аёллар “юз очди”га ҳозирлик кўра бошладилар. Саидани ясантиришди, пешонасига тиллақош қўндиришди, қулоқларига ярим ой шаклидаги сиргаларни тақиб қўйишди. Бўйнига зебигардон осишди. Безаклари ҳуснини янада орттирган Саидага хотин-халаж ҳавас билан тикиларди. Қўшни кампирлар у билан кўришган бўлди. Келиннинг юзидан ўпиб хитоб қилди:

– Қурмагур куёв, турнанинг нақ кўзидан урибди-я!

Шу пайт аёллар бир овоздан уни маъқуллашди. Юзини зардан кашталар тикилган рўмолча билан хиёл беркитиб турган Саида ёнида турган Сарвининг алам билан пичирлаганини эшитди:

– Узумнинг яхшисини ит ейди...

Бироқ унга қараб, “нимага ундай деяпсан” деб сўрай олмади. Ҳайрон бўлганича қолаверди. “Юзочди” тутаганидан кейин, келин олиб келганлар шошилганча қайтишга тайёрлана бошлашди. Олдида янгаси билан амма борлиги учун Саида Сарвидан “боя нега унақа дединг” деб сўролмади. Хотинлар Саиданинг ёнида янгасига узоқроқ қариндош бўлган бир аёлни қолдириб қайтиб кетишди.

Саида бегона уйда, бегоналар орасида қолди. Юрагини қандайдир ҳадик, хавотир эгаллади. Унинг ёнидаги аёл келинни зериктирмаслик учун ёшлик кезларида бўлиб ўтган қизиқ-қизиқ воқеалардан гапирар, бироқ унинг сўзлари паришон Саиданинг қулоғига кирмасди. Ниҳоят оқшом чўкиб, куёвнинг чимилдиққа кирар вақти етди. Аёл Саиданинг қулоғига алланарсаларни пичирлаб чиқиб

кетди. У чиқиши билан эшик очилди. Куёв кириб келди ва чимилдиқнинг бир чеккасида турган Саидага яқинлашди. Қўлларини ушлаган бегона бир қўлдан сесканиб кетган қиз, ўша тераклар соясидаги чехрани яқиндан кўрмоқ учун ўтирилди. Ўтирилдию, даҳшатдан қичқириб юбораёзди. Унинг қаршисида бутунлай бошқа одам турарди. Саида чимилдиқдан қочиб чиқди. Бироқ унинг овозини эшитиб югуриб келган аёл уйдан чиқишга қўймади:

– Қаёққа қочяпсан, болам. Ахир шарманда бўламизку!

У Саиданинг елкасидан ушлаб мажбурият остида уйга қайтариб кирди ва кўрпачага ўтқазди. Келин юм-юм йиғларди:

– Менга бошқа бировни курсатишувди. Алдашганмиди?

Аёл Саидани юпатарди:

– Йиғлама, болам. Ҳали бинойидай яшаб кетасан. Мана мен ҳам туйгача куёвни кўрмаганман. Эркакнинг қариси бўладими? Қайтанга аёл киши тез қарийди. Ҳар туққанингда юзингга ажин тушаверади. Ҳусн ҳам вақтинчалик, болам...

Аёл гарчи ҳозир бу гаплар Саиданинг қулогига кирмаслигини билса ҳам тинмай жаврарди. Ниҳоят, жавраб-жавраб чарчадими ёки келинга гап ўқтиролмаслигини англадими – ҳар қалай куёвни ҳам олиб чиқиб кетди.

Саида келинлик либослари ва буюмларига тўла уйда изтироблари билан ёлғиз қолди. “Шунинг учун янгам билан амма менга шундай меҳрибон бўлиб қолишган экан-да”, алам билан ўйлади у.

Марҳума энаси, Майрам қушноч баъзида ўзича сўзланиб кўярди: “Кун кўрмаганга кун йўқ”. Ушанда Саида бола ақли билан бу сўзларнинг маъзини чақолмаган

экан. Мана ҳозир ўша кўҳна сўзларнинг маъносини тушунди:

– Онам сингари менинг ҳам толеъим қора шекилли.

Ўша кеча Саида ухломмади. Чимиддиқнинг бир четида тиззаларини қучиб ўтириб тонг оттирди. Орадан уч кун ўтди. Саида ҳамон куёвни ўзига яқинлаштирмас, у уйга кириб келиши билан қочиб чиқишга тайёр турарди. Ниҳоят келин ёнида қолган аёлнинг ҳам, куёвнинг онаси бўлиш қари, баджаҳл кампирнинг ҳам тоқати тоқ бўлди. Аёл амманинг уйига бориб уни бошлаб келди.

Амма келин уйига ёлғиз кириб келди.

– Менга қара, Саида, – гап бошлади у дадил овозда. – Нега уканг билан сең боқиб катта қилган тоғангни шарманда қилипсан?

Саиданинг овози зўрға чиқа бошлади:

– Ахир, ўзингиз менга бошқа одамни... – дея гап бошлаган эди, амма жаҳл билан унинг сўзини кесди.

– Мени орага қўшма. Менинг айбим —шу етимча ҳам одам сонига қўшилсин деб сенга эр топгандим. Бизни шарманда қилишингни билганимда бу ишга бош қўшиб ўтирмасдим.

Саида унга бас келолмаслигини тушунди.

– Агар эринг билан яшашга кунмасанг, эртага тоғангникига қайтасан, – узил-кесил ҳукм чиқарди амма. – Сенинг ноз-фироқларинг қачон тугайди деб туролмаймиз.

Амма Саидани, йўқ, Саидани эмас, балки унинг тирик мурдасини уй ичида қолдириб ташқарига чиқди. Келинлик либослари, кашталару бежирим уй безаклари билан ясатилган хонада ўтираркан, Саида бечора онасини эслади. Энаси Майрам қушноч у билан Ёдгорни амаллаб катта қиларкан, Саидага тез-тез, “толеъинг онангга тортмаса бўлгани, болам” деб қўярди. Эвоҳки, қиз бечоранинг фақат ҳусни эмас, тақдири ҳам онасига

ўхшаш бўлди.

Саида мунгайганича келинлик либосларига термудди. Бу кийимлар айти кезде унга кафан каби совуқ туюларди. Ўзининг ниҳоятда чорасиз эканлиги бу совуқликни янада кучайтирар эди.

“Тоғамнинг уйига қайтиб бордим ҳам дейлик, улар мени қабул қилишадими?”, уйлади у. “Уч кунда қайтиб борган келинни ҳеч ким оқламаслиги аниқ. Нима қилсам экан?”

Саида маломатлардангина эмас, укаси Ёдгорнинг ҳам изтироб чекишидан, боши эгилишидан қурқарди. Бахтсиз келин узоқ уйлади. Қаршисида бирорта ҳам йул йўқлигини англагач, ўзини тақдир измига топширишга қарор қилди.

Кечқурун чимилдиққа кирган куёв эрталабгача шу ерда қолди...

Эрталаб хабарлашгани келган амма Саиданинг қайнонаси билан ҳовли этагида бир нималарни пичирлашиб турди. Кейин маъноли томоқ қириб қуйиб дарвоза томон юрди. Унинг бу ҳаракатидан “етимчанинг кўнишдан бошқа қандай чораси бор?” деган саволни ўқиш мумкин эди.

Саиданинг бадқовоқ қайнонаси унга янги оиланинг икир-чикирларини тушунтира бошлади. Маълум бўлишича, эрининг аввалги икки хотинидан учта боласи бор экан. Ошхонада идиш-товоқ юваётган Нуқра Саидани кўрган пайтда лоладек қизариб кетди. Ўн тўрт ёшли қизнинг фақат уятдан шу ҳолга тушмагани аниқ эди. У кўзларидаги газаб ўтини яшириш учун нигоҳларини пастга – юваётган идишларига тикди.

– Нуқра, Саида энди сента она бўлади, – деди қайнона.
– Аҳил бўлинглар.

Аммо ўн тўрт яшар қиз билан унинг ўн олти ёшли ўтай онаси қандай қилиб она-бола бўлиши мумкин? Бу

мумкинми ўзи?

Уч кун ичида Саида покиза орзуларидан, мунглиг қалбига умид бағишлаб турган хаёлларидан айрилишга улгурди. Узига, ўзлигига ёт бўлди. Уч кунлик келиннинг қулоғи остида тўйи куни дугоналари айтган “ёр-ёр” жаранглаётгандек эди:

– Уйда келин йиглайди “ёт бўлдим деб”, ёр-ёр.

Одам боласи қисматига тез кўникади – айниқса у чорасиз бўлса. Шунга ўхшаш Саида ҳам тез орада эрига, янги оиласига ўрганиб қолди. Фақатгина болаларнинг ундан ётсирашлари, нафрат билан қарашлари уни қийнади. Болалар ўз оталарини Саидадан қизганишарди. Тез орада бу ҳолат ошкора тус олди.

Бир куни Саида ҳозиргина ювиб-чайган кирларини дорга ёйди-ю, уйга кириб кетди. Бир маҳал чиқиб қараса, ҳалигина ювган кирларини кимдир ҳовли юзига сочиб ташлабди. Кийимлар эзгиланган, топталган... Саида йиглаб юборадиган алфозда сўради:

– Буни ким қилди?

Ошхона бусағасига ўтириб олиб ёғочдан нимадир ясаётган Малик тап-тортмасдан жавоб берди:

– Мен қилдим. Нима дейсиз?

Саида шахд билан Маликнинг олдига борди. Болани икки елкасидан ушлаб силкилади. Аммо зум ўтмай унинг қалбидаги газаб ўти сўнди. Негаки Маликнинг кўзлари тўла ёш эди. Саида беихтиёр болани қўйиб юборди. Кейин бироз каловланиб турди-да, бўшашганича ҳовли юзига сочилган кирларни йиғиштиришга тушди.

Анча-мунча нарсага ақли етиб қолган Нуқра Саидани энаси ёки отаси билан чаплаштириб қўйишга интиларди. У гоҳида овқат устида жанжал чиқариш учун қозонга қалампир ташлаб қўяр, гоҳ ўтай онаси дашном эшитсин деб отасининг кўчалик кийимларини ҳеч ким тополмайдиган жойга бекитиб қўярди. Хулмас, болалар

Саидага ўзларининг норози эканликларини билдириш учун кийимларни сочишар, тахмондаги кўрпакларни ағдариб ташлашарди. Ўн ёшли Сухроб бир куни жаҳл устида ҳали осиглиқ турган чимилдиқни ҳам узиб ташлади. Буларнинг бари ўзига хос исён эди.

Кўп ўтмай Саида тез-тез боши айланадиган, кўнгли айнийдиган одат чиқарди. Негадир анор егиси келарди. Ҳар доим қилиб юрадиган ишлари энди уни тезда чарчатиб қўярди.

Бир куни қўрқа-писа аҳволини қайнонасига ҳам билдирди. Кампир "бу ҳалиям бола экан-ку" дегандек галати қараш қилди.

– Бошинг қоронғи бўлибди. Узинг сезмаяпсанми? – деди қайнона.

– Бошқоронғи?

Кампир сал энсасини қотирди. "Буни нега эрга беришди экан-а?" Лекин сир бой бермади:

– Яқинда фарзандлик бўласан.

Бу янгилик Саидани довдиратиб қўйди. Қайнонаси кечки овқатдан кейин буни ўглига ҳам айтди. Хушxabарни эшитиб эрининг мудом тунд юзи сал ёришгандай бўлди. Ўша кундан бошлаб ёш хотинига меҳрибончилик кўрсатадиган, кечқурун юмушларини битириб уйга қайтганида Саидаг^а тансиқ нарсалар келтирадиган бўлиб қолди.

Бу орада тоғаси ҳам хотини билан келиб Саидани кўриб кетди. Янгаси унинг икки юзидан упиб кўришаркан, Саида алланечук ижирганарди. Янгаси куёвнинг уй-рўзгорини, дов-дастгоҳини кўздан кечириб чиқди. Кейин Саидага қараб:

– Саида, кенг уйнинг келинчаги бўлиб ўтирибсанми?, – деди.

Саида жавоб ўрнига секин бош ирғаб қўйди. Қайнонаси тоға билан янгани қуюқ меҳмон қилди.

Сарполар кийгизди. Кетаётганларида эса янганинг қўлига каттагина тугунни тутқазди:

– Егуликларга Ёдгорнинг ҳам оғзи тегсин.

Тугунни кўриб янаям очилиб кетган янга илжайди:

– Кейинги сафар Ёдгоржонниям олиб келамиз.

Узун қиш кечаларидан бирида Саида ўғил кўрди. Чақалоқ онасига ўхшаб жуда истарали эди. Боласининг туғилиши унинг ғамгин ҳаётига файз олиб кирди. “Ойнинг ўн беши қоронғу бўлса, ўн беши ёруғ келади”, деганлари рост экан. Жувон ўғлини бағрига босганида барча кўргуликларини, аламларини эсдан чиқарарди.

Чақалоқ туғилиши билан болаларнинг Саидага бўлган муносабатлари-да ўзгарди. Бу жажжи вужуднинг туғилиши улар билан Саида ўртасида иссиқ бир риштани пайдо қилган каби эди.

Бўйга етиб бораётган Нуқра чақалоқни маҳкам қучоқлар, митти юзларидан ўпарди. Куп ўтмай укаси унинг эрмагига айланди. Нуқра уни ўзи бешикка солар, ўзи тебратиб ухлатарди. Болани фақат қорни очгандагина онасига берарди.

Орадан икки йил ўтиб Саиданинг иккинчи ўғли дунёга келди. Унга Мадамин деб исм қўйдилар. Яна икки йил ўтар-ўтмас Санобар туғилди.

Бу орада укаси Ёдгор ҳам йигит бўлиб қолди. У жуда келишган йигит эди. Опаси турмушга чиққач, улар жуда кам учрашишарди. Янгаси одамови бу йигитни ўз таъсирига тушириб олган шекилли, Ёдгор опасидан узини олиб қочарди. Санобар туғилган йили тоғаси қизларидан бирини Ёдгорга бериб, уни ўзига ичқуёв қилиб олди.

Санобар энди тетапоя бўлганида уруш бошланиб қолди. Эркакларни аскарликка ола бошладилар. Ҳамма қатори Саиданинг эрига ҳам чақирув қоғози келди.

Мавлон почтачи ҳозиргина бериб кетган чақирув қоғозини қўлида тутиб турган Саиданинг бугзига бир

нарса тиқилгандек бўлди. Шу пайтгача у эри ҳақида, унинг ўз ҳаётидаги ўрни ҳақида ўйлаб кўрмаган экан. Унга бошқа бировни кўрсатиб, анча ёш катта бўлган шу одамга эрга беришди. Саида ундан учта фарзанд кўрди. Саида барча оқила аёллар каби хотинлик вазифаларини тўқис адо этар, эри ундан бирор марта бўлсин камчилик тополмаган эди. Эри унинг ўзига нисбатан кўнгилсиз эканини биларди, бу нарса Саиданинг ҳаракатларию гап-сузларидан ҳам аён эди. Бироқ нима бўлганда ҳам...

Айни пайтда қалтираётган қўллари билан чақирув қоғозини зўрга тутиб турган Саида ана шулар ҳақида ўйлади. Ўйладию, қалбида алақандай надомат – пушаймонлик ҳисси пайдо бўлди. Шу тобда у ўзини эрининг бағрига отишни, ўксиб-ўксиб йиғлашни истарди...

Орадан бир ҳафта ўтгач, у эрини фронтга жўнатди. Эри Саида билан хайрлашиш учун уйга кирганда, жувон илк бор эрининг бўйнига осилди. Ўксиб-ўксиб йиғлади. Ҳар не бўлганда ҳам, шу эркак унинг кўз очиб кўргани эди. "Мендан рози бўлинг", деди Саида кўзидан дув-дув ёш тўкиб.

Эри "нега эрта кунда аза очяпсан" деб таъна қилмади. Балки ўз ёшидаги одамларга хос вазминлик билан Саиданинг ёйилиб кетган сочларини тўттрилаган бўлди:

– Болаларни эҳтиёт қил, Саида. Уларни сенга, сени Худога топширдим...

...

Эри урушга кетгач Саида олти бола билан жуда қийналиб қолди. Уларнинг кунлари эл қатори фақат аталага қолганди. Нуқра икковлари ўтириб олиб, кашта, дўппи тикишарди. Аммо арпа-бугдой тиллога тенг бўлган замонда бу безакларни биров бошига урармиди?!

Суҳроб билан Малик ҳам Саидага ёрдамлашишга

ҳаракат қилишар, эркаклари уруида бўлган оилаларнинг юмушларига қарашиб, эвазига олган бир-икки ҳовуч унларини кечқурун ноёб бир бойлик каби уйга олиб боришарди.

Қариб, ишга ярамай қолган кампир Санобарнинг бешигини тебратиб утирарди.

Урушнинг биринчи йили тугаб қолган кезларда Саиданинг эридан қорахат келди. Жувон қора кийиб аза очди. У дод-фарёд солмади – кўргуликлар унинг дийдасини қотириб юборганди. У эрталабдан кечгача болаларини ёнига олиб бутдойдан бушаган далада бошоқ терар, сўнгра туни билан терган бошоқларини ёргичоқда тортиб чиқарди.

Атала ичиш болаларнинг жонига тегиб қолган эди. Саиданинг ҳали жуда ёш бўлган уғиллари – Содиқ билан Мадамин "атала ичмаймиз" деб хархаша қилишарди. Уларга берадиган бошқа егулик бўлмагани учун аёл баъзида болаларининг оғзига мажбурлаб атала қуярди. Шундай кезларда Саиданинг кўзларига ёш қалқиб чиқарди. Аммо жувон йиглашни истамасди. У кўз ёшларини жаҳл билан артиб ташлардию кундалик юмушларига шўнғиб кетарди.

Тақдирнинг Саидага атаб қўйган ситамлари ҳали тутмаган экан. Уша куни у лавлагидан бушаган далада тишга босишга ярайдиган егулик топиш учун кезиб юрарди. Қулида каттагина таёқ билан кесаклар орасини титкилар, каттароқ бўлакни топса олиб ёнидаги тўрвасига соларди.

Саиданинг халтаси яримлаб қолганди. Узоқдан бировнинг қораси кўринди. Бу Саиданинг қайнонаси эди. Кампир жон-жаҳди билан югуришга ҳаракат қилар, ора-сира "Саида, ҳой Саида" деб чақирарди. Саиданинг юраги орқага тортиб кетди. Қулидаги таёқни бир чеккага ташлаб қайнонаси томон югурди. Пайкал ўртасида улар

юзма-юз келишди. Ҳаллослаб қолган кампир ажин бостан юзини келинининг елкасига босиб йиғлаб юборди:

– Уйимиз куйди, Саида. Уйгинамиз куйиб қолди.

Саида изиллаб йиғлаётган қайнонасининг елкасидан ушлаб силкилаганини билмай қолди:

– Нима бўлди ахир? Гапирсангиз-чи!

– Содиқ билан Мадамин кунжара еб қуйибди.

Қайнонасининг сўзлари Саидани карахт қилиб қуйди. Қўлидаги тўрваси ерга тушиб кетди. Кампир сочларини юлиб тинимсиз ўзини қаргарди:

– Менгина улай, Санобарнинг бешигини тебратиб утириб кўрмай қолибман. Менгина улай...

Саида қайнонасига ҳам қарамай, уйига чопди. Қисмат палахмони аёвсиз тошлаётган жувоннинг бошидан рўмоли тушиб, майдалаб ўрилган сочлари ёйилиб кетган, лекин у ҳозир бундай майда-чуйда нарсаларга эътибор берадиган алфозда эмасди.

...Ланг очиқ дарвозадан қандай кириб борганини билмайди. Болалар қайнонасининг уйида эди. Саида остонадан кириб борганида Нуқра юзи докадек оқариб кетган Мадаминни бағрига босиб ўтирар, Содиқ эса қизарган кўзларини бир нуқтага тикиб ётарди. Мадамин онасини кўриб йиғлаб юборди. Саида ўзига талпиниб турган ўғлини қўлига олди. Йиғлаб турган бола ўқчиди. Нуқра шошилиб тоғорани тутди, лекин Мадамин қўсолмади. Ўқчий-ўқчий ҳолдан тойди. Саида сал каттароқ бўлган Содиқни бошидан ушлаб ўтиргизди. Бармогини боланинг оғзига тикиб, қустирмоқчи бўлди. Аммо бола бола-да. Содиқ онасининг бармогини жон-жаҳди билан тишлар, бошини сарак-сарак қилиб норозилик билдирарди...

Уша куни кечқурун болаларнинг қорни шиша бошлади. Саида болаларига қандай ёрдам беришни билмас, чорасиз алфозда ўтиллариининг бошида ўтирарди.

Бу кутилмаган воқеа аёлни тамом карахт қилиб қўйган, кўзларидан бирор бир маънони ўқиб олиш мушкул эди.

Кампир ҳам, Нуқра ҳам паришон ўтиришарди. Духтир деганлари анқонинг уруғидек бир гап эди. Бу чорасизлик уларин ҳолдан тойдирди.

Ўша кунлари рўзгорнинг бор масъулиятини бўйнига олган Нуқра атала пишириб ўғилларининг бошида ўтирган Саидага, Санобарнинг бешигини тебратиб ўтирган энасига овқат тутарди. Кампир овқатдан озгина тотинган бўлар, болалари кунжарадан шишиб бораётган Саида эса косага қайрилиб ҳам қарамасди.

Қоринлари шишиб кетган болалар мажолсиз инграшар, сув сўраб йиғлашарди. Саида қалтираган қўллари билан сув келтирар, болаларининг сув ичишга ҳам ҳоли етмагани учун пахта билан уларнинг оғзиларига сув томизарди.

Орадан бир ҳафта ўтиб Мадамин узилди. Сухроб билан Малик укаларининг жажжигина жасадини бўзга ўраб қабристонга олиб кетишди. Мингларча одамнинг мангулик маконига айланган жойда яна бир муъжаз тепалик пайдо бўлди.

Саида бор умидини Содиққа боғлади. Унинг кўзларида “шуниси ўлмай қолса бўлди” деган маъно зоҳир эди. Аммо тақдир аллақачонлар ўзининг шафқатсиз ҳукмини ўқиб булган эди. Содиқ укасидан кейин яна бир кунгина яшади. Сўнг уни ҳам тупроққа қўйдилар. Хонадонга мазористон сукунатига ўхшаш сукунат чуқиб қолди. Саида уззукун тиззаларини қучоқлаб бир бурчакда ўтирарди.

Бешик тебратиб ўтирган кампир келинига нима деб тасалли беришни билмасди. Санобарнинг йиғиси авжига чиққанида кампир уни ечиб олиб паришон келинининг қўлига тутқазар ва ялинганнамо:

– Қизингни эмизиб бер, Саида, – деб қўярди.

Болаларини тупроққа топширганидан кейин икки ойлар утгач, аёл ўзини бироз ўнглаб олди. Бу тириклик курашида уни умидлантириб турган яна бир чироқ бор эди. Саида қизи учун яшаши лозим эди!

У иложи борича ўзини қулга олишга тиришар, иш билан овунарни. Аммо бугўйдан бўшаган далаларда бошоқ териб юрар экан, ўгилларини эслаб йигларди.

Вақтни бежизга "энг олий ҳакам" деб аташмаган. Ровийларнинг бу ҳикматида маъно кўплигини Саида тушуниб етди. Унинг назарида яшаш – сабр дегани эди.

Ўша йили тут пишигида Сухроб билан Малик ҳам урушга кетишди. Хонадонда фақат бир-бирига суянган муштипарлар қолишди.

Йигитлар урушга кетганидан кейин орадан уч ойлар чамаси вақт ўтди. Қўшни қишлоқлик Наби тегирмончининг урушдан чўлоқ бўлиб қайтган ўгли Нуқрага совчи қўйди. Саида совчиларга нима деб жавоб беришни билмай тараддуланди. Кейин қайнонасининг уйига чиқди. Нуқра ҳам ўша ерда эди. Қиз гап нимадалигини жуда яхши фаҳмлаб турарди:

– Нима дейсан, қизим? – ботинмай сўради, Саида.

У Нуқра чўлоқ йигитдан совчи келганини билса ўкинади деб ўйлаган эди. Лекин Нуқра онасини ҳайрон қолдирди:

– Чўлоқ бўлса нима бўпти, – деди у ақлли кўзларини Саидага тикиб. – Ахир онасидан шундай тугилмаган-ку. Урушда чўлоқ бўлган. Қолаверса ёшим ҳам анча катта бўлиб қолди. Ноз қиладиган пайтларим ўтиб булган. Совчиларга розилик бериб юбораверинг...

Аслида эса Нуқра ўзини эмас, онасини, қари бувисини, айниқса митти Санобарни ўйлаб розилик бераётган эди. Мен турмушга чиқсам, рўзгорга анча енгиллик бўлади, деб ўйлаётганди...

Номигагина тўй қилиб, Нуқра билан урушдан

ногирон бўлиб қайтган Райимни никоҳлаб қўйишди. Саида Нуқранинг ўксишини истамасди. Бисотидаги тузукроқ кўйлаклари, рўмолларини Нуқрага берди. Никоҳ ўқиладиган куни энаси Майрам қушночдан ёдгорлик бўлиб қолган зиракни қулогидан ечиб ўтай қизига тақиб қўйди.

Куёв анча инсофли чиқиб қолди. У ҳафта оралатиб Нуқрадан нон пиширишга яроқли серкепак ун юбориб турарди.

Урушнинг охирги йилида бирин-кетин Сухроб билан Малиқдан қорахат келди. Илинибгина юрган кампир набираларининг ўлимини кўтаролмай ётиб қолди. Нуқра эрга теккач шу қари кампирга буткул суяниб қолган Саида тўшакка михланган қайнонасининг олдида ўтирарди. Дам-бадам ундан "нима егингиз келяпти, знажон? Озгина утра оши қилиб берайми?" деб сўрарди. Кампир мажолсиз бош чайқар, чамаси, ўлими яқинлашиб қолганини сезгани учун тирикларнинг насибасига шерик бўлишни истамасди.

Кампир оламдан ўтгач, Саида ҳали гўдак қизи билан ҳайҳотдек ҳовлида ёлғиз қолди. У кундузини бир амаллаб ўтказардию, шом қоронгуси туша бошлаганда юрагини ваҳима чулгарди. Баъзида Санобарни ухлатиб қўйиб ўзи чироқ ёруғида тонгга қадар каштами, жиякми тикиб ўтирарди.

...

Қишлоқларга "яқинда уруш тугар эмиш" деган умидбахш хабар оралади. Мана шу хушxabар билан измаиз қизамиқ деган офат ҳам етиб келди. Қорни нонга тўймаган, нимжон, касалманд гўдакларни ўз домига торта бошлади.

Бир куни эрталаб Санобар нима учундир ҳолсизланиб уйгонди. Ҳар куни эрта тонгданоқ ҳовли юзида ўйнаб юрадиган қизалоқнинг ҳеч нарсага ҳуши йўқ эди. Саида

ташвишланиб қизини бағрига босди ва пешонасидан уқди. Боланинг иссиғи баланд эди. Саида даҳшатта тушди. Қизини ётқизиб баданини текшира бошлади. Санобарнинг баданида қип-қизил тошмалар пайдо бўлганди.

Саида ирим учун қизининг белига қизил ип боғлаб қўйди, гултожихўроз дамлаб ичирди. Ҳазориспанд тутатди. Қўшнисининг дадилроқ ўғлини Нуқрани айтиб келишга жўнатди.

Лекин Саиданинг саъй-ҳаракатларидан наф чиқмайдиганга ухшарди.

Синглиси касал бўлиб қолганини эшитган Нуқра шошилишч етиб келганида, онаизор бемор боласининг тўшаги ёнида мажолсиз утирарди. Нуқра Саиданинг ёнига чўқди:

– Иссиғи баландми, онажон?

– Болам бечора алангайи оташ бўлиб ёнаяпти – деди Саида. Унинг гуссага тўла кўзларидан ёш томчилар эди. – Энди нима қиламиз?

– Куюнманг, она. Мен куёвингизни қўшни қишлоқдаги дўхтирга жўнатдим. Ҳадемай келиб қолишса ажаб эмас.

...Тушдан кейин Райим кексайиб қолган дўхтирни етаклаб кириб келиб қолди. Дўхтир қўлларини чайиб олдию, зудлик билан Санобарни текширишга киришди. Қизалоқнинг юрак уришига қулоқ бера туриб, сўради:

– Касаллиги қачондан бошланди?

– Кечаям уйнаб юрганди, – зорланган бир оҳангда жавоб қайтарди Саида. – Бугун тонг пайтидан шунақа бўлиб қолди.

Уч жуфт кўз дўхтир чолга термулиб туришарди.

Саида чолнинг ҳар бир ҳаракатини кузатиб ўтирар, шу тобда дўхтир унга Хизр бўлиб кўринаётгандек эди.

Нуқра ҳамдард нигоҳларини бир Саидага, бир дўхтир

чолга тикар, уларни жон қулоқлари билан эшитиб турарди.

Духтирни қидиравериб ҳолдан тойган Райим ногирон оёғини силаган куйи қайнонасига зимдан қараб қўяр, унинг кўзларида “бечоранинг кўргулиги кўп экан” деган маъно акс этиб турарди.

Чол қизалоқни обдон текшириб кўргач, афсус маъносида бош чайқади. Чуқур хўрсинди:

– Бечора гўдакнинг танаси жуда заиф. Қизамиқ шундай бир касалликки, уни беморнинг ўзи енгиши керак. Қизингиз касалликка бардош бера олармикан?

Духтирнинг сўзларини эшитиб, бутун вужудига чидаб бўлмас совуқлик югурган Саида чолнинг оёқларига йиқилгудек бўлиб ялина бошлади:

– Духтир бова, илойим юзга киринг. Бутун умидимиз сиздан. Мен кўп яқинларимдан бевақт айрилдим. Агар мана шу қизимгаям бир нима бўлса чидолмаслигим аниқ...

Духтир чол бечора аёлга шафқат билан термулди. Саиданинг елкасига оталарча қоқиб тасалли берди:

– Чиқмаган жондан умид, болам. Қўлимдан келганча болангизни сақлаб қолиш учун ҳаракат қиламан. Аммо нажот фақат Худодан...

Чол Санобарга укол қилди. Аммо кеч кириб борарди ҳамки, боланинг аҳволи унглаймаётган эди. Саида дамбадам қизининг пешонасига кафтини босиб кўрар, ҳул сочиқ қўярди.

Орадан уч кун ўтди. Санобар ҳамон тўшақдан қимирламай ётарди. Қизчанинг иссиғи ҳали ҳам жуда баланд эди. Духтир чолнинг дори-дармонларидан ҳам бирор наф чиқмади. Чамаси, шафқатсиз тақдир Саиданинг устидан аччиқ-аччиқ кулаётган эди.

Шурлик она алангайи оташ бўлиб ёнаётган фарзандини бағрига босар, уни ажалга топширишни

истамаган каби гўдакнинг юзларидан ўпарди.

Унга ёрдам беришга ожиз бўлган Нуқра билан эри тўшак четида жим ўтиришар, келинчак унсиз йигларди.

Шу куни кечга бориб Санобарнинг жони узилди. Унинг лабларида нимтабассум қотиб қолганди. Гуё бир лаҳзадан кейин ўрнидан туриб югуриб кетадиганга ўхшарди.

Саида тонгга қадар қизининг совиб бораётган жасадини қучоқлаб ўтирди. Нуқра билан куёви Санобарнинг мурдасини ундан ажратиб олишга уринишар, лекин аёл бор кучи билан қаршилик қиларди:

– Болажонимни ҳеч кимга бермайман, – дерди у кўзларини катта-катта очиб. – Санобар ухлаб қолди. Бир пасдан кейин уйғонади.

Нуқра Саидага ялинарди:

– Санобар ўлди, онажон. Нимага ундай қиляяпсиз? Мени қўрқитманг...

Эрталаб Санобарнинг кичкинагина жасадини ювиб бериш учун чиққан қўшни кампир Саиданинг аҳволини кўриб йиглаб юборди:

– Ҳаҳ, кун кўрмаган болам-а, деди бадбахт аёлниги бошини силаб. – Пешонангда бор экан-да, нимаям қилардинг. Одамнинг боши Оллонинг тоши. Тақдирингта бўйсунушдан бошқа чоранг йўқ, болам...

Саида кампирга маъносиз кўзлари билан қараб, уни итоаткорона тинглаб ўтирарди. Кампир амал-тақал қилиб жонсиз Санобарни унинг бағридан ажратиб олди. Ювди, кафанлади, кейин эса жасадни каттароқ ёстиққа ётқизиб, ташқарида кутиб ўтирган Райимни чақирди...

Содиқ билан Мадаминнинг муъжаз қабрлари ёнида яна бир кичкина қабр дўппайди.

Санобар ўлганидан кейин Саида уч кунгача ўтирган жойидан қимирламади. У қуруқ суратга айланиб қолганди.

Учинчи куни Нуқра уни йўқотиб қўйди. Онаси бунақа

алфозда утиргани учун кўнгиш сўраш учун чиққан қушни аёлларни марҳума энасининг хонасига киргизиб, ўзи Саидадан хабар олишга чиққан жувон ҳайрон қолди: боягина онаси утирган жой бўм-бўш эди. Кўнглига хавотир оралаб, ҳамма ёқни кўздан кечириб чиқди. Саида ҳовлида йўқ эди.

Нуқра кечгача келган-кетгани кузатиб Саидани кутиб утирди. Аммо ундан дарак йўқ эди. Ниҳоят шом қоронгулиги ёйилиб бўлгач, эри билан бирга уни қидиришга тушди.

Нуқра билан эри шўрлик Саидани ярим тунда қабристондан топдилар. Саида ёнма-ён қўйилган уч муъжаз қабр тепасида утирар, ўзича алланималарни сўзлаётган эди.

Мозористон манзарасидан андак чўчиган Нуқра Саиданинг ёнига борди, унинг елкаларидан ҳамдардлик билан қучди:

– Юринг, уйга кетамиз. Бу ерда утирганингиздан фойда йўқ.

Кўзлари олазарақ Саида жувонга ҳайрон бўлиб қаради:

– Сен кимсан?, – деди бироз орқага тисарилиб. Менинг болаларим шу ерда ётибди. Мен уларнинг ёнида бўлишим керак...

Кейин “ҳеч ким эшитмасин” дегандек Нуқранинг қулоғига секин пичирлади:

– Мен кетиб қолсам, улар қўрқиб йиглашади.

Саида секингина алла айта бошлади...

У ақлдан озғанди!

Гап нимадалигини англаган Нуқра чора сўраган каби эрига тикилиб турарди. Эр-хотин бир амаллаб бечора аёлни уйга қайтариб келишди.

Саида кундузини бир амаллаб утказардию, шом кириши билан уйдан қочиб кетиб қоларди. Тунни

қабристонда, болаларининг қабрлари бошида утказарди.

Нуқра иложсиз қолиб, Саиданинг укаси – Ёдгорга одам юборди. Опасидан неча йиллардан бери хабар олмайдиган ука, ҳарқалай бу сафар келди. Келдию опасининг аҳволидан ҳайрон қолди. Саида жуда ўзгариб кетган эди...

Ёдгор азайимхон топиб келди. Азайимхон ҳаммага ғалати-ғалати қараб, бўлар-бўлмаста кулаётган Саидани олдига ўтиргизиб узоқ ўқиди. Кейин пулни олдию, Худодан шифо тилаб жўнаб қолди.

“Қулимдан келгани шу” дегандек Ёдгор ҳам уйига жўнади.

Кимдандир “чилёсин қилдир” деган маслаҳатни олган Нуқра бор бисотини пуллаб Саидани чилёсин қилдирди. Аммо буларнинг бари бефойда эди. Қисматнинг аёвсиз уйинларини кўравериб эси оғиб қолган аёл ўзига келмади. Ниҳоят бари фойдасиз эканини тушуниб уни уз ҳолига қўйишди...

...Орадан йиллар ўтди. Қишлоқ одамлари қабристонда ётиб юрадиган аёлга ўрганиб ҳам қолдилар. Унинг сочларига оқ оралаб, бир пайтлар қанчадан-қанча юракларни ўртаган юзларига ажин тушганди. Уни таниган кишининг шу афтодаҳол, телба кампир ўша Саида эканига ишонгиси келмасди. Кампир эрталаб қабристондан чиқиб қишлоққа энардию, тўғри бир пайтлар ўзи келин бўлиб тушган ҳовлига йўл оларди.

Кимсасиз қолиб кетган ота уйига кўчиб келиб, оиласи билан шу ерда яшаётган Нуқра унинг олдига овқат қўярди. Кампир овқатни еб бўлиб, яна ортига қайтарди... Унга синчиклаб қараган одам бу телба кампирнинг алланарсаларни пичирлаётганини илғаб олиши мумкин эди. Яхшилаб қулоқ солган одамгина кекса Саиданинг қуруқшаган лабларидан чиққан сўзлар маъносини англай оларди:

– Кун кўрмаганга кун йўқ...

МЕН АНГЛАГАН ҲАҚИҚАТЛАР

(туркум)

КЎЗГУ ОЛДИДАГИ ҲИЛЛАР

Мен бу табассумни ҳар доим ҳам кўра олмайман. Бошқалар, тўғрироғи, менинг атрофимдагилар учун бу табассум янгилик бўлмаслиги мумкин. Лекин мен учун бу табассумнинг бирозгина ноёблиги бор. Чунки мен уни фақат бир жойда – кўзгу олдидагина кўра оламан. Бунинг устига эркакман – кўзгуга кўпам қарайвермайман.

Мана, ҳозир ҳам ўша табассумга тикилиб ўтирибман. Қизиқ-а? Киши фақат бир ерда – кўзгу олдидагина ўзига табассум қила олади. Инчунун, қандай йиғлашингизни ҳам фақат кўзгу олдида кузатишингиз мумкин. Бамисоли ҳаёт дегани улкан саҳна, биз эса

актёрлармиз. Тириклик атаамиз шафқатсиз ва қаттиққўл режиссёр эса “мана, ўз ҳолингни кўр” дегандек қўлимизга кўзгу тутқазди...

Кўзгудаги аксимга тикилиб ўйга толаман... Йиллар ҳамма нарсани, ҳатто инсоннинг табассумини ҳам ўзгартириб юбораркан. Бир пайтлар бу табассум анчайин мағрур ва кибри эди. Бугун эса бирмунча мулоғим тортиб қолган.

Мен унинг ўтмишдаги мағрурлигини бугун ўғлимнинг чеҳрасидан топаман.

ОДАМ БИЛАН ДАРАХТ

Ўшанда у жажжигина бола эди. Отаси кичкинагина қайрағоч ниҳолини келтириб, унга хитоб қилди:

– Ҳозир бу ниҳолни биргалашиб экамиз, уғлим.

Отаси ниҳолни ўтқазаетганда у катта одамларга хос жиддийлик билан кўчатни ушлаб турган эди. Отаси баландлиги углининг бўйи билан баробар бўлган жажжи қайрагочга сув қуяркан, шундай деган эди:

– Бу сенинг дарахтинг бўлади, уғлим...

Орадан йиллар ўтди. Уша жажжи ниҳол заминга илдиз отиб улкан дарахтга айланди. Ҳовли юзига соя берди. Одамларни саратоннинг қайноқ тафтидан асради.

Болакай ҳам вояга етди. Энди у ҳам ота Фарзандларининг бир пайтлар ўзи ўтқазган қайрагочга ҳалинчак солишларини юраги орзиқиб кузатади.

Орадан яна кўп йиллар ўтади. Қайрагочнинг бир маҳаллар қалин бўлган шохлари қуриб, сийраклашиб қолди. Япроқлари салгина шамолда ҳам тўкилгандан тўкилади. Ҳар куни ҳовли супургувчи келинчакка малол келади: "Бу дарахтнинг турган-битгани даҳмаза. Сояси йўғу, хазонини супурганим ортиқча".

Одам ҳам кексайиб қолди. Унинг ҳам қайрагоч каби бурунги шашти йўқ. Бир маҳаллар қайрагочга ҳалинчак солган фарзандлари эса ҳар томонга "илдиз отиб" кетишди. Қуриб бораётган дарахт каби у ҳам энди ҳаммага ортиқча юк бўлиб кўринади. Энди одам ҳар тонг ҳовлига чиққанида қадрдон дарахтига қараб маъюс тикилганча уйга толади: "Бир-биримизга қанчалар ўхшаймиз-а..."

Кечаси қаттиқ шамол турди...

Эрта билан ҳовлига чиққан одам азиз дарахтининг қулаб ётганини кўрди. Одам титраб кетди. Аста келиб қайрагочнинг кекса танасини силади. Кун сайин хиралашиб бораётган кўзларига икки томчи ёш қалқиб чиқди. Шу пайт ошхона томонга ўтаётган келин унга эшиттириб тўнгилади:

– Неварасининг бешигини тебратиб ўтиришга ҳам ярамайди.

Одам қулаб ётган қайрагочга алам билан шивирлади:
— Нақадар ўхшашмиз-а...

МЕҲР

У беланчақда ётаркан, боши устида меҳрнинг жонсарақ чеҳрасини кўрди. Меҳр онасининг қиёфасига кириб олган эди. Бу ёқимли сиймо гўё унга азадан танишдек ширин жилмайиб қўйди.

Она тимсолидаги меҳр уни вояга етказди... Шу меҳр унга алла айтди. Ки унинг оҳангида умр ибтидосининг қанчалар беғубор экани мужжасам эди.

Улғайди. Назарида у энди меҳрга муҳтож эмасдек эди. Баъзида волидасининг ундан ташвишланаверишидан койиниб, унга жаҳл қиларди:

— Нима, энди мен ёш боламанми?

Йигитликнинг орзуларга тўлиқ кўчаларида у меҳрни яна бир бор учратди. Энди меҳр гўзал бир қизнинг суратига кириб олган эди. Меҳр унинг ҳайратга тўлиқ нигоҳларини ҳис қилган каби беихтиёр унга қаради. Ана шунда у англаб етдики, ҳали меҳрга муҳтож, жудаям муҳтож экан...

Қўп ўтмай ўша меҳр бахт суратида унинг ҳаётига кириб келди.

...Унинг қулига оппоқ йургакка ўраб-чирмалган миттигина вужудни топширдилар. Юраги ҳаприқиб кетди. Қўллари гўё чақалоқни эмас, абадиятнинг бир булагини тутиб тургандек ҳаяжондан титрарди. Чексиз ҳаяжон ичида ҳам у меҳрнинг бу нозик тимсолини қандай асраш

ҳақида ўйларди.

Кўнлар ўтгани сайин бу жажжи меҳр унга қараб талпинадиган, ширин жилмаядиган бўлиб қолди. У меҳрни қулига кўтариб олиб бағрига босар, жажжи

қизалоқ сиймосидаги меҳр эса нозик бармоқчаларини унинг юзига теккизиб қурарди. Шундай лаҳзаларда унинг юрагини дунёга, одамларга, борингки, тирикликнинг ҳар бир заррасига нисбатан шафқат туйғуси ишғол этарди.

Йиллар ўтди. Унинг кўз ўнгида, йўқ, кўз ўнгида эмас, юрагида улғайган меҳрни олиб кетишди.

“Ёр-ёр”нинг шодлик билан алам қоришиқ садолари остида юрагининг бир парчасидан яралган меҳрни кузатиб бўлгач, дарвозага беҳол суяниб, иқроп бўлди: “Меҳрга қанчалар муҳтож эканман-а, меҳрсиз қанчалар ожиз эканман-а”.

БИРИНЧИ КАШФИЁТ

Улар икки киши эдилар. Кечани кеча, кундузни кундуз демасдан адоғи йўқдек туюлаётган ўрмон ичидан кетиб борардилар. Йўловчилардан бири доно эди. Қай манзилга ва не мақсадда кетиб бораётганини яхши англарди. Иккинчиси нодон эди. Унинг ягона мақсади: шу ўрмондан тезроқ ўтиб олиш. Бироқ йўл тутагач, қайси томонга қараб юришини ҳам билмасди. Ўрмон унга адоқсиз тўсиқ бўлиб кўринарди.

Бир куни йўловчилар қаттиқ чарчашди. Катта бир дарахт тагида ўтириб ҳордиқ олмоқчи бўлдилар. Ҳаво совуқ эди. Шунда шеригининг совуқдан акашак бўлиб қолган қўлларини кўриб айтдики:

—Қўлларингга “куҳ-куҳ”ласанг, қўлларинг исийди.

Нодон қўлларига “куҳ-куҳ”лаган эди, бармоқларига илиқлик югурди.

Улар яна узоқ йўл юрдилар. Ниҳоят қоринлари очди. Гулхан ёқиб овқат ҳозирладилар. Шошқалоқ нодон қайноқ овқатни ичиб оғзини куйдириб қўйди.

Уни кузатиб ўтирган доно яна ўтит берди:

—Овқатга “куҳ-куҳ”десанг, овқатинг совийди.

Шундоқ ҳам фиғони фалакка чиқиб турган нодон дононинг юзига шапалоқ тортиб юборди ва алам билан бақирди:

– Сен кимнинг устидан куляпсан? Боя "куҳ-куҳ" ласанг исийсан, дегандинг. Энди бўлса "куҳ-куҳ" ласанг совуйди, деяпсан. Сенинг қайси галингга ишонишим керак?

Нодон йўловчининг доно ҳамроҳи унинг шапалоғига на сўз ва на ҳаракат билан жавоб қайтарди. Чунки у ҳаёт ўрмонида бу янглиғ жавобларга ҳали кўп бор дуч келишини жуда яхши англаб турарди.

Ахир тирикликнинг сирлилиги ва мазмундорлиги ҳам ҳам шунда-да! —

ОШИҚ ҚИСМАТИ

Баланд чўққи устида лола униб чиқди. Вақти келиб гунчалади, кейин очилди. Унинг атрофида кукламнинг турфа ранг ва турли қиёфадаги гуллари барқ уриб ётарди. Бироқ мағрур лола уларнинг бирортасини ҳам ўзига муносиб кўрмади. Баҳорнинг ювилган шиша каби тиниқ осмонига боқаркан, у оппоқ булутни кўриб қолди. Булут шунчалар оқ эдики, бамисоли лоланинг бошида улкан оққуш қанотлари билан соя солиб турганга ўхшарди. Лола ана шу оппоқ булутга шайдо бўлиб қолди!

Кеч кириши билан қоронгулик оқ булут юзини тўсиб қўярди. Ошиқ лола эса тезроқ тонг отишини, яна оқ булутга термулиб ўтиришни истарди.

Шу тарзда орадан бир неча кун ўтди. Бир куни оқ булутнинг ёнига унинг оға-инилари ҳам сузиб келишди. Зум ўтмай момоқалдиروқнинг гумбурлаган овозидан чўққи ларзага келди. Лоланинг нозик вужуди қўрқувдан титради. Кўп ўтмай дўл ёға бошлади.

Дўлнинг йирик-йирик доналари лолани аёвсиз қамчилар эди! Тонгга яқин у жуда ҳолдан тойди ва ўзини

заминга ташлади. Чўққи ортидан бош кўтарган қуёш эрка лоланинг ерпарчин булиб ётганини кўрди...

Начора? Ошиқлар қисмати ҳамма замон ва ҳамма маконларда оғир кечган. Қолаверса, муҳаббатга ҳамма вақт ҳам кутилганидек жавоб қайтмаслигини ҳаммамиз яхши биламиз. Шундай эмасми?

УМРИМ ФАСЛЛАРИ

Фасллар менинг умримни беаёв талашадилар. Болалигимнинг шўх-шодон йиллари баҳорга насиб этди. Негаки баҳор билан болалик бир-бирига ниҳоятда ўхшаш эди. Баҳорнинг шарқираб оққувчи дарёларида, овози қўнгироқдай жарангдор ирмоқларида болаликка хос ўйинқароқлик мужассам эди.

Болаликнинг қалби баҳор осмонидек тоза ва губорсиз эди. Баҳорнинг ям-яшил қирлари ҳам, дахлсиз бир гузаллик касб этган манзаралари ҳам болаликка монанд эди. У болаликнинг ўз бағрида қолишини, чечакларга бурканган далаларида узоқ кезиб, шўх-шодон ирмоқларига хаёлчан қулоқ беришини жуда-жуда истарди.

Ёшлигимнинг ўт-олов йилларини ёзнинг оташ қучоғига топширдим. Негаки бу фаслда менинг йигитлик чоғимдаги юксак орзулар тафти жассам эди. Ёз тафти бир пайтлар қалбимни узоқ куйдирган ўтли нигоҳларни ёдимга соларди.

Ёшлик йилларимнинг кулгулари, хаёллари ва ҳаттоки армонларида ҳам ёз оташи акс этарди. Баъзида бу оташ юрагимни шунчалик куйдирардики, мен беихтиёр бу ўтлиг фаслнинг тезроқ поёнига етишини истаб қолардим...

Энди эса куз ҳам менинг ҳаётимдан ўз улушини талаб қилаётир... Буни талаб дейиш ҳам мушкул. Негаки куз

жуда сокин ва маҳзун.

Бу фасл мени ҳам сокинликка ўргатди. Бир неча йилдан бери у умрим дарахтидан мевалар узиб менга тақдим қилаётир. Бу мевалар бирда ширин, бирда жуда тахир. Бинобарин ҳар иккисида ҳам менинг ҳиссам бор. Куз мени ҳаёт ҳақида жим мушоҳада қилишга ўргатди. Шу боис мен кузни файласуфга менгзайман.

Қишгача эса... ҳали фурсат бор. Шундай бўлса ҳам негадир мен у ҳақда сўзлашдан ҳали бироз чўчийман. Бу табиий ҳолмикан?

ТАСАВВУР

Баъзан кичкинагина ўзгариш ҳам катта бир ҳақиқатга замин ҳозирлаши мумкин. Масалан, Лев Толстой қандайдир тасодиф туфайли синиб ётган қариқиз бутасидан илҳомланиб “Ҳожимурод”ни яратган.

Машҳур ёзувчилардан бири эса узининг бепоён денгиз саргузаштлари ҳақидаги асарларини уйи олдидаги кўлмак сувга термулган кўйи қоғозга туширган экан.

Инсон тасаввурининг чегараси йўқ. Масалан, мен ҳозир кўзларимни юмиб, қадимий Миср маликаси Клеопатра сиймосини тасувавур қилишим мумкин.

Инсоннинг болалиги бамисоли тасаввур мактабига ўхшайди. Мисол учун, мен болалигимда ниманинг отини эшитсам, ўша нарсанинг шакл-шамойилини кўз олдимга келтириб кўрардим. Туғри, унда ҳали менинг тасаввурларим жуда содда эди. Менинг болаларча наздимда одамлар икки турли: яхши ва ёмондан, дунёнинг ранглари эса оқ ва қорадангина иборат эди.

Инсон билимларининг ибтидоси – тасаввур. Тасаввур инсонни мушоҳадага бошлади. Мушоҳада эса ўз навбатида ҳақиқатга доялик қилди...

Кези келганда тасаввур гоятда шахсий ҳамдир.

Ўзимдан қиёс олай: "Она" сўзини эшитганимда тасаввуримда нима учундир дунёдаги бошқа оналар эмас, ўз волидамнинг сиймоси пайдо бўлади. "Уй" деганда эса ота маконимни кўз олдимга келтираман.

Яна шуни ҳам англадимки, инсоннинг ўз Яраттувчиси қудратини англай билиши ҳам тасаввур туфайли содир бўлган. Зотан, яралмишлар ичида энг мукаммали бўлган инсон ўз ижодкорининг Қудратини тасаввур қилиб кўрмоғи лозим эди. У шундай қилди. Бу буюк тасаввур унинг тасаввурларига сиғмади. Зотан, Яраттувчи қудратининг бепеёнлиги олдида инсон тасаввурининг кенглиги денгиздан бир томчи эди, холос.

Мен эса... ўша денгиздан бир томчи тасаввурим билан тахайюл денгизига шўнгийман.

Кўз олдимда Клеопатранинг қўрқинч гўзаллиги пайдо бўлади. Ана шунда Цезарнинг ўрнида бўлмаганим учун шукур қиламан.

АТИРГУЛ

У богнинг қоқ ўртасида ўсган эди. Атрофида яна турли гуллар очилиб ётар, райҳону жамбилнинг димоққа хуш ёқувчи ҳиди унинг мўъжаз оламини тўлдириб турарди. Чор томон гулларга тўла бўлса-да, бу атиргулнинг фавқулодда туси кўзга жуда яқин эди.

Бир куни боғда айламиниб юрган йигит билан қиз атиргулнинг ёнгинасидан ўтиб қолишди. Атиргулнинг ҳали-замон очиламан, деб турган гунчаси уларга қизиқсиниб қаради. Шу пайтда қизнинг чиройли кўзлари атиргул гунчасининг ноёб рангини пайқаб қолди:

– Вой, манави гулнинг гўзаллигига бир қаранг.

Йигит севгилиси кўрсатган томонга қаради:

– Гўзал, аммо сизчалик эмас...

Қиз ошиғига эркалик қилди:

– Шу гунчани менга узиб беринг.

Йигит гунчага қараб тарадудланди:

– Қаранг, ҳали яхши очилмабди. Кейинги сафар богни сайр қилишга келганимизда шу гунча гулга айланган бўлади. Ушанда уни сиз учун узиб бераман.

Қиз чорасиз кўнди ва улар жўнаб кетишди. Орадан бир неча кун ўтди. Йигит суюклисига ваъда берганидек гунча гулга айланди. Аммо бу сафар боққа йигитнинг ёлғиз ўзи келди. Атиргулнинг ёнгинасида турган йигит қиздан хавотир олаётганди. Унинг пичирлаб айтган сўзлари гулнинг қулоғига аниқ эшитилди:

—Нега учрашувга келмади экан-а?

Йигит бирпас ўйланиб тургач, атиргулни узиб олиб қизга туҳфа қилиш учун йўлга тушди. Манзилига етиб борган чоғида эса... Унинг суюклиси илк висол онларига гувоҳ бўлган ўша қадрдон тераклар остида бошқа бировнинг кўзларига тикилиб турарди. Кутилмаган хиёнат йигитни музлатиб қўйгандек эди. Зум ўтмай газаб уни ҳушига келтирди. Аммо у аламини қиздан эмас, атиргулдан олди. Теракзор оралаб ортига қайтаётиб, гулни йўл чеккасида турган ахлат челакага отиб юборди...

Энди ноёб рангли атиргул бир уюм тупроқ ва алақандай қоғоз парчалари орасида мунгайиб ётаркан, гуноҳи нимада эканини сираям тушунолмас эди. Наҳот, гузаллик қисмати шунчалар аянчли бўлса?

ҲАҚИҚАТ

У осмонга етишни орзу қиларди. Унинг хаёллари фақат осмон ҳақида эди. Баъзан юрагидаги истак шу қадар кучайиб кетардики, у беихтиёр бақувват илдизларини заминдан суғуриб олишга ҳаракат қилиб қоларди.

Бироқ бу иложсиз орзу эди. Ахир дунё яралганидан

буён ҳали бирорта дарахт ўз илдизларини ердан суғуриб ололмаган. Ҳаракатлари зое кетган дарахт хомуш тортиб қолар, гўё “афсус” дегандай япроқларини маъюс шитирлатиб қўярди.

Кунлар, ойлар, йиллар ўтди. Дарахт ерга бирор марта ҳам қиё боқмади. У ҳамон кўкка қараб талпинарди. Самога орзуманд дарахт ўзи ўсиб турган қирғоқни сув ювиб кетаётганини кўрмади. Ҳолбуки, вақт ўтгани сайин дарахтнинг илдизлари билан замин ўртасидаги иттифоқчилик тугаб бораётган эди.

Ниҳоят фурсат етиб, сон-саноксиз илдизлар заминдан ажралиб чиқа бошлади. Дарахт тебраниб кетди. Шу дамда у гўёки ўзининг азалий орзусига – Осмонга етадигандек эди. Бироқ кутганидек бўлмади. Дарахт бир лаҳза ер билан осмон ўртасида муўлақ турдию, сўнгра ерга қулай бошлади. У чор томонга ваҳима сочиб заминга йиқилди. Шох-шаббалари синган, пажмурда ҳолида англадики, илдизларинг заминда бўлатуриб, осмон ҳақида орзу қилишинг бориб турган нодонлик экан.

Замин дарахтнинг бу хиёнатини кечирмади. Уни ўз пойида тиз чўкишга мажбур этди.

Инсоннинг аҳволи ҳам мана шу дарахтга ўхшайди. У мудом орзулар уммонида сузишни яхши кўради. Баъзан хаёл билан ҳақиқатни алмаштириб қўяди. Ваҳоланки, инсон тақдир битигидан ўзгасини ололмас.

“ПУЛ БЎЛСА ЧАНГАЛДА ШЎРВА”...МИ?

Ёхуд бозор фалсафаси

Купни кўрган Донишманда Замон деди:

– Бу оламнинг зеб-зийнатлари бевафодир. Дунёни пойига тиз чўқтирмоқчи бўлган Искандардек шоҳнинг ҳам қўллари очиқ кетди.

Бу насиҳатни эшитган Бозор Иқтисодиёти луқма ташлади:

– Шоҳ Искандарнинг қўллари очиқ кетган бўлса кетгандир, лекин қорни оч кетмаган ахир!

...

Пул қанчалик кўпайса инсон шунчалик парвоз қилаверади. Лекин бир нарса ҳам аниқки, парвоз қанчалар юксак бўлса, қулаш ҳам шунчалик даҳшатлидир.

...

Дунё машҳурларидан бири лутф этади: “Клеопатранинг бурни сал қийшиқ бўлганида, эҳтимол, тарих бошқа йўлдан юриши мумкин эди”.

Дунё машҳурларининг бошқа бири эса: “Тарих пешонасига “оқпадар” деб ёзган касларнинг қўлига пичоқ тутқазган истак ҳам молу дунёнинг муҳаббати эди”, дейди.

Демак, бойлик ва аёл... инсон қисматидаги энг хатарли нуқталар...

...

Инсоннинг нодонлиги шундаки, баъзан кичкинагина ошқозонига бутун бошли оламни жойламоқчи бўлади.

...

Пул бахт ва бахтсизлик манбаидир.

...

Ҳазрати Сулаймон айтади: “Мен довюрракликдан қура

донишмандлик афзал деган уйда эдим. Аммо камбағалнинг донишмандлигидан нафратланишар ва унинг сўзларини тингламас эканлар”.

Демак, Ҳазрати Сулаймон ҳам бизнинг замонамиз билан ҳамфикр: “Оғзи қийшиқ бўлса ҳам бойнинг угли гапирсин!”

...

Пул – жозибадор аёлга ухшайди. Шунинг учун унинг “муқом”ларига ҳадеб маҳлиё бўлавермаслик керак. Чунки у ёлгон бўлиши мумкин.

...

Бир ҳукмдор файласуф Эзопдан сўрабди:

– Нима учун донишмандлар бойларнинг ҳузурига келадилар-у, бойлар донишмандларнинг ҳузурига бормайдилар?

Эзоп жавоб берибди:

– Чунки донишмандлар ўзларига нима кераклигини яхши биладилар. Бойлар эса билмайдилар. Агар улар ҳам билишганида эди, мол-дунё гамида яшамасдан, донишмандлик пайида бўлардилар.

...

Бир қария ўрмонда ўтин кесиб, уни уйи томон судрай бошлади. Йул жуда олис эди. Қария ҳолдан тойиб, ўтинни ташлади-да, Яратгандан ўзига ўлим тилаб ёлворди. Шунда ажал ҳозир бўлди ва қариядан нима учун йўқлаганини сўради. Қария Ажалга жавоб берди: “Ўтинимни кўтаришиб юборишинг учун сени чорлагандим”.

...

Пулга ҳамма нарсени сотиб олиш мумкин. Ҳатто бахтсизликни ҳам.

...

Инсондаги энг кучли туйгулардан бири бойликка бўлган муҳаббатдир. Унинг бахти ҳам, фожеаси ҳам шундан бошланиб шундан тугайди.

...

Одамлар ортингдан эргашишини истасанг, уларнинг ортидан юр.

...

Бир замонлар бир ҳукмдор ўзининг беҳисоб мол-давлати билан оламга машҳур экан. Шу билан бирга, у ўзи суянган ягона инсон – устозини доимо ҳурмат қилар эканлар. Кунларнинг бирида у устозига савол берибди:

– Устоз, сиз бу дунёнинг ишларига бепарво одамсиз. На бойлик тўпладингиз, на давлат. Бир куни бу нарсалар сизга асқотиб қолишини ўйлаб кўрмадингизми?

Устози унинг саволи ҳақида ўйлаб туриб, ҳукмдорнинг саволига савол билан жавоб берибди:

– Мабодо, сен кимсасиз саҳрога тушиб қолсангу, жон сақлаш учун бир пиёла сув эвазига ярим давлатингни бериб юборармидинг?

Ҳукмдор ҳеч ўйлаб ўтирмасдан жавоб берибди:

– Агар тирик қолиш учун бўлса, албатта бериб юборардим.

– Орадан бироз муддат ўтгач, сени яна ташналик қийнай бошласа, ўлмаслик учун яна бир пиёла сувга қолган ярим давлатингни ҳам бериб юборармидинг?

– Албатта берардим, устоз. Ахир инсоннинг ҳаёти бебаҳо-ку! – дебди ҳукмдор.

Шунда муҳтарам устоз айтибдики:

– Кўрдингми, сенинг подшоҳ бўлиб йиққан шунча молу давлатинг бор-йўғи икки пиёла сувга арзиркан. Демак, мен унинг ташвишини қилмасам ҳам бўлади.

Дарҳақиқат, инсон мана шу "икки пиёла сув" учун елиб-югуради. Вақти келганда шу арзимас "икки пиёла сув"ни деб ҳар икки дунёсининг саодатини сотиб юборади. Нақадар аянчли савдо!

...

Пул – ҳаловатни утирлайди. Ҳаётини бой бермаслик

тагъвиши билан яшаган одам эса ҳеч қачон ҳаёт завқини билмайди.

...

На ўтмиш ва на келажак мавжуд. Чунки ўтмиш эндиликда йўқ, келажак эса ҳали етиб келмаган. Демак, инсон бугун билан яшаши керак. Акс ҳолда киши орзулар ва армонларнинг қурбонига айланади.

...

Қадимдами, ҳозирдами, келажакдами, хуллас, бир бой яшаган экан. Унинг беҳисоб бойликлари бўлиб, ўзи тилло қасрда яшар эканлар. Бойнинг уйига келганларнинг ҳашаматдан тили танглайига ёпишиб қоларкан-у, лекин ҳар сафар бир нарсага тушунишмас экан.

Гап шундаки, бой тилло қасрининг эшигига эски бир чопонни осиб қўйган бўлиб, у уйга киришда ҳам, чиқишда ҳам кишининг бошига тегиб турар экан. Бир куни меҳмонлардан бири юрак ютиб бойдан бу тадбирининг боисини сўрабди. Шунда бой жавоб берибдики: “Бу чопон бошимга ҳар текканида ўтмишимни эслатиб туради”.

Демак, хулоса бундай: “Эски чопонини унутган бойдан асрасин!”

...

Инсон фитратан шошқалоқдир. Шунинг учун у доим бахт ва бойлик ортидан тили осилиб югургани-югурган. Инсондаги бу ҳолатни кузатган аҳли донишлар дейдилар: “Агар сиз бахт орқасидан қувиб қачондир унга етсангиз, кўзойнагини ахтарган кампир сингари бахт доим шундоққина бурнингиз остида турганини сезиб қоласиз”.

...

Пул гўеки енгилтак аёлга ўхшайди. Бу аёлнинг муҳаббати ўткинчи бўлгани каби пул туфайли топилган ҳаловатинг ҳам муваққат бўлиши мумкин.

...

Везувий вулқони туфайли абадулабад вайрон булган Помпей шаҳри харобаларини қазиб олаётганларида шундоққина кўчада, олтин тангалар тўла қутичасини бағрига бостанча қотиб қолган жасадни топишган экан. Беихтиёр ўйга толасан киши. Наҳотки одамзод жони омонат турган лаҳзаларда ҳам тилло тангаларни ўйлай олса? Бу қадар очкўзлик нечун?

...

Бозорнинг фалсафаси шу: “бер”! Бу маънони аҳли донишлар изоҳлар экан, шундай лутф этадилар: “100 нафар одам бир қуённи қувар экан, жониворни юз бўлакка ажратиб, бўлашиб олиш учун эмас, балки ҳали ҳеч ким бу қуёнга эга бўлмагани боис бу ишни бажарадилар”.

...

Ҳазрати Саъдий айтадилар: “Басра шаҳрида бир арабнинг қизиқ бир ҳикоясини эшитдим. У айтдики: “Бир куни саҳрода йўлимни йўқотиб қўйдим. Ёнимда на ейдиган, на ичадиган бир қултум сув бор эди. Улишимга ишониб қолдим. Айни шу пайт кўзим ерда ётган бир тўрвага тушиб қолди. Ўша пайтдаги ҳаяжонимни ҳеч унутолмайман. Тўрвага ўзимни отдим. Қарасам, унинг ичи тўла олтин экан. Буни кўриб, шунчалар хафа бўлдимки, ҳеч қачон бундай изтиробга тушмаган эдим”.

Демак, «нажот бойликда» деган фалсафа нақадар ёлгон!

...

“Кемалар учун ҳаракатни бошқарувчи одам, арава учун аравакаш, қўшин учун саркарда қандай ўрин тутса, тижорат учун ҳалоллик ҳам шундай ўрин тутади.

...

Инсондаги бойлик ва вақт соғлиққа ўхшайди. Агар улар бор бўлса пайқамаймиз. Йўқ бўлса... дийдиё бошланади!

...

Пул ва севги! Ҳар иккиси ҳам инсоннинг энг нозик туйгулари билан уйғунлашган. Шунинг учун ҳам аҳли билгичлар лутф этадилар: “Энг ақллилар ҳам севган пайтида аҳмоққа айланади”.

...

Инсоннинг бахт ҳақидаги тасаввурлари ҳам негадир бойликка бориб тақалаверади. Баъзан биз ўзимизни ҳашаматли бир уйда яшаётгандек тасаввур қиламиз, тасаввуримизни ҳақиқатга айлантириш учун ўлиб-тириламиз. Минг бир заҳматлар эвазига орзуимиздаги ҳашаматга эришгач эса, надомат билан тан оламизки, асл БАХТ биз ҳеч бир изтиробсиз ташлаб кетган лойсувоқ уйда қолиб кетган экан...

...

Машҳур “Титаник” фильмидаги сўнгги кадрни эслайсизми? Йилларнинг шафқатсиз қўлларида сочлари оқариб, юзлари саноқсиз ажинлар билан безалган кампир кема палубаси панжарасига бир амаллаб чиқиб олади-ю, қўлидаги қимматбаҳо жавоҳирни уммонга отиб юборади. Зотан, кампирнинг ҳаётидаги барча бахтсизликлар-у кўргуликлар ана шу бойлик билан боғлиқ эди. У гўёки изтиробли хотираларини ҳеч бўлмаса ўлими олдидан “Титаник” сингари уммонга гарқ қилмоқчи бўлгандек туюлади. Бу ҳолат ҳаётда бойлик ва бахтсизликнинг баъзан ёнма-ён юришига биргина мисол холос.

...

Толган одам Йўқотишни ҳам билиши керак.

...

Инсон бойликка эмас, бойлик инсонга қул бўлгандагина бахт келтиради. Ҳазрат Жомий таъбири билан айтганда:

Оч итга ўз луқма нонини бериб,

МУНДАРИЖА

Номус тутқуни	3
Илон ишқи	48
Армонли дунё	71
Икки қиёфали одам	84
Қисмат чигириги	118
Мен англаган ҳақиқатлар	173
«Пул бўлса чангалда шўрва»ми?	183

.

Бобоев С.
Армонли дунё: Қиссалар, ҳикоялар.
—Т.: Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007—192 б.

САИДВАФО БОБОЕВ

АРМОНЛИ ДУНЁ

Муҳаррир *А. Бўриев*
Тех. муҳаррир *Р. Исакулов*
Мусахҳих *Г. Мўминова*
Саҳифаловчи *М. Хамроев*

Теришга берилди 25.11.2006 й. Босишга рухсат этилди 22.01.2007 й.
Бичими 60x84 1/16. Балтика гарнитураси. Кегли 12.
Шартли босма тобоғи 12,0. Нашр босма тобоғи 13,0.
Адади 1000 дона. Буюртма № 4.

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти
Тошкент шаҳри, Хадича Сулаймонова, 33.